

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY'IN DÜŞÜNCE HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sinem AKTAŞLIOĞLU

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hakan GÜNDOĞDU

Ankara- 2010

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY'IN DÜŞÜNCE HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sinem AKTAŞLIOĞLU

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Hakan GÜNDOĞDU

Ankara- 2010

ONAY

Sinem AKTAŞLIOĞLU tarafından hazırlanan “Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY’ın Düşünce Hayatı” başlıklı bu çalışma, 25.10.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Felsefe Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

PROF.DR.KAZIM SARIKAVAK

[İ m z a]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

YRD.DOÇ.DR.HAKAN GÜNDOĞDU

[İ m z a]

.....

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

DOÇ.DR.HAYATİ BEŞİRLİ

ÖNSÖZ

İnsan topluluklarına “millet” vasfını kazandıran birçok özellik vardır. Bu özelliklerin başında “milli şuur ve ortak dil” unsurlarını içinde barındıran “kültür” gelmektedir.

Bir millet kendi düşünce tarihini bilip özümsemiği ölçüde varlığını sürdürebilir. Milli bir kimliğin oluşması ve gelişmesinde o milletin düşünce şeklinin, düşünce tarihinin ortaya konması katkı sağlar. Toplumun ihtiyaçları, inanç sistemi bu düşünce tarihini şekillendiren öğelerdir. Bir fikrin düşünce tarihinde yerini almasını ve milli bir kimliğin oluşup gelişmesini sağlayan unsurlardan birisi o millet içinde yetişmiş ve ihtiyaçlara cevap aramış yaşadığı toplumu yeni şartlara hazırlayıcı üslup ve eylemlere sahip olmuş, tefekkürü derin aydınlardır.

Bu bağlamda düşünce tarihimize baktığımızda, Türk milletinin tarih sahnesine çıkmasından itibaren günümüze kadar sayısız mütefekkir yetiştirdiği görülür. Onların hayatlarının, özgün çalışmalarının ve fikirlerinin incelenmesi; düşünce tarihimizin gelişiminin izlenip, ayakta kalabilmesinde büyük öneme sahiptir.

O yüzden biz bu çalışmamızda fikirleriyle düşünce ve kültür dünyamızda önemli etkilere sahip olduğunu düşündüğümüz Süleyman Hayri Bolay’ın düşünce hayatını incelemeye çalıştık. Çalışmamızda onun basılmış, bütün eser ve makalelerine olduğu kadar, yazılmış fakat henüz basılmamış olan yazılara da ulaşmaya gayret ettik.

Bolay’ın hayatını, düşünce dünyasını tanıtmaya, anlatmaya çalıştığımız bu tezimiz 3 bölümden oluşmaktadır. I.Bölümde Bolay’ın hayatı, eserleri eylem yönü biyografik bir anlatımla ele alınmaya çalışılmıştır. II. Bölümde Bolay’ın Türk düşüncesine ait görüşlerine yer verilmiştir. III. Bölümde ise Bolay’ın felsefe dünyasında ele aldığı, ilgilendiği temel felsefi konulara ilişkin görüşleri aktarılmıştır.

Tez çalışmalarım süresince bana yardımcı olan, eksiklerimi tamamlamamı sağlayan, değerli fikir ve düşünceleriyle beni yönlendiren, değerli hocalarım Prof.Dr Kazım Sarıkavak ile Yrd. Doç. Dr. Hakan Gündoğdu' ya ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Sinem AKTAşLIOğLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	v

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, FELSEFİ YÖNÜ, EYLEM YÖNÜ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	1
1.2. FELSEFİ YÖNÜ, İLMİ ŞAHSİYETİ VE EĞİTİM ÖĞRETİM FAALİYETLERİ.....	4
1.3. YETİŞTİĞİ ORTAM VE BOLAY'IN FELSEFEYE BAKIŞI	9
1.3.1. Eylem Yönü	11
1.3.2. Panel, Konferans ve Forumlar	14
1.3.3. Yarışmalar	15
1.3.4. Sosyal Faaliyetler	18
1.4. ESERLERİ.....	20
1.4.1. Yayınlanmış Eserleri.....	20
1.4.2. Yayına Hazırlanmakta Olan Eserleri.....	22
1.4.3. Makaleleri	22
1.4.4. Tebliğleri.....	26
1.4.5. Gazete ve Dergi Yazıları	29
1.4.6. Kendisi İle Yapılan Röportajlar	30
1.4.7. Tertiplediği Sempozyum ve Paneller	31
1.4.7.1. Tertiplediği Sempozyumlar	31
1.4.7.2. Tertiplediği Paneller	33
1.4.7.3. Hakkında Çıkan Yazılar	33

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

2.1. KLASİK OSMANLI DÖNEMİ.....	36
2.1.1. Felsefi Düşüncenin Şartları.....	39
2.2. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI.....	45
2.2.1. Ruhçu ve Maddeci Düşünce.....	48

2.2.2. Pozitivizmi Eleştirisi	50
2.3. BOLAY'IN TÜRKİYE' DE Kİ FELSEFİ YAPIYA AİT GÖRÜŞLERİ	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL FELSEFİ KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

3.1. ZORUNSUZLUK (CONTINGENCE) PROBLEMİ İŞİĞİNDA TABİAT KANUNLARI, BİLİM, İRADE HÜRRİYETİ VE TARİH HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	55
3.1.1. Zorunsuzluk Probleminin Önemi ve 'Zorunluluk-Zorunsuzluk' Ayrımı	55
3.1.2. Tabiat Kanunlarında ve Bilimde Zorunsuzluk	59
3.1.3. Zorunsuzluğun İnsandaki Yansıması: Zorunsuzluk ve İrade Hürriyeti İlişkisi.....	63
3.1.4. İslam Filozoflarında Zorunsuzluk.....	65
3.1.5. Zorunsuzluğun Tarihe Yansıması: Zorunsuzluk ve Tarih İlişkisi.....	68
3.2. İNSAN VE KÜLTÜR ORTAMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	72
3.2.1. Ahlak	72
3.2.3. İnsan.....	77
3.2.4. Kültür	79
3.2.5. Milli Akıl	85
3.2.6. Din.....	90
3.2.7. Laiklik	94
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	97
KAYNAKÇA	101
ÖZET	106
ABSTRACT	107

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
yay.	: Yayın

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, FELSEFİ YÖNÜ, EYLEM YÖNÜ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Düşünce ile uğraşmak, bunu felsefi bir boyuta taşımak ve hayatının odak noktasına koymak tıpkı felsefenin en yalın tanımında söylendiği gibi bir “bilgi-bilgelik sevgisi”, bir sevgi ve gönül işidir. Bolay, felsefeye bakış açısının zaman zaman farklılaştığı ülkemizde, kendini tüm sevgisi ve gönlü ile düşünmeye, felsefeye adanmış bir tefekkür insanıdır.

Bolay’ın fikir dünyasını anlamak için öncelikle biyografisinden, felsefeye giriş serüveninden bahsetmek yerinde olacaktır. Bolay 1937 yılında Ermenek’te doğmuş, çocukluk, gençlik ve ilk dönem eğitim hayatını da bu yörede geçmiştir. Türkiye’de birçok felsefe ve ilahiyat eğitimi almış bilim adamının yetişmesinde önemli katkısı olan Bolay kendi hayatının ilk dönemini öğrencisi Prof.Dr. Kazım Sarıkavak’a verdiği mülakatında şöyle anlatmaktadır:

“1937 yılında Ermenek’e bağlı, Dindebol, şimdiki adıyla Katranlı köyünde doğdum. Babam ilkokul öğretmeniydi. Muhtelif köylerde dolaştı; bende ilkokulu böyle dolaşarak bitirdim. Dedemler 1900 yılında şimdiki Taşkent’in Bolay köyünden Ermenek’in o köyüne göç etmişler. Onuncu dedemiz Hacı Yusuf Efendi, 1550’li yılların sonuna doğru Anamur’un Ahine köyünden göç etmiş. Kendisi ulemadan olup Kanuni Süleyman’ın bir süre musahipliğini yapmış.

Bu bakımdan her nesilden bizim sülaleden bir ilim adamı daima çıkagelmiştir. İlkokulu Bolay’da bitirdim. 1950’de Konya ‘da ortaokula başladım. 1951’de annemin vefatı üzerine o köyden ayrıldık. Tamamen Konya’ya yerleştik. 1956’da Konya’da liseyi bitirdim. O zaman tek lise vardı. Lise yıllarında Peyami Safa ile ref’i Cevad Unay’ın günlük yazılarını fıkralarını okumaya başladım, kısa zamanda bunların tiryakisi oldum. Lisenin fen şubesi

mezunuyum. Gözüm teknik üniversitede idi. Fakat o zamanki bazı şartlardan dolayı pek iyi çalışmadım. Dolayısıyla İTÜ imtihanlarını kazanamadım. Babam “İlahiyat Fakültesi’ne müracaat et” dedi. O zaman merkezi imtihan yoktu. Her fakülte talebe bekliyordu. İlahiyat Fakültesi’ne yazıldım. O sene devam ettim. Niyetim, ikinci sene Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne geçmekti. Çünkü dönem arkadaşlarımdan çoğu oradaydı, hemen her gün onlarla beraberdim. Yemekleri bile beraber yedik. Fakat İlahiyat Fakültesi’ne başlayınca işin rengi yavaş yavaş değişmeye başladı; ben zaman geçtikçe fakülteye ısınıyordum. Çünkü bazı hocaları çok beğeniyor ve tesirlerinde kalıyordum.”¹

Bolay ilkokul eğitimini öğretmen olan babası Mustafa Bey’den almıştır. Darü’l Hilafetü’l Aliye’de okumuş olan Mustafa Bey, hafız olmakla birlikte iyi bir Arapça bilgisine de sahiptir. Bu yüzden O’nun aklın ve naklin ilimlerdeki temeli ilkokul dönemlerine kadar gider. Bu dönemde babası sayesinde kusursuz bir Kur’an tilavetine sahip olmuş ve babasının yönlendirmesi ile zaman zaman alt sınıflarda öğretmenlik görevini üstlenmiştir. Ortaokul eğitimine Konya’da başlayan Bolay, liseyi de Konya’da okumuştur.²

Birçok fikir insanına baktığımız da düşünce ufkunun şekillenmesinin yetişme tarzı ile yakından ilgili olduğunu görürüz. Bolay için de durum böyle olmuştur. Ailesinin ilimle meşgul olması, onu da bu doğrultuda yetiştirmelerine sebep olmuştur. Elbette Bolay’ın öğrenmeye olan eğilimini de unutmamak gerekir. Bolay’ın çalışma ahlakında dikkati çeken iki unsur vardır: Çalışma disiplini ve geniş bir araştırma merakı.³

¹ Kazım Sarıkavak, “Kendi İfadeleriyle Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay, Hayatı, Düşünce Dünyası ve Eserleri”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s.3.

² Süleyman Hayri Bolay, “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Hayatı ve Çalışmaları Üzerine ...”, **Altınoluk Dergisi**, İstanbul, sayı: 228, Şubat 2005, s. 42.

³ Ayşe Betül Öncü, **Süleyman Hayri Bolay Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.1.

Bolay'ın fikir dünyasının temelleri ilkokul yıllarında babası Mustafa Bey'in terbiyesinde atılmıştır. Daha okula gitmeden eğitim faaliyetine başlayan Bolay, Kur'an ve temel Arapça eğitimini bu dönemde almaya başlar. Okula başladığında Kur'an eğitimini, her sabah ve akşam iki sayfa tecvidli Kur'an okuma ile devam ettirir. Osmanlıca bilgisini ise Osmanlıca eserleri okuyarak geliştirir. Lisede ise yine babasından Arapça ve gramer bilgisi veren emsile ve bina kitaplarını okuyarak Arapçasını geliştirmiştir.⁴

Bolay okuldaki eğitiminin yanı sıra o dönemlerde yayınlanan bazı mecmuaları takip ederek dönemin toplumsal ve siyasal meseleleri hakkında bilgi sahibi olmuştur. Bilindiği gibi 1950'lere tekabül eden bu dönemde tek parti dönemi kapanmış ve Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile düşünce hayatı renklenmiş, o dönemler fikir hayatında sağda ve solda getirilen yasaklar, gelişen demokratik hayat içerisinde yavaş yavaş delinmiş, tekdüzelik, monotonluk geri çekilmeye başlayarak fikir dünyasında kıpırdanmalar görülmüştür.⁵

Fakat 1960'lara gelince, öğrenci hareketlerinin artmasıyla birlikte darbe sürecine girilmiştir. Nihayetinde 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle, halkın oylarıyla başa gelmiş bir iktidar devrilerek demokrasiye büyük bir darbe indirilmiştir. Bu durum 1930'lu ve 1940'lı yıllarda aydın ve siyasetçinin desteği ile yükselişe geçmiştir. Ancak 12 Mart Muhtırası ve 12 Eylül darbesiyle ve Sovyet Bloğunun çöküşüyle gücünü ve tabanını kaybetmiştir.⁶

Türk siyasi hayatının yaklaşık 10 yılda bir darbe ve müdahalelerle kesintiye uğraması Türk fikir hayatının gelişmesini de menfi yönde etkilemiştir. Fakat Bolay bu olumsuz şartlar içinde rüzgârın önünde savrulan bir yaprak

⁴ Öncü, a.g.e., s.1.

⁵ Süleyman Hayri Bolay, “Yirmi Birinci Yüzyılın Başında Türk Düşünce Hayatı”, (Ed. Erdiñ Yazıcı), “Yirminci Yüzyıldan Yirmi Birinci Yüzyılda Türkiye ve Dünya”, İlke-Emek yay., Ankara, s.13; ayrıca Süleyman Hayri, Bolay'ın yetiştiği ortam olan cumhuriyet dönemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Dilipak, “İhtilaller Dönemi”, Beyan yay., İstanbul, 1990; “Menderes Dönemi”, Beyan yay., İstanbul, 1990.

⁶ Süleyman Hayri Bolay, “Cumhuriyet Döneminde Zihniyetler ve ideolojiler”, **Cumhuriyetin 75. Yılı** adlı kitapta yayınlanmamış makale, s. 4

olmak yerine kendi fikri yapısını daha sağlam bir temele oturtmuş ve sonra yapacağı ilmi ve kültürel çalışmaların temelini atmıştır.⁷

1.2. FELSEFİ YÖNÜ, İLMİ ŞAHSİYETİ VE EĞİTİM ÖĞRETİM FAALİYETLERİ

Bolay'ın görüş, düşünce ve yorumlarından yola çıkarak, onun felsefi yönü ve ilmi şahsiyetini açıklamak daha aydınlatıcıdır. Sarıkavak ile yapmış olduğu görüşmede kendisi felsefi fikirlerinden şu şekilde özetleyerek bahsetmektedir:

“Felsefi düşüncenin herkese hitap etmemesine rağmen geniş kitlelere yaygınlaştırılmasının gereğine inanırım. Bundan dolayı 1976'dan beri çeşitli TV kanallarında ve muhtelif programlarda, ayrıca radyo programlarında, muhtelif gazete ve dergilerdeki yazılarımda fikri seviyenin yükselmesine katkıda bulunmayı hedefledim. Esas olarak insani varlığın önemi üzerinde durdum. Bunun için onun iradesinin ve seçme gücünün bulunduğunu, dolayısıyla hür bir varlık olarak sorumluluğun ön plana çıktığını düşünüyorum. İnsan hürriyetinin kaynağının birinci derecede insanın kendi ruhunda bulunduğu ve bu kaynağın uygulama veya pratikle daha iyi işletilebileceğine kâiniyim.”⁸

Bolay bu düşünceleriyle, felsefi fikirlerin herkese hitap etmese dahi yaygınlaştırılması gerektiğini savunarak; fikri seviyenin ancak bu şekilde yükselebileceğini belirtmiş ve insani varlığın ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Bolay daha lisans eğitimini bitirmeden ilmi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken'in, dersinde Türkiye'deki materyalist ve spritüalist felsefenin mücadelesinin araştırılmasının gerektiğini söylemesi üzerine daha 3. sınıfta iken mezuniyet tez konusunu belirlemiştir. Dolayısıyla lisans mezuniyet tezi “Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi” adını taşımaktadır.

⁷ Öncü, a.g.e., s.2.

⁸ Sarıkavak, a.g.m., s.10

Teze yüklediği genel mana artık felsefe adına söylenenler ile yetinmeyip, diğer bir ifadeyle hocaların bilgisiyle ilim yapmayı bırakıp bir konuda da kendisinin derinlemesine bilgi sahibi olup topluma yararlı olabilme inancıdır. Bu inanç ile başlamış olduğu çalışma daha kitap haline gelmeden ses getirmeye başlamıştır.⁹ Bolay'ın mezuniyet tezi böylece hedeflediği gayeye ulaştığının göstergesini almış ve Türkiye'de konusunda en çok yararlanılan eserlerden biri olmuştur, olmaktadır.¹⁰

Bolay'ın eğitim ve öğretim faaliyetlerini lisans eğitiminden sonra üniversitedeki akademik çalışmaları öncesi ve sonrası olarak iki bölümde ele alabiliriz. Bolay, üniversite de eğitim-öğretim faaliyetlerine başlamadan önce 1961–1969 yılları arasında 8 yıl ilk ve orta öğrenim kurumlarında öğretmenlik yapmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1961 yılında Pamukpınar'da öğretmen kıtlığının yaşandığı o dönemlerde alanının haricindeki derslerde de eğitim öğretim yapmıştır. Lisede fen bölümünden mezun olması, edebiyat, biyoloji, beden eğitimi gibi derslerde öğrencilere donanımlı bilgiler vermesinde yardımcı olmuştur.

Okulunda fakülte mezunu olarak atanmış tek öğretmen olması ve her alanda olan başarısı bazı çevrelerin rahatsız olmasına yol açmış ve bir takım planlarla buradaki görevinin sona ermesine neden olmuşlardır. Bolay buradan Perşembe Öğretmen Okulu'na gönderilir. Burada dört yıl kadar çalıştıktan¹¹ sonra burada da göstermiş olduğu başarılı performansı yine bir takım insanları rahatsız eder. Tekrar tayini istenir, fakat dönemin bu konularla ilgili sorumlusu İsmet Parmaksızoğlu onun gittiği yerde rahat durmadığı gerekçesiyle gözünün önünde olmasını ister ve Ankara İmam Hatip Okulu'na tayini çıkarılır. Öğretmenlik görevi yaptığı süre içerisinde öğrencilerin çalışmasına teşvik olabilecek, onların bilgilenmelerine yardımcı olacak birçok faaliyete de imza atar. Okullarda önemli düşünür ve günlerle ilgili

⁹ Sarıkavak, **a.g.m.**, s.6.

¹⁰ Öncü, **a.g.e.**, s.4.

¹¹ Sarıkavak, **a.g.m.**, s.8.

konferanslar, programlar tertip eder¹² Öğretmenlik yaşamında kendisini ilimden uzak tutmamış ve bu süreç içinde de toplum yararına olacağını düşündüğü çalışmalar ortaya koymuştur. Bu çalışmalardan birisi de 1963 yılında telif etmiş olduğu *İçki* adlı eseridir. Ancak bunu daha da geliştirmek için 1970 yılında basımdan çeker.¹³

Askerlikten sonra 1971’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Felsefe Tarihi asistanı olarak giren Bolay’ın üniversitedeki akademik çalışmalara adım atması ile birlikte ilmi çalışmaları da fazlalaşır. Burada doktora ve doçentlik tezlerini tamamlar. Bu süre zarfında da birçok derse hoca olarak girer. 1975 yılında verdiği *Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması* adlı doktora tezi muhteva bakımından oldukça kapsamlıdır. Bolay, Prof.Dr. Hamdi Ragıp Atademir danışmanlığında, yapmış olduğu, bu çalışmasında meselelerin tasvir ve tahlil edilerek bir çözüme kavuşturulmasının en temel şartının düşüncenin felsefeleşmesi olduğunu, öne sürmüş ve bunu da geçmiş dönem düşünürlerini inceleyerek ortaya koymuştur. O böylece günümüz ve gelecekle ilgili tezini de ifade etmiş olmaktadır.¹⁴

Prof. Dr. Hamdi Ragıp Atademir’in Aristo’nun mantık kitaplarını tercüme etmiş olması, İngilizce, Fransızca ve Almanca’ya vakıf olması, onun, Bolay’a bu çalışmasında oldukça yardımcı olmasına neden olmuştur. Bolay, doktora çalışmalarının devam ettiği süreç içinde bu çalışmalarının haricinde başka birçok çalışmaya da imzasını atmıştır. Gazete ve dergilere yazılar yazmış, makaleler yayınlamıştır. Bütün bu çalışmalarında hocası tarafından da teşvik ve destek görmüştür. Onun çalışmalarından birisi 1976 yılında Orhan Karmış ve Süleyman Ateş’le birlikte hazırlamış oldukları Lise I – II – III ders kitapları olmuştur. Bu dönem içinde Lise III’e din dersi konulmuş ve bu dersin programı Bolay tarafından hazırlanmıştır. Bolay bu çalışmalarına ek olarak ayrıca 1982’de hazırlanan yeni programa uygun bir Lise III Din Dersi

¹² Öncü, a.g.e., s. 12.

¹³ Öncü, a.g.e., s.4.

¹⁴ Tahsin Görgün “S.H. Bolay’ın Entelektüel Biyografisi İle İlgili Bazı Notlar”,**Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s.82.

kitabı da yazar. Bu kitap din derslerinde ders kitabı olarak 2004 yılına kadar okutulmuştur. Akademik çalışmasının yine bu doktora yılları içinde 1979 yılında Tenkitli *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* adında bir sözlük yazar ve bu sözlükte diğer felsefi sözlüklerden farklı olarak hem İslam düşüncesinde varolan kavramlara yer verir hem de her kavramın altında o kavram hakkında daha fazla bilgi edinilebilecek eserleri belirtir. Sözlükte dil yozlaşmasının biraz da olsa önüne geçebilmek, değerlerimizi ayakta tutabilmek için batı dillerinden dilimize geçen kavramlara en uygun Türkçe karşılıklar verilmeye çalışılmıştır. Şu anda 9. Baskısına ulaşmış olan bu çalışma her basımda bir öncekinden daha gelişmiş olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵

Ayrıca 1994 yılında lise için bir felsefe kitabı hazırlarken 2004 yılında çıkartmış olduğu *Felsefeye Giriş* kitabı her kesimden insanların rahatlıkla okuyabileceği; açık, anlaşılır, sade bir dil ile yazılmıştır. Kitapta filozofların eserlerinden alınmış kısa okuma metinlerine ve elde edildiği kadarıyla da filozof metinlerine yer verilmiştir. Böylece genel bir Felsefeye Giriş kitabından daha renkli, ilgi çekici, bir o kadar da kapsamlı bir çalışma ortaya konulmuştur. Birçok felsefe kitabında ele alınmamış olmasına rağmen, iletişim felsefesi gibi bir bölüm yerleştirilerek çağın gereksinimlerine de hitap edilmeye çalışılmıştır.¹⁶

Bolay 1984 yılında *Kur'an da İman* adlı Diyanet Vakfı yayınlarından çıkan küçük ama oldukça hacimli bir kitap neşreder. Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslüman Türklerin ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olması bu kitabın yabancı dillerde de neşredilmesini sağlamıştır.¹⁷

1980 yılında ise *Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini* adlı tezi ile doçentlik unvanını elde eder. Bu eser, daha önceki çalışmalarının bir nevi devamı özelliğini taşır. O bu eserinde pozitivizmin, İlliyeti bir açıdan bakıldığında gerekli, bir açıdan bakıldığında ise gereksiz görmesini

¹⁵ Öncü, a.g.e., s.5.

¹⁶ Görgün, a.g.e., s.6.

¹⁷ Öncü, a.g.e., s.5.

eleştirmektedir.¹⁸ Bolay aynı yıl bir süre Sorbon Üniversitesinde de araştırmalar yapmıştır.¹⁹ 1982-1983 Devlet Planlama Teşkilatı'nda "Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu" üyeliği yapan Bolay 1982 yılında YÖK'ün koymuş olduğu rotasyon uygulamasından ötürü Konya Selçuk Üniversitesi İslam Enstitüsü'ne gider.²⁰

Burada çalıştığı sürede 1 yıl dekan yardımcılığı yapar. Enstitü bünyesinde bulunan hocaların eleştirel düşüncelerini geliştirmek ve güncel gündemden uzak kalmalarını önlemek için farklı bölümlerden alanlarında uzman hocaları enstitüye davet ederek hocalar için konferanslar düzenler. Aynı zamanda üniversitenin bünyesindeki Fen – Edebiyat bölümünde Türk – İslam Düşüncesi dersini verir. Selçuk Üniversitesi İslam Enstitüsü'nün İlahiyat Fakültesi'ne dönüşmesini sağlar. 1984 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geri dönen ve dekan yardımcılığı da yapan Bolay buradaki görevi esnasında İlahiyat Fakültesi'ne hazırlık sınıfı koyar.²¹

1987'de Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'ne Felsefe Tarihi Profesörü olan Bolay ayrıca Atatürk Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde de dersler verir. 1986-1989 yılları arasında Kültür Bakanlığı "Bin Temel Eser" komisyonu başkanlığı görevini yürüttür. Polis Akademisi'nde 1989-1995 yılları arasında aynı zamanda Sosyoloji'ye Giriş dersleri veren Bolay Gazi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün kuruluşunu hazırlar. 1996'da Gazi Üniversitesi rektörünün daveti üzerine Felsefe Bölümünün başına geçen Bolay Felsefe Bölümü'nün derslerinin yanında Sanat Tarihi Bölümünde, Eğitim Bilimleri Fakültesi'nin Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölümünde, İlköğretim Sınıf Öğretmenliği Bölümünde, Tarih Bölümünde, Hukuk Fakültesi'nde ve İletişim Fakültesi'nde de Sosyolojiye Giriş ve Felsefe

¹⁸ Görgün, **a.g.e.**, s.3.

¹⁹ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006 s.7

²⁰ Bolay, **a.g.e.** s.7

²¹ Öncü, **a.g.e.**, s. 13.

derslerini verir. Bolay 2004 yılında emekli oluncaya kadar bu görevini sürdürmüştür.²²

1.3. YETİŞTİĞİ ORTAM VE BOLAY'IN FELSEFEYE BAKIŞI

Bolay'ın hayatını şekillendiren, yetişmesinde etkili olan kişilerden de söz etmek gerekmektedir. Çünkü bu kişiler hem Bolay'ın düşüncelerini etkilemiş hem de geleceğine yön vermiş insanlardır. Bolay'ın yetişmesinde etkili olanların başında, daha önce de dediğimiz üzere, babası gelmektedir. Babasının kendisine verdiği eğitimin en büyük göstergesi, Bolay'ın fikir dünyasının onun verdiği ilmi moral değerlerle şekillenmiş olmasıdır.²³

Bolay, okumaya olan merakı sebebiyle edebiyata yönelmiş, şair ve edebiyatçılarımızın eserlerini okuyarak onların düşüncelerinden etkilenmiştir. İlkokul yıllarında ona edebiyat ve şiir sevgisini kazandıran şairlerin başında Karacaoğlu ve Yavuz Sultan Selim gelmektedir. Bolay'ın hayatında önemli bir yer tutan M. Akif'in fikirleri ile karşılaşması ise ortaokul yıllarında babasının kütüphanesindeki Osmanlıca Safahat fasikülleri ile olmuştur. Lise döneminde Peyami Safa ve Ref'i Cavat Ulunay'ın günlük yazılarını okuyarak bilgi dağarcığını daha derinleşmiştir.²⁴

Bolay'ın yetişmesinde üniversite hocalarının da katkısı vardır. Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, bu hocalarının başında gelmektedir. O'nun ilme verdiği önem ve engin bilgisi S.H. Bolay'ı hem felsefeye hem de ilahiyata bağlayıcı temel etmenlerden biri olmuştur. Küçük yaşlardan beri ilgilendiği Arapça'sının gelişmesinde Muhammed Tanci ve Prof. Dr. M. Hamidullah etkilidir. Sanat Tarihi bilgisinin mimarı ise Türkçe'yi oldukça güzel bir şekilde kullanan Ord. Prof. Dr. Suut Kemal Yetkin'dir. İlmî araştırma yöntemini ve kaynak tarama metodunu Doç.Dr. Hüseyin Yurtaydın ve Doç. Dr. Neşet Çağatay'dan kazanırken Hukuk bilgisinin temelini Hukuk Profesörü Şakir

²² Bolay, a.g.e.s,7

²³ Öncü, a.g.e., s.2.

²⁴ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile “Hayatı ve Çalışmaları” üzerine ...”, **Altınoluk Dergisi**, ss.43-44.

Berki'den almıştır. Dini Edebiyat Dersine giren meşhur Rubaiyatçı Rıfkı Melul Meriç, İslam Dini Esaslarını veren şair ve edip Kemal Edip Kürkçüoğlu, Din Sosyoloğu Ord. Prof. Dr. Hans Frayer yetişmesinde etkili olan isimlerdir.²⁵

Bolay, lisans eğitimi sırasında hocaların farklı bilgi ve görüşler vermesi nedeniyle o zamana kadar oluşturmuş olduğu klasik bilgilerinin sarsılmasından ötürü kendini daha çok araştırmaya ve öğrenmeye yöneltmiştir.²⁶ Bu araştırma ve öğrenme merakı ile o dönemlerde hocalarının dikkatini çeken parlak bir öğrenci olmuştur.

Felsefe alanında ilmi çalışmalara başladığı dönemde ise Prof. Dr. Hamdi Ragıp Atademir ve Prof. Dr. Necati Öner çalışmalarında destek olmuştur. Özellikle Prof. Dr. Necati Öner, Bolay'ın kendi ifadesi ile ona “felsefe problemlerinin özünü yakalamayı öğretmiştir.”²⁷

Bolay'ın felsefeye bakışını ortaya koymadan önce Bolay'ın felsefe tarifine bir göz atalım.

Bolay felsefenin tarifinin muhtelif olduğunu söyler. Ona göre filozofların eğilimlerine ve felsefenin alanlarına göre çok çeşitli tarifler yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle ontolojik yönden, epistemolojik yönden, ahlaki ve siyasi yönden, ideolojik yönden tarifler yapılmıştır. Ancak Bolay felsefenin genellikle “sistemli akli düşünce” şeklindeki tarifinin ele alındığını söyler. Yani aklın kurallarına göre düşünerek alemin varlığı meselesini veya insanlığın ve insan toplumunun çeşitli meselelerini izaha, temellendirmeye yarayan bir bilgi alanı olarak kabul edilir. Bolay'a göre felsefe bir zihin sporu olarak; hakikatin bilgisine ulaşmak için vasıta olarak da kabul edilir. Bunların dışında daha birçok farklı tanım ve yaklaşım vardır.²⁸

²⁵ Sarıkavak, **a.g.m.**, s.3.

²⁶ Sarıkavak, **a.g.m.**, s.4 .

²⁷ Sarıkavak, **a.g.m.**, s.9.

²⁸ Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**, s.402.

Bolay' a göre felsefenin insan zihnini çalıştırdığı, derinliğine düşünmeyi, öğrettiği ve geliştirdiği muhakkaktır, soyut düşünmeyi öğrettiği muhakkaktır, bununla birlikte farklı düşünmeyi, farklı düşüncelere hoşgörülü bakmayı ve tenkitçi düşünceyi öğrettiği de muhakkaktır.²⁹

Ancak Bolay felsefenin soyut düşünmeye dayandığı için, herkese hitap etmeyeceğini düşünür ve şöyle der “felsefe lüks bir bilgi dalıdır”.³⁰ Bolay'ın burada lüks demekten kastı, felsefenin ulaşılması değil anlaşılması zor bir bilgi dalı olmasıdır. Ona göre Bir Aristo'nun Kant'ın felsefeleri bir mühendise, fenciye bir şey ifade etmeyebilir. Çünkü onlar somut düşünmeye alışmışlardır.³¹

Bolay'a göre felsefe olaylara derinlik kazandırır, tenkitçi düşünmeyi, farklı düşünmeyi, soyut düşünmeyi geliştirir. Felsefe'nin hayattaki en önemli faydası ise problem çözmeyi öğretmesidir. Felsefe problemlere derinliğine bakarak derinliğine yorumlayabilmeyi öğretmektedir. Aslında insanın siyasi, ahlaki, ilmi ve sosyal yönden derinliğine yorumlayabilme gücüne ihtiyaç vardır.³²

O yüzden Bolay Wiliam James'in felsefe karın doyurmaz ama kafa doyurur, kalp doyurur sözüne katılır ve felsefenin gerekliliği üzerinde önemle durur.

1.3.1. Eylem Yönü

Tezimizde Bolay'ın özellikle eylem yönü üzerinde durmaya ve dikkat çekmeye çalıştık. Birçok bilim adamı düşünür ve filozofta eksik kalan bu nokta, Bolay'ın felsefi mantığının temelini oluşturmuştur. Çünkü Bolay felsefe yaparken felsefi düşüncenin olabildiğince çok insana hitap etmesini hedeflemiş Televizyonda ve radyoda programlar yaparak; makaleler, tebliğler,

²⁹ Bolay, a.g.e. s,402

³⁰ Bolay, a.g.e. s,402

³¹ Bolay, a.g.e. s,402

³² Bolay, a.g.e. s,403

dergi, gazete yazıları yazarak paneller ve sempozyumlara katılarak bu amacını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Bunun yanında tarihte ve hala günümüzde, gerek Avrupa’da gerekse ülkemizde felsefenin sadece aydınlar arası entelektüel bir faaliyet olarak algılandığı ortamlardan çok uzak bir görüş benimseyen Bolay aksine kuruluşuna imza attığı birçok merkez ile ilmi araştırmayı Anadolu’ya yaymaya çalışarak, kültürel değerlerimize sahip çıkarak milli kültürün gelişmesi amacını gütmüştür. Bu amacın uzantısı olarak Üniversite-İdareci-Halk işbirliğini temele alan bir felsefi yapı oluşturma fikri, Bolay’ın özgünlüğünün bir göstergesidir.

Fikirleri ve çalışmaları ile birçok insana ufuk açan, yol gösteren Bolay, Modern dönem Türk düşüncesi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Sorun olarak gündemde varlığını sürdüren güncel ve felsefi birçok problem (konu) hakkında araştırma yapmış, bu sorunların kaynağına inerek nedenlerini bulmaya çalışmış ve bu nedenler doğrultusunda çözümler üretmiştir. Bu doğrultuda içinde yaşadığı toplumu aydınlatmak için birçok faaliyetler yapmıştır.

Çünkü o, felsefenin akademik birimlerinde üretilip orada kalmasından ziyade halka da yansımaları, tabir-i caizse felsefenin pratikleşmesini istemektedir. Bu gaye ile kuruluşuna imza attığı birçok merkezin amacının da “ilmi araştırmayı Anadolu’ya yaymak, Üniversite-İdareci-Halk işbirliğini geliştirmek, mahalli kabiliyete imkân tanıyarak mahalli araştırma yaptırmak, tarihi ve kültürel değerleri ortaya çıkarmak suretiyle milli kültürün gelişmesine katkıda bulunmak...” olduğunu söylemektedir.³³

Bolay bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi milli kültürün özünü kaybetmeden gelişime açık olması için, Üniversite – İdareci – Halk İşbirliğini önemseyip gerekli görmekte ve bu düşüncesini hep canlı tutacak ilmi ve kültürel faaliyetlerde bulunmaktadır. Bir millette var olan probleme, kanayan

³³ Recep Kılıç “Aksiyon Adamı Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ve Kutlu Doğum Haftası”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı, (içinde)** s.33.

bir yaraya merhem olma arayışı ile yaklaşan ve milletin sorunlarının nedenlerini araştırarak onlara çözüm yolları bulmaya çalışan Bolay, çözüme Üniversite – İdareci – Halk iş birliği ile ulaşılacağını savunur.

Bu düşünceler doğrultusunda 1984’de *Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi*’nin yönetmeliğini hazırlar ve Tokat valiliğinin yardımlarıyla merkezin kurulmasında etkili olur ve bu merkezin başkanlığını yürütür.³⁴ Bu araştırma merkezinin faaliyetleri bünyesinde ulusal ve uluslar arası düzeyde geniş katılımlı birçok ilmi ve kültürel toplantılar düzenleyerek halkın aydınlanması için çaba sarf etmiştir.³⁵ Burada düzenlenen “İbn Kemal Sempozyumu” ile Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat” başlıklı sempozyumun bildiri metinlerini bir araya getirerek kitaplaştırmıştır.³⁶

Bolay, ayrıca, 1986 -1989 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kurulan “Bin Temel Eser” komisyonunun başkanlığını da yürütür. Burada hizmet ettiği süre zarfında araştırılan birçok eserin yayınlanıp topluma kazanılmasında etkili olur.³⁷ 1989 yılından 1999 yılına kadar Türkiye Diyanet Vakfı Kurulu Başkanlığını üstlenir.³⁸ Üniversite-İdareci-Halk işbirliğini göz önünde bulunduran ve bu doğrultuda çalışan Süleyman Hayri Bolay’ın buradaki çalışma süresi içinde sonraki yıllarda tüm Türkiye’yi ilim, kültür, sanat şöleni haline getiren, “Kutlu Doğum Haftası” ilan edilmiş ve Mevlid kandiline yeni bir atmosfer katılmıştır.

Bu hafta vesilesi ile dini düşüncenin, cami dışına taşınıp bilimsel çalışmalarıyla temayüz etmiş ilim adamları tarafından geniş halk kitleleriyle buluşturulması sağlanmıştır.³⁹ Bu anlamda Kutlu doğum Haftasının amacı, bir taraftan Peygamberimiz vasıtasıyla her yaş grubu insana İslam’ı anlatmak, diğer taraftan da toplumun günümüzdeki problemleri ile ilgili bilimsel bilgiler

³⁴ Kılıç, **a.g.m.**, s.32.

³⁵ Kılıç, **a.g.m.**, ss.31- 32.

³⁶ Süleyman Hayri Bolay, B.Yediyıldız, M.Sait Yazıcıoğlu, **Şeyhülislam İbn Kemal**, TDV, Ankara, 1986,s.309; **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (haz. S.Hayri Bolay, B.Yediyıldız, M.Sait Yazıcıoğlu), Gelişim Matbaası, Ankara, 1987, s.687.

³⁷ Kılıç, **a.g.m.**, s.33.

³⁸ Kılıç, **a.g.m.**, s.33.

³⁹ Kılıç, **a.g.m.**, s.34.

retmek, niversitelerde yapılmakta olan araştırmaların halka ulaşmasını temin etmek, aydın ile halkın birbirini yakından tanıyıp kaynaşmasına katkıda bulunmak şeklinde ifade edilebilir.⁴⁰ Bolay'ın mayıs ayında başlamış olduğu Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulundaki ilk faaliyeti, o yıl kutlanacak olan mevlit kandili programına yeni bir çizgi getirmek oldu. Kurul arkadaşlarının getirmiş olduğu dört isimden biri olan "Kutlu Doğum Haftası"nı tercih ederek adını yıllara yazan bir programa imza atmıştır.

Düzenlenen bu hafta her geçen yıl kendisini bir öncekinden daha çok geliştirerek hitap ettiği kitleyi genişleterek varlığını srdre gelmiştir. Bu erevede MEB işbirliği ile lise ve meslek liselerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisine duyulan ilgiyi artırmak ve öğrencilere bu dersi sevdirmek amacıyla bilgi yarışmaları düzenlemiştir. Süleyman Hayri Bolay'ın Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Kurulu Başkanlığı görevini yaptığı 10 yıl boyunca düzenlemiş olduğu faaliyetler iki başlık altında sıralanabilir:

- a) Panel, konferans ve forumlar
- b) Yarışmalar ve Sosyal faaliyetler

1.3.2. Panel, Konferans ve Forumlar

12 – 17 Ekim 1989'da ilk "Kutlu Doğum Haftası" programı Ankara da düzenlendi. 37 konuşmacının katılımıyla, Kocatepe konferans salonu, MEB şura salonu, Odalar Birliği salonu, Türk Ocağı salonu ve Milli Kütüphane salonlarında olmak üzere 7 panel tertip edildi.

1. Yıl bu hafta ile ilgili çalışmalar 12 il 2 ile bünyesinde panel ve konferanslarla tamamlandı.

2. Yıl 16 ile yayılan bu programlar aynı zamanda Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Türk

⁴⁰ Kılıç, a.g.m., ss.33–34.

Topluluklarının 17 topluluğunun katılımı ile devam etti. Böylece Kutlu Doğum Haftası uluslar arası bir mahiyet kazandı.

3. Yıl 52 il ve 45 ilçede ilmi ve kültürel toplantılar yapıldı.

4. Yıl Bu sayı 56 il ve 96 ilçeye çıktı.

5. Yıl“Yeni Dünya Düzeni Arayışları ve İslam” konulu 70 il ve 226 ilçede 87 panel 241 konferans tertip edildi. Burada sunulan bazı tebliğ ve bildiriler “Doğuda ve Batıda İnsan Hakları” adıyla kitap olarak çıkartıldı.

6. Yıl “İslam ve Müslüman İmajı” konusunun işlendiği 76 il ve 355 ilçede panel ve konferanslar tertip edildi.

7. Yıl Üniversite öğrencileri arasında “Türkiye’de Gençliğin Gözünde Değişim Sürecinde İslam” konulu düzenlenen forum değişik fakültelerden öğrenci ve dinleyicilerin katılımı ile gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca bu yıl içinde Türkiye genelinde ağırlıklı olarak “Değişim Sürecinde İslam” konusunun işlendiği 79 il ve 439 ilçede panel, konferans ve toplantı düzenlenmiştir. Her görüşten ve farklı kültürlerden katılımın olduğu “Türk Dünyasının Dini Meseleleri” adlı Gençlik Forumu düzenlenmiştir. Bu yıl içinde Türkiye dışında 13 ülkede, 16 merkezde panel, konferans ve ilmi toplantılar düzenlenmiştir. Ankara’da bulunan üniversitelerden birbirinden farklı düşüncelere sahip öğrencilerin katılımı ile “ İslam ve Demokrasi” adlı bir forum düzenlenmiştir.⁴¹

1.3.3. Yarışmalar

1. Yıl ilan edilen Naat yarışmasının sonuçları bir sonraki yıl açıklandı ve Nurullah Genç’in “Yağmur” adlı şiiri birinci olurken yarışmaya sunulan notlar *Günümüz Dilinden Hz. Peygamber’e Notlar* adı altında kitaplaştırıldı.

⁴¹ Kılıç, a.g.m., ss.34-44.

2. Yıl 15 milyon TL ödüllü Münacat Yarışması bir sonraki yılki sonuçlarına göre “Beyaz Dilekçe” isimli şiiriyle B.Karakoç Birinci oldu. Bu yarışmaya giren şiirlerde TDV yayınları tarafından “Günümüz Dilinden Münacatlar” adıyla kitaplaştırıldı.

3. Yıl Hz. Muhammed’in Hayatı (Siret-i Nebi) yarışması ilan edildi, ancak birinciliğe uygun çalışma görülmedi.

4. Yıl ilan edilen çocuklara dua etme alışkanlığı kazandırmak ve sevdirmek amacıyla “Manzum Dua Yarışması’nın sonucunda a dört eser mansiyon ödülü kazandı.

6. Yıl Türk Cumhuriyetlerine yönelik Naat Yarışması Türkî Cumhuriyetlerden 125 şairin katılımıyla gerçekleşti.

Ayrıca bu yıl Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle MEB işbirliğinde öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine olan ilgi ve sevginin artması maksatlı olarak Türkiye genelinde resmi ve özel liseler arasında yarışma düzenlendi. İmam Hatip öğrencileri arasında bilgi “Hz. Muhammed’in Tebliğ Metotları ve İslam’ı Tebliği” konulu inceleme yazı yarışması düzenlendi.

7. Yıl İmam Hatip Liseleri arasında bilgi yarışması düzenlendi.

Türk Cumhuriyetleri ve Türk toplulukları şairleri arasında münacat yarışması tertip edildi.

Lise ve Meslek Lisesi öğrencileri arasında “Günümüzde İslam ve Müslüman İmajında Doğrular ve Yanlışlar” konulu inceleme yazı yarışması düzenlenmiş ancak birinciliğe layık eser bulunamamış 2,3,4 ve 5. olan öğrencilere özel ödüller verilmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Şairleri Arası Münacat Yarışması düzenlenmiştir. Birincilik ve ikincilik Özbekistan ve Azerbaycanlı şairler arasından çıkmıştır.

Orijinal araştırmaları teşvik etmek amacıyla “İslami Araştırmalar Ödölü” adında yarışma düzenlenmiş ve Dr. Ömer Özsoy’un “Sünnetullah” isimli eseri birinciliğe layık görölmüştür.

8. Yılda lise ve Meslek Liseleri Arası bilgi yarışması düzenlendi.

- Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları şairleri arasında “İslam’da Vatan ve Millet Sevgisi” konulu bir şiir yarışması düzenlenmiş ve birinciliği Kırmılı bir şair almıştır.
- Ortaokul öğrencileri arasında “Peygamber Sevgisi” konulu şiir tertip edilmiştir. İlkokul öğrencileri arasında resim yarışması düzenlenmiştir.
- “İslami Araştırmalar Ödölü” yarışmasının 2.si düzenlenmiştir. Dr. Mehmet Görmez’in “Sünnet ve Hadisin Algılanması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu” adlı eseri birinciliğe layık görölmüştür.
- Balkan ve Kıbrıs Türklerine yönelik Naat yarışması tertip edilmiştir.
- Türk Cumhuriyetleri ve Müslüman topluluklar arası Kur’an-ı Kerim okuma yarışması düzenlenmiştir.
- Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri sürecinde 9.Yıl yapılan yarışmalarda ilkokul–üniversite arası bütün eğitim–öğretim kurumlarını kapsar niteliktedir.
- 3. Yılına giren İslami İlimler Araştırma yarışmasında birinciliği Dr. İbrahim Hatipoğlu, Dr. Bünyamin Erul, Yrd. Doç.Dr. Erdoğan Pazarcı paylaşmıştır.
- Bu yıl içinde de yine lise ve meslek liseleri arası bilgi yarışmasında düzenlenmiştir.

- İmam Hatip öğrencileri arası Hutbe Metni Hazırlama yarışması tertip edilmiş ve 3 eser mansiyon ödülü almıştır.
- İlkokullar arası şiir yarışması düzenlenmiştir.
- Balkan ülkeleri ve Kıbrıs Türkleri arasında Naat yarışması düzenlenmiş Makedonyalı bir şair birinciliği elde etmiştir.

10. Yılda düzenlenen İslami İlimler Araştırmaları yarışmasında ödüle layık bir eser bulunamamıştır.

Daha önceki yıllarda düzenlenen formatta bu senede liseler ve meslek liseleri arası bilgi yarışması tertip edilmiştir.

İmam Hatip Liseleri öğrencileri arasında “İslam ve Demokrasi” adlı araştırma yazısı yapıldı.

Balkan ülkeleri ve Kıbrıs Türkleri arasında Vatan ve Millet konulu şiir yarışması yapıldı.⁴²

1.3.4. Sosyal Faaliyetler

3. Yıl Ankara, Bursa ve İstanbul'da Yıldırım Gürses ve ekibince Türk Tasavvuf ve Türk Sanat Müziği örneklerinin icra edildiği konserler verildi.

5. Yıl Yozgat gibi bazı illerde vakfın dışında sivil kurumlarca ücretsiz sağlık muayenesi ile halka hizmet verildi.

6. Yıl bu hafta münasebetiyle bu günlerde hastaneler, hapishaneler, yetiştirme ve çocuk yurtları ziyaret edildi.

⁴² Kılıç, a.g.m., ss.34-44 .

7.Yıl “Bir Dal Ver Kampanyası” başlatılarak Hz. Muhammed’in rumuzun olan gülün bu sayede güzel bir hoşgörü ortamı yaratacağı düşünülmüştür.

Bu yıl içinde Ahmet Özhan’ın katıldığı Türk Sanat ve Türk Tasavvuf Musikisi konseri düzenlendi.

8. yıl “Bir Dal Gül Ver Kampanyası” devam etmiş bunun yanında “ Gül Çeşitlemeleri” sergisi açılmıştır.

Aynı zamanda 5 sefaret, 33 kuruluş ve 61 şahsın katılımı ile Hanım Elişleri ve Gıda Kermesi düzenlenmiştir.

Bu yıl içinde aynı zamanda Kocatepe Cami avlusunda Kutlu Doğum Aşı ile 2000 kişilik etli pilav ve ayran servis yapılmıştır.

9.Yıl “Bir Dal Gül Ver Kampanyası”nın üçüncüsü tertip edilmiştir. Bu hafta münasebetiyle birçok kurum ve kuruluş TDV organize ile halka gül hediye etmiştir. Ayrıca İstanbul’da Gül Çeşitlemeleri sergisi açılmıştır.

Bir önceki yıl düzenlenen Kutlu Doğum Aşı haftasının ilk günü Kocatepe Cami avlusunda 3000 kişiye etli pilav ve ayran ikramıyla gerçekleşmiştir.

Kocatepe konferans salonu ve Milli kütüphane salonlarında Türk Tasavvuf Musikisi konserleri düzenlenmiştir.

Bu yıl düzenlenen hafta münasebetiyle her yöne kendi imkan ve özelliklerine göre muhtelif faaliyet yapılmıştır. Bazı belediyelere ait otobüsler o gün içinde halkı ücretsiz taşıırken, Dört Yol ilçesinde görev yapan 9 doktor hafta münasebetiyle vatandaşları ücretsiz muayene etmiş, sünnet merasimleri düzenlenerek fakir çocuklar sünnet ettirilmiştir.

10. yılda önceki yıllara uygun olarak yine Gül Kampanyası, 3500 kişilik Kutlu Doğum Aşı, Türk Tasavvuf Müziği Konserleri ve her yörenin kendi imkân ve özellikleri dahilinde çeşitli faaliyetler düzenlenmiştir.⁴³

Bolay, Türkiye de düzenlenmesine katkıda bulunduğu bu faaliyetlerin yanı sıra yurt dışında da çeşitleri konferans ve toplantılara katılmıştır. Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika da kilise ve camilerde, otellerde, kahvehanelerde Türk işçilere yönelik yaklaşık yüze yakın konferans verilmiştir.

1.4. ESERLERİ

1.4.1. Yayınlanmış Eserleri

1. İçki, Nuhoğlu yay. Ankara. 1963, 1970 (S.H.Bolay'ın ilk eseri).
2. Türkiye de Ruhçu ve Maddeci Görüşlerin Mücadelesi, 4. Baskı, Akçay yay., Ankara,1995.
3. Aristo Metafiziği ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması, 5. Basım, MEB yay., Ankara, 1999,
4. Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini, 2. Baskı, MEB yay., Ankara, 1999.
5. Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, 8. Baskı, Akçay yay., Ankara, 1999.
6. İlimi Nominalizm Karşısında Konvansiyonalizm ve Değeri Meselesi, MEB yay. (Poincare'nin "on Düşünceler" adlı eserin baş tarafında),İstanbul, 1996.
7. Dini – Felsefi sohbetler, (Ferid Kam'dan notlar ilave ederek sadeleştirme) Diyanet yayınları, Ankara,1974.

⁴³ Kılıç, a.g.m., ss. 34 – 44.

8. Garp Mütfekkirleriyle İslam Mütfekkirlerinin Mukayesesi, (İsmail Hakkı İzmirli'nin aynı eserinin notlar ilavesiyle sadeleştirmesi) Diyanet yayınları, Ankara,1973.
9. Kur'an, İman, T.Diyanet Vakfı yay. /.Baskı, Ankara, 1999
- 10.Lise Felsefe Kitabı, İstanbul, 1994–1999.
- 11.Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, MEB Lise II Ders Kitabı, 1982'den beri devamlı basılmaktadır.
- 12.Felsefeye Giriş, Akçağ yay., Ankara, 2004.
- 13.Osmanlıda Düşünce Hayatı ve Felsefe, Ötüken yay., İstanbul, 2004.
- 14.Ferit Kam, 2.Baskı, Akçay yay., Ankara, 2004
- 15.Makaleler II (Ziya Gökalp'den notlar ilavesiyle sadeleştirme) Kültür Bak. Yay., Ankara, 1982.
- 16.Die Borshalft Ders Koran, Almanca çeviren: H. Achmed Schmiede, T.D.V. yay. 4. bsk. Ankara, 2005.
- 17.Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Kazım Sarıkavak ile birlikte, Eğitim Fakültelerinin ilköğretim bölümleri için hazırlanmıştır, Gündüz yay., 2.bsk. Ankara, 2003.
- 18.İşçilerimizle Maneviyat Sohbetleri, İstanbul, 1981.
- 19.Düşünce ve uygarlık tarihi, A.Ü. Açıköğretim Fakültesi yay. No:82, II bsk. Eskişehir, 1991, ilk 6 ünite Nabi Avcı tarafından, diğer 12 ünite ise S:H.Bolay tarafından yazılmıştır.
- 20.Felsefe Dünyasında Gezintiler, Nobel Yayınları, Ankara,2006
- 21.Türk Düşüncesinde Gezintiler, Nobel Yayınları, Ankara, 2007

1.4.2. Yayına Hazırlanmakta Olan Eserleri

1. Türkiye’de Dini Düşüncenin Macerası
2. Türkiye’de Din Vakıası
3. Milli Akıl ve Eğitimde Gezintiler.
4. Türk Düşüncesinde Gezintiler.
5. Türkiye de Aleviliğin meseleleri Etrafında Gezintiler.
6. Değerler Dünyasında Gezintiler.
7. Mehmet Akif’in Düşünce Dünyasında Gezintiler
8. Tanzimat Dönemi Düşünce Hayatı.
9. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Hayatı.
10. Çağdaş Türk Düşünürleri
 - a. Tanzimat Dönemi Düşünürleri
 - b. Meşrutiyet Dönemi Düşünürleri
 - c. Cumhuriyet Dönemi Düşünürleri
11. Bilimsel Nominalizm Karşısında Konvansiyonalizm Ve Bilimin Değeri Meselesi

1.4.3. Makaleleri

1. “Aristo’da Tabiat Felsefesi, D.Ross’dan Tercüme” Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XIX, Ankara, 1973.
2. “Türk Atasözlerinde Felsefe Problemleri Üzerine Bir İzah Denemesi”, Türk Kültürü Araştırmaları, s.XXII, Ankara, 1984.

3. "Türk Sosyolojisinde Yeni Bir Ses" Türk Kültürü, Ekim 1984.
4. "Kur'an – ı Kerim'in Tarihe Bakışı", Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'na Armağan'dan Ayrı Basım, Ankara, 1985.
5. Bizanslı Alimlerin İstanbul'dan Kaçmaları ve Rönesansı Başlatmaları İddiaları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.XXVII, Ankara, 1986.
6. Kitap Tanıtma ve Tenkidi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.XXVIII, Ankara, 1986.
7. Mehmet Akif'in Düşüncesinde Felsefe Meseleleri Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Ölümünün 50. Yılına M. Akif Ersoy'u Anma Kitabı, Ankara, 1986.
8. M.Akif'in Aileye Bakışı, Türk Kültürü, sayı:284, Aralık 1986.
9. Düşünür Olarak M.Akif, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, M.Akif Ersoy Özel Sayısı, c.V,s.1,Aralık 1987
10. Mozaik Kültür, Türk Yurdu, Ekim 1992.
11. Zorunsuzluk Hakkında Bir Yazı Üzerine Bazı Açıklamalar, Felsefe Tartışmaları, 13.Kitap, Ankara 1993.
12. Düşünür Olarak Cabir İbn Hayyan, Prof. Dr. Esin Kâhya'nın hazırladığı "Cabir İbn Hayyan"adlı kitaba yazılan makale, Ankara, 1993.
13. İnsana Allah Denir mi? Türk Yurdu, Aralık 1993.
14. Endülüs'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri, Türk Yurdu, Mart, 1994.
15. Türk Düşüncesi Nasıl Canlandırılabilir, Türk Yurdu, Ekim, 1994.
16. "Ziya Gökalp'in Sosyolojisi" Türk Kültürü, Ankara, Nisan 1995

- 17.“Cevaplı Önsöz (Materyalizmin Maliyeti)” Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi Kitabının 4. Baskısında Ali Nejat Ölçen’in 100 sayfaya varan eleştirilerin cevap, s.IX–XLIV, Ankara 1995.
- 18.Milli Eğitimin Felsefi Temelleri, Yeni Türkiye Dergisi, Mart, 1996 sayı:7, Mart, 1996 sayı: 7, s:422 – 429.
- 19.Ziya Gökalp ve Felsefe Anlayışı, Türk Yurdu, Ziya Gökalp Özel Sayısı, Mart 1996.
- 20.Siyasi Bir Ahlak Olabilir mi? Yeni Türkiye, Siyaset Özel Sayısı, Şubat, 1997, sayı:13, s:13–16
- 21.Pozitivizm Zihniyet, Dilimizi Nasıl Bozdu? Türk Yurdu, Dil Özel Sayısı Şubat 1997, s:13–16
- 22.Sivil Toplum ve Manası, Yeni Türkiye Dergisi, sayı:18, Kasım – Aralık 1997.
- 23.Siyasi Ahlak Olabilir mi? Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:14 Ocak 1997,s.1303 v.d.
- 24.Demokrasinin Felsefi Temelleri, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:17, Ekim 1997.
- 25.Postmodernizm, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı:17, Ekim 1997.
- 26.Prof.Dr. Erol Güngör Üzerine Hatıralar, S.Üniversitesi. Yay. Prof. Dr. Erol Güngör’ün anısına Armağan, Konya 1998, s:273 v.d.
- 27.İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Yeni Türkiye Dergisi, s:21–22, Ankara 1998.

28. Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlılarda Tehafüt Tutkusu, 12 ciltlik Osmanlılar kitabı içinde, Düşünce hayatı ile ilgili ciltte, İstanbul, 1999.
29. Osmanlı Modernleşmesi, Milli Eğitim Dergisi Osmanlı Özel Sayısı, Temmuz – Ağustos – Eylül Özel Sayısı, sayı: 143, s:38 – 41, Ankara, 1999.
30. Günümüz Türkiye'sinde Aleviliğin ve Bektaşiliğin Bazı Problemleri üzerine Bir Deneme, Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Dergisi'nin Mart 2000 Sayısında çıkacak
31. Garip Bir Osmanlı Düşünürü, Cebbar Kulu, İslami Araştırmalar Dergisinin Mart 2000 özel sayısında çıkacak
32. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Hayatı
33. Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı, Tarihte Türkler İçinde, c.17, s.739 – 785.
34. Intellectual Life'in The Republican Period, The Turks Turkey kitabı içinde, s.535 – 563, Ankara, 2002.
35. History of Turkish Thought From Tanzimat to the Republic, The Turks Turkey kitabı içinde, Part Fiftyone, s.667 – 686, V.4
36. Türk Dünyası Düşünce Tarihi Üzerine Bir Deneme, Avrasya Araştırma Merkezi Dergisi, Muzaffer Özdağ Özel Sayısı, Ankara 2003.
37. Osmanlılar: Düşünce Hayatı ve Felsefe, İrcica'nın "Osmanlı Devleti ve Medeniyeti" adlı kitabın III. cildinde çıkacak.
38. Cumhuriyet Döneminde Zihniyetler ve İdeolojiler, Cumhuriyetin 75. Yılı adlı kitapta çıkacak.

39. Ahmedi'ye ait İskendername 'deki Bazı Felsefi Meseleler, Prof. Dr. Kazım Yaşar Koparman'a Armağan, yayına hazırlanan: E.Semih Yalçın, Ankara 2003.
40. Hamdi Ragıp Atademir, Felsefe Ansiklopedisi, 1.cilt, Etik yay. İstanbul, 2003.
41. İslam ve Terakki Fikri, Düşünen Siyaset Dergisi, 19.sayı, 1. Baskı, Temmuz, 2004.
42. Emile Boutroux, Felsefe Ansiklopedisi, 2.cilt, Etik yayınları, İstanbul, 2004.

1.4.4. Tebliğleri

1. Bir filozof Müfessir M. Hamdi Yazır, MEB ve Kültür Dergisi s.15, Mayıs 1982, s.20 – 34.
2. Yabancılaşma Karşısında Yahya Kemal, Doğumun 100. Yıldönümünde Yahya Kemal Beyatlı Semineri (2 Aralık 1984) Ankara, 1984.
3. Günümüz Gençliğinin İnanma Problemleri, Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu, Ankara, 3 – 14 Kasım 1985.
4. Anarşinin Fikri Kaynakları, 18 – 19 Nisan 1985, Konya 1986.
5. Terbiye ve Ahlak, Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu (13 –15 Mayıs 1985, Tunceli'den Ayrı Basım), Ankara, 1985.
6. Mevlana ve Dialektik, I. Mevlana Kongresi, 3 – 5 Mayıs 1985, Konya, 1986.
7. İbn Sina'da "Contingence" Anlayışı, Uluslar arası İbn Türk, Harezmi, Farabi, Beruni ve İbni Sina Sempozyumu Bildirileri, Ankara 1985, Ankara, 1990.

8. Le Probleme De La Contingene Chez İbn Sina, I. Felsefe – Mantık – Bilim tarihi sempozyumuna Bildirileri, Ankara 1985, Ankara, 1990.
9. A.Cevdet Paşanın Dine Bakışı, A.Cevdet Paşa Semineri (27 – 28 Mayıs 1985) 'inden Ayrı Basım, Ankara, 1986.
- 10.İbn Kemal'in Tarihe Bakışı, İbn Kemal Sempozyumu Tebliğleri, İbn Kemal Sempozyumu Sunulan Tebliğ, Ankara, 1986.
- 11.Mevlana'nın Akıl Anlayışı, II. Mevlana Kongresi, 3 – 5 Mayıs 1986, Konya, 1987,1
- 12.Tarihte Contingence Mümkün müdür? II Felsefe – Mantık – Bilim Tarihi Sempozyumu (11–13 Kasım 1987) İzmir 1989 (Seminer Dergisi Özel Sayısı)
- 13.Hilmi Ziya Ülken'in Fikri Gelişmesinden Çizgiler, Türk Yurdu, H.Ziya Ülken Sempozyumuna Sunulan Tebliğ, Haziran, 1990.
- 14.Filozofların Tarih Görüşleri, Fırat Üniv. "Türk Tarihinin Meseleleri ve Tarih Metodolojisi" Sempozyumu Tebliğleri içinde, Ankara, 1990.
- 15.Ailenin Felsefi Temeller, Türk Yurdu Aile Kurumunun "Ailenin Sorunları" sempozyumuna sunulan tebliğ, Temmuz 1991 sayısı
- 16.Türk Cumhuriyetlerine Yaklaşımda Ahmed Yesevi Metodu, III.Milli Eğitim Sempozyum'una sunulan tebliğ, 23 Kasım 1992, Adana
- 17.Milli Aklın Milli Eğitimdeki Rolü, Van Yüzüncü Yıl Üniv. Eğitim Fakültesi II.Eğitim Felsefesi Sempozyum Tebliği, 25 – 28 Ekim 1996, yayın:Ankara 1997, s.136 – 148.
- 18.72 Millete Bir Göz ile Bakılabilir mi? "Kur'an da Evrensel Hoşgörü" kitabı içinde, İstanbul 1997, s.136 – 148.
- 19.Tarihi Determinizm Mümkün müdür?

20. Prof. Dr. Erol Güngör'e Göre Bilim ve Teknoloji, Milli Kùltürler ve Küreselleşme Sempozyumu Tebliğleri, s.205 – 209, Konya 1998
21. Eğitim, Din ve Değer, 4 -6 Aralık 1998'de İzmir'de yapılan Sempozyuma Sunulan Tebliğler, Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu Tebliğleri içinde, Ankara, 1999.
22. "Hegel'in İnsana Bakışı", A.Ü. Felsefe Kongresinde Sunulan Tebliğ, Erzurum 1998, Felsefe Dünyası sayı:30, Ankara, 1999.
23. "Bediüzzaman'ın Felsefeye Bakışı", Uluslar arası Bediüzzaman Sempozyumu 3, İstanbul 1996, s.239 -262.
24. "Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu" – Tebliğler ve Tartışmalar, (26–29 Haziran 1986, Tokat) Hazırlayan: S.Hayri Bolay, Bahaeddin Yediyıldız, M.Sait Yazıcıoğlu, Ankara: TDV yayınları, 1986, 11 Eylül 2004 Cumartesi, sayfa 3.
25. "Fetih Dialektiği", 29 Mayıs 2003 yılında Türk ocakları Genel Merkezinin tertip ettiği, Fetih Sempozyumunda Sunulan Tebliğ yayınlanacaktır.
26. "Hipokratta, İbni Sina'da ve Nidai'de Tıp Etiği", Uluslar arası katılımlı 3. Ulusal Tıp Etiği Kongre Kitabı, C.I, Bursa 2003
27. "21. Yüzyılın Başında Türk Düşünce Hayatı", 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye ve Dünya, Editör: Erdinç Yazıcı, İlke Emek yayınları, Ankara
28. "Hermeneutik ve Osmanlı'da Tefsir", Tabula Rasa'nın 12. Sayısında çıkacak
29. "Pozitivizm ve Pragmatizmin Türk Milli Eğitimine Etkileri", Türkiye I. Eğitim Felsefesi Kongresi (5 – 8 Ekim 1994, Van) Ankara 1995.

1.4.5. Gazete ve Dergi Yazıları

1. Ayyıldız Gazetesi
2. AB'nin iki yüzü 27.12.1999
3. Felsefe Dünyası 19.12.1999
4. Yeşil Sermaye Kaçıyor mu? 12.12.1999.
5. Mehdi Çıkmış(?) 05.12.1999.
6. Dil Kirlenmesi 28.11.1999.
7. Papazlı Futbol Takımı 21.11.1999.
8. Dinime Dahleden Müslümanlar 14.11.1999.
9. Musa Carullah ve Sempozyumu 07.11.1999.
10. Kime İnanalım 31.10.1999.
11. Peyami Safa'ya Dair 24.10.1999.
12. Şeytanın Akıl Hocaları 17.10.1999.
13. Takdir-i İlahi mi, Takdir-i İhlami mi? 26.09.1999.
14. İÖP'de Dine Yaklaşım 01.03.2000.
15. İmamların Yüksek Tahsili Meselesi 20.02.2000
16. Sekiz Yıllık Öğretimin Bazı sorunları 13.02.2000.
17. Kuduz Köpek Bile Olsa... 06.02.2000.
18. Akif İnan'ın Leylası 30.01.2000.
19. Din ve Dünya 23.01.2000.

20.92 Profesör Maaşı Bir Antrenör Maaşı 16.01.2000.

21. Bir Atabek Göçtü 09.01.2000.

22. M.Akif'in Gücü 02.01.2000.

Devlet Dergisi

1. Üniversite 'de Ahlak ve Zihniyet, sayı:432 13 Şubat 1978.
2. Dini Duygular ve İçtimai Birlik, sayı:6 sy:38, 10 Ekim 1978.
3. Kara Lise Lazım, Kara Lise... sy:30, Kasım 1978.
4. Ağabey Mantığı, sy:29, Aralık 1978.
5. Selamün Aleyküm, sy:28 Ocak 1979.
6. Üniversitede Ahlak ve Zihniyet, sayı:393, sy:3, 16 Mayıs 1977.

1.4.6. Kendisi İle Yapılan Röportajlar

1. "Süleyman Hayri Bolay ile Gelişme Üzerine", 19 Ekim 1990 tarihli Yeni Düşünce Gazetesi
2. "Süleyman Hayri Bolay ile Sorumluluk ve Kader Üzerine", Nuriye Akman'ın yaptığı bir röportaj, Zaman Gazetesi, 5 Eylül 2004.
3. Altınoluk Dergisinin Şubat 2005 sayısında "Aşkın Değer Buhranı" üzerine bir röportaj
4. Altınoluk Dergisi Şubat 2005 sayısında hayat hikayesi, tahsili, yetiştirme tarzı ve kimlerden ders alıp etkilendiği hususunda bir röportaj
5. Türkiye Yazarlar Birliği adına Muhammed Sarıtaş'ın "Zorunsuzluk Doktrini" üzerine yaptığı röportaj. Birliğin 1986 yılığında ve E. Boutrouz'un "Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında" adlı

eserinin 2.baskısının baş tarafında yayımlanmıştır. MEB yay. İstanbul, 1998.

6. Süleyman Hayri Bolay ile “Türk Düşüncesi” üzerine, röportajı yapan Hakan Poyraz, Türk Yurdu Dergisi, 7. Devre, II.cilt:44.sayı:390, Nisan 1991.
7. Saadettin Elibol’un “Sosyoloji Konuşmaları” adlı kitabında yayınlanan konvansiyonalizm üzerine bir röportaj
8. “Anadolu Gençlik” Dergisinin Mart 2004 50. Sayısında Ekrem Özdemir’in yaptığı Türkiye’de Felsefe hakkında yayımlanmış bir röportaj
9. Abdurrahman Güzel’e Armağan, Ankara, 2004’de Ceyhun Cengiz’in Felsefenin bugünkü durumu hakkında yaptığı bir röportaj
- 10.“Dini Araştırmalar” dergisinin Eylül –Aralık 2003 “Küreselleşme” özel sayısında (sayı:17) yayımlanan “Küreselleşme ve Milli Kültür” üzerine bir mülakat
- 11.Türk Yurdunun Şubat 2005 ‘de Alevilik özel sayısında yayımlanan Alevilik üzerine bir mülakat.

1.4.7. Tertiplediği Sempozyum ve Paneller

1.4.7.1. Tertiplediği Sempozyumlar

Bolay Tokat’ta “Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi’nin kurulmasında etkili olur ve burada 6 tane ulusal ve uluslar arası düzeyde bilimsel toplantı organize eder.

1. Uluslar arası İbn Kemal Sempozyumu, Tokat,1985.
2. Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 1986.
3. Mehmet Akif Semineri, 1987.

4. Gazi Osman Paşa Sempozyumu, 1987.
5. Danişment Melik Ahmet Gazi
6. Düünden yarına Milli Eğitim Modelleri Sempozyumu, 1988.
7. Elmalı Hamdi Yazır Sempozyumu II, Ankara, 1992.
8. Elmalı Hamdi Yazır Sempozyumu II, Ankara, 1992.
9. Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu, 9 – 11.12.1995.

Ulusal ve uluslar arası düzeyde düzenlenmiş olan “Kutlu Doğum Haftası”nın kurucusu Prof. Dr.Süleyman Hayri Bolay bu hafta için birçok sempozyum ve panel tertip etmiştir.1989’dan bu yana kutlanan bu haftada düzenlenmiş olan sempozyumlar şunlardır:

1. Yeni Dünya Düzeni ve İslam, 20 Nisan 1994.
2. Dünyada ve Türkiye’de İslam ve Müslüman imajı, Ankara, 20 Nisan 1995.
3. Değişim Sürecinde İslam, İstanbul, 20 – 22 Nisan 1996.
4. İslam, Gelenek ve Yenileşme, İstanbul, 22 -23 Nisan 1996.
5. Tertiplediği diğer sempozyumlar ise şunlardır:
6. Türk Dünyasının Dini Meseleleri, Ankara, 28 – 30 Nisan 1997.
7. İslam ve Modernleşme, İstanbul, 10 -11 Mayıs 1997.
8. Türkiye’de Çağdaşlaşma Problemi ve İslam, İzmir, 3–4 Mayıs 1997.
9. İslam ve Demokrasi, Ankara, 25 – 26 Nisan 1998.
10. Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, İstanbul, 6–10 Mayıs 1998.

1.4.7.2. Tertiplediği Paneller

1. Aleviliğin ve Bektaşiliğin Bugünkü Problemleri,1992,

Prof.Dr. S.H.Bolay, tertiplediği “Kutlu Doğum Haftası içinde birçok sempozyumun yanı sıra panellerde düzenlemiştir. Bunlar;

- ✓ 12 -17 Ekim 1989’da Ankara’da beş farklı yerde 7 adet panel tertip edilmiştir.
- ✓ 1-7 Ekim 1990’da 12 il ve iki ilçe merkezinde panel ve konferanslar düzenlendi.
- ✓ 19.09.1991’de 16 ilde panel tertip edildi.
- ✓ 8 Eylül 1992 de “Doğu ve Batıda İnsan Hakları” konulu 87 panel düzenlendi.
- ✓ 20 Nisan 1995 de “İslam ve Müslüman İmajı” konusunda işlediği paneller düzenlendi.
- ✓ 20 Nisan 1996 da “Değişim Sürecinde İslam Konusunun İşlendiği 79 il ve 439 ilçede panel düzenlendi.

1.4.7.3. Hakkında Çıkan Yazılar

S.H.Bolay ve eserleri hakkında yazılanlardan bazıları şunlardır:

1. Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken’in, “Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşlerin Mücadelesi” adlı esere yazdığı takriz / takdim yazısı,
2. Kadircan Kafı, Ruh ve Madde Mücadelesi Tercüman Gazetesi, 3 Ekim 1967.
3. İbnüttayyar Semahattın Cem, Ruhçu ve Maddeci Mücadele, İslam Düşünce Dergisi, Sayı: 2, İstanbul, Haziran 1967.

4. Sadık Kemal Tural, Felsefi doktrinler Sözlüğü, Milli Kültür Dergisi, Haziran 1980 Sayısı
5. Hilmi Yavuz, Bir Osmanlı Felsefe Metni Üzerine, Zaman Gazetesi.4.5. 2004.
6. Hakan Akpınar, Felsefenin Yalnızlığı, Tercüman Gazetesi, 12.10.2004.
7. Hilmi Yavuz, Bir Kitap ve bazı Tespitler, Zaman Gazetesi, 21.10.2004.
8. Cemal Aydın Çağla Tanıştıran Eser, Yeni Şafak Gazetesi, 16.11.1996.
9. A.Turan Aklan, sözlük Krizi, Zaman Gazetesi, 11.11.1996.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Bolay Türk düşünce hayatını ve Türkiye'deki felsefi boyutu ayrıntılarıyla ele almış, bu konuda Osmanlı'ya kadar uzanan geniş araştırmalar yaparak çeşitli eserler ortaya koymuş ve bu konuda felsefe tarihimizdeki araştırma boşluğunu gidermeye çalışmıştır. Bazı çevrelerin Türk düşüncesini yok sayma gayretine karşın Bolay değerlerimize sahip çıkmanın önemini şu cümlelerle ifade eder: "Daima değişmekte olan bir dünya karşısındayız; bu sebeple her şeyden önce kendimizi tanımağa ve tanıtmaya mecburuz. Bu bir millet olmanın ve daimi tekâmül halinde bulunan bir dünyanın gidişatına ayak uydurmanın ilk şartıdır, kanaatindeyiz. Bunun için de mazimizi unutmanın veya unutturmanın değil, oradaki değerleri gün ışığına çıkarmanın lüzumuna inanıyoruz."⁴⁴

Burada Bolay'ın bu hususta bir nevi eleştiri ve uyarı niteliğindeki sözlerine değinmeden geçemeyeceğim. Şöyle diyor Bolay: "Bugünkü tefekkür hayatımız, ister İslami ağırlıklı olsun, isterse din dışı olsun, kendi geçmişinden ve geleneğinden habersizdir ve bu büyük tarihi birikiminden, maalesef mahrumdur. Yaşanmayan ve bilinmeyen, inkâr edilen tarihi tecrübe olmaksızın düşünce hayatımızın insanların ve milletimizin hayatta karşılaştığı sorunlara tatmin edici cevaplar vermesi mümkün görünmemektedir. Tarihi hayatımızın mahsulü olan tefekkür geleneği, değişen hayatın karşımıza çıkardığı değişen problemlere tatminkâr cevapları, ancak düşünce geleneğimizi hayatla birleştirilerek üretilebilir."⁴⁵

Görüldüğü gibi Bolay gerek Günümüz Türk düşüncesini sağlam temellere oturtma açısından gerekse günümüz sorunlarına yeterli ve geçerli

⁴⁴ Süleyman Hayri Bolay, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Akçağ yay., Ankara, 1995, (4. bsk.), s.19

⁴⁵ Süleyman Hayri Bolay, "**Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe**", Akçay yay. Ankara, 2005, s.18

özmler retme açısından geçmiş düşünce hayatımıza gereken önemin verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Aslında bir bakıma insanın ait olduğu milletin geçmişine yönelik araştırma yapması; milletin ve tabiî ki o millete mensup kişilerin varoluşunu ortaya koymasının ve temellendirmesinin ana şartıdır. İşte Bolay'ın kendi düşünce tarihimize tuttuğu ışık aslında temel bir felsefi problem olan varoluşumuza tutulan bir ışıktır.

2.1. KLASİK OSMANLI DÖNEMİ

Bolay'ın Osmanlı dönemindeki felsefi yapı hakkındaki görüşlerine geçmeden önce Bolay'ın sorduğu bazı sorulara ve cevaplara bir göz atalım.

Bolay ilk olarak Osmanlı düşüncesinin neden araştırılması gerektiği sorusuna şöyle yanıt verir:

Bolay'a göre" düşünce, şekli ve türü ne olursa olsun, bir şuur halidir. Bu, ferdi olarak böyle olduğu gibi millet açısından da böyledir. Çünkü bir milletin düşüncesi, o milletin varlık şuurudur, toplum şuurudur, bilgi şuurudur, tarihi, siyasi, ahlaki şuurudur. Bu şuur ile olayları yorumlar, milletin veya dünyanın problemlerine çözüm getirir. Böylece düşünce şuuru milletin ve dünyanın düşüncesine, ilmine siyasetine tekniğine ve ahlakına katkıda bulunur. Bu bakımdan Türkler veya Osmanlılar ne düşünmüşler, nasıl düşünmüşler, hangi problemleri ele almışlar, bunları hangi devirde nasıl çözmüşler, bu çözümleriyle dünya ilmine ve düşüncesine ne gibi katkılar sağlamışlar? Bütün bunların bilinmesi gerekir."⁴⁶

Görüldüğü gibi Bolay düşünce tarihini araştırmanın hem düşünce tarzımızı ve özelliklerini ortaya koymak bakımından hem de şuurlu bir millet duygusu için gerekliliğini ortaya koyar. Ayrıca Bolay bu durumun Batı dşnşnden farklı olduğumuz taraflar ile in, Hint, İran, Arap düşüncelerinden de farklılıklarımızı belirgin bir hale getireceğine vurgu yapar.

⁴⁶ Bolay, a.g.e.,s.14

Bolay Osmanlı hakkındaki araştırmaların Türk düşüncesinin dününün bugününün ne olduğunu anlamamıza da yardımcı olacağını; bu durumun yeni nesilleri derinliğine araştırmaya ve düşünmeye sevk edebileceği gibi önceki ve şimdiki düşünce tarzımızın farklılıklarının ve gelişme çizgisinin de açıklık kazanmasına yardımcı olacağını düşünür.⁴⁷

Bolay'a göre milletlerin uyanışı ve yükselmesi bilim ve düşünce hayatındaki devamlılığa, irtibata ve yönlendirici sürekliliğine bağlıdır. Ona göre bugün geline nokta çağımızla mazimiz arasında büyük bir bütünlük kurmanın hesapları yapılmalıdır. Böylelikle kültürümüzün ve gelecekteki tefekkürümüzün temellerini de sağlam atmış oluruz.⁴⁸

Bolay burada önemli bir tespitte bulunur. Düşünce tarihimizi temellendirmek tarihi düşünce bilgimizi eyleme ve işe dönüştürme imkânını da vermiş olacaktır. Peki, bu nasıl olacaktır? Bolay bunu Osmanlı epistemolojisinin kullandığı üç basamaklı bir metotla açıklamaya çalışır.

1. Önce hazinelerde kapalı kalmış düşünce ürünleri, uzun ve zahmetli çalışmalarla ortaya konacak, düşüncemizin tarihi haritası çıkarılacak.
2. Bu bilgilere yeni nesillerce de inilecek, onlar yeni nesillerce benimsenip içselleşecek.
3. Yeni nesiller, içselleşen bu düşünce mahsullerinden faydalanarak yeni ve modern hayatın problemlerine uygun fikirler üretecek.

Böylece üç aşamada elde edilen bilgiler yine üç aşamada eğitime öğretime girmiş ve pratiğe konulmuş olacaktır. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı kültürünü ve düşüncesini yakından ve derinden araştırmak ve tanımak zorundayız.⁴⁹

⁴⁷ Bolay, a.g.e.,s,15

⁴⁸ Bolay, a.g.e.,s,15

⁴⁹ Bolay, a.g.e.,s,15,16

Bolay Türk düşüncesinin tekrar canlanması için yeni fikirler öne sürer.⁵⁰ Ona göre, Türk Düşüncesinin canlanması için öncelikle dogmatik düşünceden sıyrılmamız gerekmektedir. O, dogmatiklikten kurtulmanın en temel şartını, Osmanlı ve ondan önceki Selçuklu Düşünce hayatını bilmemiz olarak gösterir.

Bolay, *Osmanlıda Düşünce Hayatı ve Felsefe* adlı kitabında bu konuda Osmanlı düşüncesinin oluşumunu ve yapısını sunmuştur. Bolay, kitabının önsözünde Osmanlı düşüncesine nasıl yaklaşılması gerektiğine vurgu yapar: "Ona göre Osmanlı bir "siyaset ve medeniyettir." Buna bağlı olarak Osmanlı düşünürü, siyasi ve medeni sorumluluğu olan, varlıkla bağlantı kurarken önce kendi içinde yetiştiği ve yaşamakta olduğu toplumla irtibat kuran ve ona karşı sorumluluklar taşıyan bir kimsedir.

Onun kendi toplumu ve dünya ile kurduğu irtibatın şekline seviyesine göre ortaya koyacağı düşünce de şekil ve seviye kazanacak, muhtevası yükselecektir. Burada mühim olan Osmanlı düşüncesinin hayatla bağlantısının nerede ve ne zaman hangi seviyede devam ettiğinin doğru olarak tespit edilmesidir."⁵¹

Ayrıca Bolay'a göre Osmanlı düşüncesinin anlaşılması için malzemelerin toplanması yetmez, onların yeni şartlar ve bilgiler ışığında da yeniden yorumlanması, tenkit edilmesi ve sorgulanması gerekir.

Bolay'a göre Osmanlı düşünürleri, kendilerinden önceki İslam düşüncesi ve geleneği ile Yunan felsefesinin esaslarını kavramış, temellük etmiş ve o geleneği bir ölçüde devam ettirmiştir. Osmanlı alimlerinin Farabi'den, İbni Sina'dan, Gazzali' den Fahrettin Razi'den vb. gelen bir düşünce geleneği vardır. Bu sebeple Bolay'a göre Osmanlı düşüncesi, İslam

⁵⁰ Bolay, "Yirmibirinci Yüzyılın Başında Türk Düşünce Hayatı", s.26.

⁵¹ Bolay, "Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe"s,16

düşünce geleneğinin bütün eğilimlerinin renkli bir tablo halinde, bir sentez olarak bulunduğu yerdir.⁵²

Bolay Osmanlı düşünürlerinin ele aldıkları meselelerin, devirlere göre değişmekle beraber, geleneğin iyi kavranabilmesi için bir kısım önceki meselelerin yeniden üretilmesi şeklinde de kendisini gösterdiğini ve aslında bu durumun bir felsefe geleneği olduğunu belirtir. Çünkü felsefede esas olan, değişmeyen problemlere farklı zamanlarda farklı çözümler getirebilmektir.⁵³

Bolay *Osmanlıda Düşünce Hayatı ve Felsefe* adlı kitabında bir bölgede, bir devirde felsefi düşüncenin oluşması ve gelişmesi için bazı şartların gerekliliğinden bahseder ve bu şartları şöyle sıralar:

2.1.1. Felsefi Düşüncenin Şartları

- a) Belli bir rasyonelliğin,
- b) Fikri bir zeminin ve hür bir ortamın,
- c) Felsefeyi bilen, öğreten, üreten üstatların,
- d) Belli bir düşünce geleneğinin,
- e) Bazı çevrelerin desteğinin,
- f) Felsefi bir tavrın, bilimsel bir bakışın,
- g) Felsefeyi temellendirme veya meşrulaştırma gayretinin bulunması.⁵⁴

Bolay sözkonusu eserinde Osmanlı'da yukarıda sıralanan şartların var olduğunu savunmuş, bu görüşünü temellendirip bu konuda kanıtlayıcı

⁵² Bolay, a.g.e. s,16

⁵³ Bolay, a.g.e.s,17

⁵⁴ Bolay, a.g.e.s,27

örnekler sunmuş ve; adeta Osmanlıda ilmi ve felsefi düşünce yoktur diyenlere cevap vermiştir.⁵⁵

Bolay *Osmanlıda Düşünce Hayatı ve Felsefe* kitabında Osmanlıda var olan düşünce alanlarını ilmi ve felsefi olmak üzere iki gruba ayırmış ve özellikle felsefi düşünce alanında yapılan düşünce çalışmalarını incelemiştir.

Bolay kitap'ta ilmi düşünceyi kendi içinde dört grupta incelenmiştir.⁵⁶

1. Teknik Düşünce

Bilimin yapısı, bilim sınıflaması, bilimin usulü (yöntemi) bilimin uygulanması olan teknik, matematik, astronomi, tıp ve benzeri alanlarda üretilen bilgi ve bunların uygulanmasından doğan teknik üzerine düşüncelerin incelenmesi.

2. İktisadi Düşünce

Osmanlı iktisadi ve mali yapısı veya genel olarak iktisadi konular üzerinde yazan, düşünen kimselerin düşüncelerinin ortaya çıkarılması.

3. Hukuki Düşünce

Fıkıh (İslam hukuku), Usul-ı Fıkıh (hukuk metodolojisi), Örfi Hukuk çalışmalarının ve kanunnamelerin, fetvaların siyasi ve toplumsal tefekkür yönlerinin incelenmesi.

4. Tarihi Düşünce

Osmanlı tarihçilerinin tarihe bakışı, tarih anlayışı, tarihi olayları değerlendirmeleri üzerindeki araştırmalarla ortaya çıkacak düşünce şekli.

Felsefi düşünce ise kendi içinde sekiz grupta incelenmiştir.

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bolay, “*Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*” s.,27-48.

⁵⁶ Süleyman Hayri Bolay, “*Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe*”, Akçay yay. Ankara, 2005, s. 206-209.

1. Mantıki Düşünce

Bolay'a göre Felsefenin en önemli dalı üzerinde Osmanlı âlimleri ve düşünürleri hassasiyetle ve önemle durmuşlardır. Bunların birçoğu İsağojî şerhleri şeklinde yazılmışsa da birçoğu özgün fikirler taşır.

2. Varlık Felsefesi

Bolay varlık felsefesi konusunda; "varlık ve yokluk", "imkân", "insan", "akıl", "vahdet-i Vücut" ve "Nefs'ül-Emr" risalelerinin incelenmesi gerekliliğini düşünür. Ona göre bu ve benzeri konularda (bir kısmı kitap hacminde) yüzlerce risale incelenmelidir.

3. Kelami Düşünce

Bolay'a göre felsefe, H.Z. Ülken'in dediği gibi bilginin temellendirilmesi, sistemli bir gayret olarak alınırsa, Kelam Felsefesi de olabilir. Dinden uzak, vahyi inkâr eden akıl, Batı düşüncesinde de çok az kimse tarafından kullanılmıştır. Bazılarının, felsefeyi ateizmden ve ideolojiden ibaret görüp gösterdiğine dikkat çeken Bolay bu zorlamayı olayların daima yalanladığını söyler.

4. Tasavvufi Düşünce

Osmanlı düşüncesinde, tasavvufi düşünce çok çeşitli ve zengindir. Mutasavvıf olan bir kimsenin mantık veya vahdet-i vücud ile ilgili kitaplar yazması veya Yunus Emre, gibi diğerlerinin de sezgiden çok, akla önem vermeleri tasavvufi düşüncenin de felsefi değer taşıdığını gösterir.

5. Ahlak Felsefesi ve Ahlaki Düşünce

Ahlak-i Alai'den, Ali Seydi Bey'in *Ahlak-ı Medenî*'sine kadar binlerce ahlak kitabı ve risalesi bu sahanın da ne kadar zengin olduğunu gösterse gerekir. Ahlak anlayışının dini esaslara dayanması, davranışın imana dayanması neticeyi değiştirmez. Biz bir şeye bir bilgi neticesinde inanırız.

Bilgi değişirse inancımızda değişebilir. Bu açıdan Hegel, imanın bilgi olduğunu söylemektedir.

6.Siyasi ve İdari Düşünce

Nasihat'ül-mülük, Siyasetname, Asafname türünden eserler, siyasi ve idari pratik düşünce bakımından önemlidir. Bu konuda da incelenecek birçok eser ve risale mevcuttur.

7. Edebi Düşünce

Fuzuli'den, Ahmedi'den, Muhammediye yazarı Muhammed Bican'a, Eşrefoğlu Rumi'ye, Niyaz-i Mısri'ye, N. Kemal'e, Ziya Paşa'ya, Ziya Gökalp'e ve hatta M. Akif'e kadar pek çok edebiyatçının ortaya koyduğu edebi düşüncenin de ortaya konulması gerekir.

8. Dil Felsefesi

Bazı gramerci, mantıkçı, usulcü âlim ve mütefekkirlerin ortaya koyduğu analitik düşüncenin de meydana çıkarılması gerekir.

Bolay, Osmanlıda düşünce ve felsefe hayatının yok kabul edilmesinin nedenini birkaç açıdan ele alır. Bunları üç madde halinde sıralayabiliriz:

1. Osmanlı düşünce hayatının batıyı kıstas alarak değerlendirilmesi.
2. Osmanlı fikir dünyasını inceleyecek dil ve dönem aydınların o dönemin ve dilin felsefi terminolojisine vakıf olmamaları.
3. Ana kaynaklara inerek etraflı ve derin araştırmalar yapılamaması.⁵⁷

Bolay'a göre "insanın düşünce malzemesi olan bütün kavramlar ve tasavvurlar dış dünya ile ilgili olduğu için insan hem tarihi hem toplumu hem de tabiatı bir bütünlük içinde görebilir. Osmanlının evrene, tabiata, topluma, tarihe bakışında böyle bir bütünlük anlayışı vardır. Dolayısıyla Osmanlının

⁵⁷ Öncü, a.g.e., s. 27.

idealleri ve düşünce şekli, bu anlayış içinde şekillenmiştir. Bu dünya görüşünün şekillenmesinde ise dini inançlar, destan ve efsaneler, evliya menkıbeleri, bazı rüyalar ve yorumları ile tarihi tecrübe ön planda rol oynamıştır.”⁵⁸

Bolay’a göre Osmanlının 15. ve 16. asırlarında çok canlı bir düşünce hayatı ve tartışma ortamı olduğu, araştırmaların çok az ve yetersiz olmasına rağmen, bilinmektedir. Âlimler toplumsal, ahlaki ve diğer konularda risalelerde yazışarak tartışmaktadır. Buna rağmen Osmanlı öncesi geleneğin tesirini gözden uzak tutmamak gerekir. Bu gelenekte tekrarcı düşünürler olduğu gibi ‘Devrinin Gazzalisi’ denilen Sadrettin Konevi gibi önemli düşünürler de vardı.⁵⁹

Osmanlı düşünce dinamiklerinden olan cihan hâkimiyeti, nizam-ı âlem, Kur’an ve hadislerde ifade edilen yüzlerce düşünme ve bilim eylemleri aydınların ilmi ve fikri bakış açılarını felsefi şartlara da uygun kılmıştır. Bu anlamda felsefi şartlardan birisi olan rasyonellik İslami düşünce sistemi içinde gelişen bir rasyonellik anlayışı olmuştur. Osmanlının rasyonellik anlayışı tevhit merkezli ve içinde vahyin önemli bir yeri olan, “zıddı söylenemeyecek hiçbir şey yoktur” ilkesi ile belli bir esneklik sergileyen, bir anlayıştır.⁶⁰

Peki, Osmanlıda bir fikir zemini ve hür bir ortam var mıydı? Bolay, bilim ve fikir birikiminden yararlanarak, yetişmiş olan ilk Osmanlı aydınlarının var olan geleneği yeni ortamlara yeni sentezler sunarak kuvvetlendirdiklerini örnekler vererek ifade eder. Devletin birlik ve bütünlüğünü sarsacak bir unsur ortaya konmadığı müddetçe de oluşan düşünce farklılıklarının hiçbir zaman problem sayılmadığını; hiç kimsenin inancından, fikrinden ötürü bir cezaya çarptırılmamış olduğunu söyler.⁶¹ Bolay, Osmanlıda usta-çırak usulüyle öğretilen kimselerin olmasını, felsefi geleneğin de varlığının göstergesi

⁵⁸ Bolay, a.g.e., s.194-195.

⁵⁹ Bolay, a.g.e., s. 198

⁶⁰ Süleyman Hayri Bolay, “Yirmibirinci yüzyılın başında Türk Düşünce Hayatı”, *Yirminci Yüzyıldan Yirmibirinci Yüzyılda Türkiye ve Dünya*, (ed. Erdinç Yazıcı), İlke-Emek Yay., Ankara, s. 30-33.

⁶¹ Bolay, a.g.m., s. 34-36.

olarak görür. Bu konuda çeşitli alimlerin almış oldukları icazetnameler değerlendirildiklerinde onların ne çeşit alimlerden, nasıl eğitim aldıkları da ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durum aynı zamanda Osmanlının belli bir düşünce geleneğini de barındırdığını ifade eder. Felsefe aynı zamanda Osmanlı hükümdarları tarafından destek görmüş, kendileri ilgilendikleri bu alanda yapılan çalışmalara karışmamışlar, hatta teşvik edip desteklemişlerdir.⁶²

Bolay bu noktada şunları hatırlatmak ister ve şöyle der:

“Osmanlı bilim ve fikir hayatı 14. asırdan itibaren 17. asra kadar yükselirken Batı’da böyle bir fikir hayatı ve hele felsefe adeta yoktu. Modern felsefenin babası sayılan Descartes (öl. 1650) Osmanlının yükselişinden sonraki dönemde yetişmiştir. Onu da bazı batılı araştırmacılar Orta Çağ Hristiyan düşüncesinin bir devamı olarak görürler. Kaldı ki Osmanlı yükseliş döneminde dünyanın tek otoritesi idi. Etrafına dikkatlice bakmak ihtiyacı çoğu zaman duymamıştır. Çünkü dünya ona bakıyordu. Bu durumda batıda belirli bir tarihte ortaya çıkan tamamen spekülative bir düşünce tarzı ile Osmanlı’yı mukayese etmek haksızlık olur. Bunun yanında mesela Rönesans’ın çıktığı yer olan İtalya’da hiçbir zaman büyük filozof çıkmamıştır. Batı ülkeleri olan İspanya, Belçika, Danimarka ve diğerlerinde de durum böyledir. Büyük filozoflar Fransa, İngiltere ve Almanya’dan (Avusturya dahil) çıkmıştır. Macaristan’da hiç yoktur. Felsefileşmiş kelimeler ve tasavvuf düşüncesinin olgunlaştırdığı Osmanlı düşünce geleneği, pür felsefe ve kelimeler yapma geleneğine bağlı olmadan yeni bir sentez arayışına girmiştir. Burada esas olarak, neden bir Farabi, Gazali veya İbni Sina’nın çıkmadığı meselesinden çok, Osmanlının pür felsefe, kelimeler ve tasavvuf, işrak akımlarının yeni bir terkip/sentez getirilmesinde ne derece yapıcı bir rol oynadığının tespiti meselesi üzerinde durulmalıdır. Bu bakımdan Osmanlıda konulara farklı bir açıdan bakan bir düşünce sisteminin her zaman olduğu rahatlıkla söylenebilir.

⁶² Bolay, a.g.m., s. 37.

Bu düşünce sistemi, akılcı, pratiğe, devletin devamına ve halkın huzuruna yönelik çözüm yolları arayan bir düşünüş şeklidir.”⁶³

Osmanlı medreselerinde “zıddı söylenemeyecek hiçbir şey yoktur” ilkesinin benimsenmesi, Fatih’in felsefe meclisleri kurması, önyargılardan kurtulmuş bir şekilde fikri gelişimlerin eleştirilmesi, Osmanlı düşüncesinde felsefi bir tavrın olduğunun göstergeleridir. Zira felsefi tavır akli düşünmek, katı ve dogmatik davranmamaktır.

2.2. TANZİMAT DÖNEMİ VE SONRASI

Bolay’ın son dönemlerde ilgisini yönelttiği alan yakın dönem yani Tanzimattan sonraki Türk düşüncesi ile uzak dönem Osmanlı düşüncesi olmuştur. Özellikle Osmanlı düşüncesi alanındaki çalışmaları, şimdiye kadar Osmanlı dönemini ilimsiz ve fikirsiz bir dönem olarak tanıma ve tanıtmaya eğilimine karşı, bu alanı, tam da Bolay’ın işaret ettiği anlamda bir keşif gayretidir.

Bu gayretlerde iki yön özellikle dikkat çekmektedir: Birinci yön, genel anlamda bir Osmanlı düşüncesinden ne anlamda bahsedilebileceği noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Bolay genel felsefe meseleleri ve felsefe tarihi perspektifinden bakarak Osmanlı Düşüncesini ele almaktadır. İkinci yön ise daha çok tek tek düşünürlerin günümüze ulaşmış olan eserlerinde dile getirilen felsefe meseleleri ve bunların ele alınış şekli olmaktadır. Her iki yönden de bu alanla ilgili ilk denilebilecek çalışmaları yapan Bolay’ın, bu alanlardaki çalışmalara sadece hoca olarak değil, bunun ötesinde bir fikir tarihçisi olarak öncülük ettiğini ifade etmek mümkündür.⁶⁴

Bolay’a göre Osmanlı Devleti, 18. asırda Batıdan bir takım teknik elemanlar getirmiş, Müteferrika İbrahim’e matbaayı kurdurmuş, 1770’den sonra mühendishaneleri açmıştır. Osmanlı devleti her ne kadar bu

⁶³ Bolay, **a.g.e.**, s. 202-203.

⁶⁴ Tahsin Görgün, “S.H. Bolay’ın Entelektüel Biyografisi ile İlgili Bazı Notlar”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, (içinde) s. 84.

mühendishanelerin hocaları ve kitapları olmadığı için, bunları Fransa'dan transfer etmek zorunda kalmış olsa da bu yüksek okullarda Batı'da tanınmış, itibar görmüş, yeni görüşler getirmiş alimler ve matematikçiler yetiştirmiştir.⁶⁵

Ancak Bolay'a göre Osmanlı yenileşmesinde veya modernleşmesinde, yenilik hareketlerinde daima çeşitli engeller ile de karşılaşmıştır. Bunlar değişik şekillerde tezahür etmiştir. Bu engeller, umumiyetle Osmanlı'nın bünyesinden, ıslahat işine girenlerin hazırlıksız ve çoğu zaman yetersiz olmasından ileri gelmiştir. Bir de dünyadaki siyasi gelişmelerin doğurduğu ağır şartlardan ileri geldiği söylenebilir.⁶⁶ Bolay Modernleşme hareketinin fikri temellerinin de çeşitli vesilelerle Batı ülkelerine vazifeli olarak giden bazı Osmanlı aydınlarınca geliştirilmiş olduğunu belirtir. Zaten batı aydınlanmacılığının esas fikri sayılan ilerlemecilik, Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aydınları tarafından benimsenmişti.⁶⁷

Bolay burada şu soruya dikkat çeker. Niçin Osmanlı aydınları bu “ilerleme” ideolojisini bu kadar benimsemişlerdi? Çünkü hepsi, ilerlemenin Batı'nın ilkeleri ile mümkün olacağına inanmıştı; çünkü hepsi, Osmanlı Devleti'nin bu ilerleme sayesinde modernleşip yıkılmaktan kurtulacağını düşünüyordu. Çünkü gerek Tanzimat gerekse Meşrutiyet aydınları olsun – ister materyalist, ister spiritualist olsun- hepsinin ortak endişesi, Osmanlı devletini ne pahasına olursa olsun yaşatmaktır. Böyle köklü bir endişe, bir var olma kavgası, ontolojik bir problem olarak bütün aydınları şöyle veya böyle modernleşme macerasına sürüklemişti. Devleti korumak ve kurtarmak maksadıyla iyi niyet beslemeyen batılılara karşı mücadele etmenin yolu, kısa yoldan batılılaşmak idi. Bu bakımdan “Batılılaşma” terimi ile modernleşme bir noktada kesişmekteydi. Batılılaşma, tek yanlı bir zihni tutumu ve tavrı ifade eder. Bu hareket devletin ve toplumun acil ihtiyaçlarını karşılamak için daha önceleri olduğu gibi, pratiğe yönelik bir hareket idi. “Baticılık”, “muasırlaşma”, “modernleşme” gibi terimlerle ifade edilen bu zihni ve ideolojik tutum, siyasi

⁶⁵ Bolay, a.g.e., s. 289.

⁶⁶ Bolay, a.g.e., s. 290.

⁶⁷ Bolay, a.g.e., s. 291.

program olarak devletin asrileşmesinin bir formudur. Bu form bir ideye, ideolojiye dönüştüğü için bir takım reformlarla devletin yapısının dönüştürülmesi neticesinde gerçekleşti. Gayri Müslimler kanalıyla Batı'nın birçok kültür unsuru ve adetleri Müslümanların günlük hayatına girdi ve yaygınlaştı. Ama aynı zamandan modernleşmenin tek ölçüsü oldu: mesela piyano çalmak, batılılar gibi giyinmek ve hareket etmek, içki içmek, domuz eti yemek, dans etmek ve benzeri davranışlar, en önemli modernlik göstergesi oldu.⁶⁸

Bolay'a göre modernleşme, Batı dışındaki toplumların yaşadığı değişimdir. Lale Devri'nden beri devam eden Osmanlı Modernleşmesi, Tanzimat reformları ile doruğa çıkmıştır. Zira Osmanlı Devleti modernleşmek zorunda idi ve modernleşme, devleti yaşatıp güçlendirmenin yegâne çaresi gibi görülmüştü. Osmanlı modernleşmesi, inançlarından ve geleneklerinden kopmadan, değişme gayretini gösterir. Tanzimat Fermanı, bu gayretlerin bir sıçrama tahtasını temsil eder. Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin takip edilerek Batı modernliğine ulaşmaya çalışırken siyasi ve toplumsal düzen değişikliği gereğinin yakalanmış olması, dikkat çekicidir.⁶⁹

Bolay'a göre Tanzimattaki hızlı modernleşmeye rağmen batılılara yaranılmamış ve 1856 "Islahat Fermanı" yayınlanmak zorunda kalınmıştır. Ferman Müslümanlar üzerinde tahripkâr bir tesir göstermiş ve Osmanlı devletinin İslami hüviyetini kaybettiği düşünülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Müslümanların şiddetli tepkileri ile karşılaşmıştır. Çünkü devlet, halkına, örf ve adetlerine, inançlarına yabancılaşmaya başlamıştır.⁷⁰

Tanzimatçıların bu hızlı ve aşırı modernleşmesine karşı Yeni Osmanlılar, tepki olarak, demokrasi anlayışlarını İslam'dan aldıkları ilkelere dayandırmak istediler. Çünkü onlara göre, gerek Tanzimat, gerekse Islahat Fermanı "millet-i İslamiye"yi, "millet-i hâkime" iken, böyle bir mukaddes

⁶⁸ Süleyman Hayri Bolay, "Tazimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi" tarihte Türkler, Ankara, 2002, c.14, (içinde), s. 518

⁶⁹ Bolay, s. 519.

⁷⁰ Bolay, a.g.e., s. 292.

haktan mahrum bırakmıştı. Böylece Osmanlı Devletinin İslam Devleti olma niteliği kayboluyordu.⁷¹

Bolay'a göre Tanzimat ile başlayan laikleşme II. Meşrutiyete kadar devam etti. Meşrutiyet döneminde de aynı hızla yol aldı. Ziya Gökalp, bunun sosyolojik temellendirmesini hızlandırdı ve üçlü bir sistem içinde bir akım olarak yer verdi; yani bir sentez yapmayı denedi. Böylece Cumhuriyet dönemine ulaşıldı.⁷²

2.2.1. Ruhçu ve Maddeci Düşünce

Bolay'a göre Osmanlı'nın her döneminde materyalist düşünceye de az da olsa rastlanır. Örneğin Şeyh Bedreddin'in "Varidatı"nda maddeciliğe kapı açan fikirlere rastlamak mümkündür. Daha sonraki dönemlerde daha bariz örnekleri vardır. Çünkü Osmanlı, siyasi ve toplumsal bir harekete dönüşmeyen hiçbir inancı ve fikri cezalandırma yoluna gitmemiştir. Zaten Osmanlı'da, Goethe'nin dediği gibi, "Aksi söylenemeyecek fikir yoktur." İlkesine göre eğitim yapılması farklı düşüncelere fırsat vermiştir.⁷³

Bolay, II. Meşrutiyetin ilanından sonra kavuşulan hürriyet havası içinde her fikir akımının, yayılma fırsatı bulduğunu söyler. Beşir Fuad'ın getirmeye çalıştığı evrimci Vülger Materyalizm, Baha Tevfik ve arkadaşları tarafından yayılmaya çalışılmış, bunun için çeşitli faaliyetlere girişilmiştir. Bu yeni materyalist akım, maddenin evrimini hayatın evrimine bağlıyor, böylece bütün evrim aşamalarını bu şekilde izaha çalışıyor; madde ve kuvveti iki ayrı ilke sayan mekanik maddecilikten farklı olarak bunları tek bir varlığın iki manzarası gibi görüyordu.

⁷¹ M. Türköne, **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, İstanbul, 1995, s.66.

⁷² Bolay, **a.g.e.**, s. 297.

⁷³ Süleyman, Hayri Bolay, "**Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi**", Tarihte Türkler, Ankara, 2002, c. 14., s. 540.

Ayrıca fizik ısı ve enerji bahislerinden embriyoloji ve paleontoloji çalışmalarından faydalanıyordu. Bunlar, 18. yüzyılın maddeciliğinde yoktu⁷⁴.

Bolay Spiritualist (maneviyatçı) felsefenin gelişimi ve varlığından da söz eder. Bolay'a göre Spiritualist felsefe geniş manasıyla ruhun maddeden bağımsız bir varlığa sahip olduğunu savunan, Tanrının ve ahlaki değerlerin varlığını kabul eden bir felsefedir. Bolay bazı filozofların da bunlara ahiret hayatının varlığını kattığını söyler. Bolay'a göre bizde, batılı anlamda maddeci düşünce batıdan gelmiştir. Fakat Spiritualist düşünce genel olarak doğuda ve özel olarak İslam Dünyasında ve Orta Doğu'da mevcuttur. Tanzimat döneminde felsefi değer taşıyan Spiritualist düşünce, daha çok önceki dönemlerin bir devamı şeklinde mevcuttu. Fakat II. Meşrutiyet döneminde felsefi önemi olan Spiritualist düşüncenin temsilcileri ortaya çıkmış ve bunlar materyalist düşünceye karşı kuvvetli bir mücadele açmışlardır. Bu önemli mücadelenin en büyük temsilcisi, Filibeli Ahmet Hilmi'dir.⁷⁵

Bunun yanında Bolay'a göre Tanzimat döneminde Namık Kemal, materyalist düşünceyi benimsemezken, ona karşı yazılı bir mücadele içine girmedir. Ali Suavi ise bilinçli bir şekilde Buhner' in evrimci maddeci görüşlerini eleştirdi. Ona karşı küçük çapta mücadele etti. Daha sonra, maddeci fikirlerinden vazgeçen Ahmet Mithat Efendi, benzer bir mücadeleye girdi. Fakat onun fikirlerinin çok felsefi olduğunu söylemek zordur.⁷⁶

Bolay Spiritualist felsefe hakkındaki görüşlerini şöyle tamamlar: "Osmanlı'daki yeni Spiritualist düşüncenin bir özelliği, Batı'daki modern bilimlerin ve felsefelerin verilerinden faydalanarak tezlerini temellendirmeye çalışmasıdır. 19. yüzyılın materyalist ve pozitivist düşüncelerinin yaydığı karamsar dünya görüşünden rahatsız olan insanlar için Spiritualist görüşler, bir sığınak gibi göründü. Çünkü bu felsefe, ölümün son olmadığını, hayatın doğum ile ölüm arasında sıkışıp kalan bir süreçten

⁷⁴ Bolay, a.g.e., s. 540.

⁷⁵ Bolay, a.g.e., s. 543

⁷⁶ Bolay, a.g.e., s. 543

ibaret bulunmadığını, öldükten sonra da insanın yaşamaya devam edeceğini ileri sürüyordu. Spiritualist felsefe bu konularda birçok yeni deliller ortaya koyuyordu “.⁷⁷

2.2.2. Pozitivizmi Eleştirisi

Bolay’a göre Saint Simon’ın esaslarını ortaya koyduğu ve Auguste Comte’un sistemleştirdiği pozitivism, günümüze kadar her alanda etkili olmuş bir felsefedir. Bu felsefenin Osmanlı aydınlarını etkilememesi düşünülemezdi. Çünkü onlar, hem Avrupa’yı gezip oradaki gelişmeleri ve değişimleri gözlem ile görüyorlar hem de kitaplardan okuyarak kendi ülkelerindeki farkı tespit edebiliyorlardı. Burada esas mesele, Osmanlı toplumunu, Batılı modern bir topluma dönüştürerek ayakta tutmak için hangi felsefi görüşe dayanmak gerektiği idi. Pozitivizm, olguya dayanan, dış dünyaya yönelik bir bilgiyi esas alıyordu.

Pratikte toplumun yüze çıkan şartlarını temele alan, merkeze de bilimleştirilmiş felsefeyi yerleştiren bu anlayış, Osmanlı idarecilerine modernleşme gayretinde fikri bir dayanak sunuyordu. Bundan dolayı daha Tanzimat’tan önce müspet bilim, bir kısım aydınlar arasında bir kült haline gelmişti. Bu anlamda Bolay’a göre Pozitivizm, fikri planda, toplumun kendisiyle hesaplaşmasında, kamu yönetiminde, bilim ve sanat anlayışında daha etkili oldu. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi akla büyük önem ve yer vererek yeni bir rasyonellik geliştirmeye çalıştılar. Ama pozitif bilimlere dayanarak düşünce üreten düşünür, Tanzimat düşünürü Hoca Tahsin Efendi olsa gerektir.⁷⁸

Bolay, Tanzimat’tan günümüze kadar olan düşünce hayatını iki safhada inceler: Tanzimat’tan Cumhuriyete Türk düşünce tarihi ve Cumhuriyet dönemi düşünce hayatı.

⁷⁷ Bolay, a.g.e., s. 543.

⁷⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Tanzimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi” Tarihte Türkler, Ankara, 2002, c.14, (içinde), ss. 532;

Ona göre, Batılılaşma ve modernleşme gayretleri içinde siyasi, iktisadi, kültürel, toplumsal ve hukuksal alanlarda inkılâplar getirildi. Yapılan yeniliklerle zihniyet ve zihniyet şekillerini değiştirmek hedeflenmiş, Avrupai bir toplum yaratma projesini pratiğe dökmek amaçlanmıştır.⁷⁹

Bolay, bu anlamda oluşan siyasi ve felsefi akımları beş bölümde ele alır;

1. Atatürkçü düşünce ve temsilcileri
2. Milliyetçi düşünce ve temsilcileri
3. İslamcı düşünce ve temsilcileri
4. Sosyalist düşünce ve temsilcileri
5. Felsefi düşünce ve temsilcileri

Bolay’a göre Atatürkçü düşünce, “Türkiye’yi muasır medeniyet seviyesine çıkartma ve bunun için gereken tedbiri alma ideali”ni benimseyerek ortaya çıkmıştır. Türkiye’yi batılı kimliklerin akılcı, medeni hayat tarzına ulaştırmak isteyen Kemalizm, ilkelerine açık, net tanımlar getirmediği için zamanla istismar edilmiş, kavram ve fikir bulanıklığına yol açmıştır.⁸⁰

Bolay Kemalist inkılâbın yorumcularını, felsefi temellendirmesini yapanları ele aldığı zaman onların pozitivist felsefe ile sıkı bir ilişki içinde olduklarını görür. Kemalist düşünce bu doğrultuda kendini savunan, koruyan ve sistemleştiren düşünürler yetiştirmiştir. Bu düşünceler, altı okla belirtilen ilkeleri felsefi yollarla temellendirme gayretinde bulunmuşlardır.⁸¹

⁷⁹ Bolay, **a.g.m.**, s.740.

⁸⁰ Bolay, “**Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı**”, Tarihte Türkler, C. 17, s.740.

⁸¹ Bolay, **a.g.e.**, ss.740-741.

Bolay, milliyetçi düşünceyi “millet ve vatan sevgisine ve ona bağlı olarak çeşitli manevi değerleri benimseyen ve bunlara göre olayları değerlendiren bir düşünce” olarak ifade eder. Milliyetçi düşünceyi benimseyenlerin bakış açılarını bir bakıma dünyaya millet penceresinden bakma şeklinde değerlendirir ve milliyetçi düşüncenin temsilcilerinin bir kısmını sahasında derinlemesine araştırma yapmanın yanında bu alanda yeni kuramlar öne sürenler ve bir kısmını da incelemeleri ile milliyetçi yorumlar yapanlar olarak değerlendirir.⁸²

Bolay’a göre Cumhuriyet döneminde meşrutiyet dönemindeki kadar zengin bir dini düşünce yoktur. Toplumsal boyutu da daha ağır basan İslam gibi bir dinin Cumhuriyet döneminde kamusal alanlardan çıkartılması onun faaliyet çevresini oldukça kısıtlamıştır.

Bolay’a göre genel olarak insani yönden, insanın sömürülmesini ortadan kaldırma fikrine dayanan sosyal hareket, 1921’den sonra Türkiye’de Sovyetler Birliğinin ideolojik yönlendirmesi doğrultusunda ilerlemiştir. Sovyetler Birliğinin çökmesi ile sosyalist-komünist hareketler cazibesini kaybetmiştir. Sovyetler Birliğinin desteğinden mahrum kalan sosyalist düşünürlerin bazıları “Gardırop İnkılâpçısı” diye alay ettikleri Atatürk ve Atatürkçülüğe yönelmiş, bir kısmı da küreselleşme olgusunun karşısında milliyetçi bir tavır takınmıştır.⁸³

2.3. BOLAY'IN TÜRKİYE' DE Kİ FELSEFİ YAPIYA AİT GÖRÜŞLERİ

Bolay Türkiye de felsefeye karşı farklı bakış açılarının olduğunu söyler. Ona göre bir grup insan felsefeye ideolojik yönden baktıkları için, mesela Marksist felsefeyi kabul edip onun dışındakileri kabul etmiyorlar. Bir grup insan ateist düşünceyi, natüralist düşünceyi, materyalist düşünceyi temel almaktadır. Onlar için de felsefenin dışına çıkılması doğru değildir; başka deyişle onlara göre, felsefe tabiatla da uğraşsa aklın sınırlarını zorlamamalı, onu aşmamalı ve değer sahasıyla bilhassa da dinle

⁸² Bolay, “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı”, s. 744.

⁸³ Bolay, “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı”, s. 766-767.

uğraşmamalıdır. Bolay bu düşünceyi eleştirir. Ona göre dinden uzak durulması gerektiğini düşünenler, inanç sahibi olarak felsefe yapmaya çalışanları saf dışı bırakmaya çalışmaktadırlar. Hâlbuki Bolay tarihi seyre baktığımızda inanç sahibi olanların felsefeyle uğraşmasının birçok örneğinin olduğunu gösterir. İlkçağlardan Sokrates'ten Aristo'ya, Descartes'ten Hegel'e kadar birçok filozofta onların dini yönlerinin de felsefelerine girdiği görülmektedir. Dolayısıyla Bolay'a göre dindar insanda dinsiz insan da felsefe yapabilir.⁸⁴

Bolay Türkiye'de her dönemde felsefeye ihtiyaç olduğunu söyler ve bu ihtiyacın daha çok bilim felsefesi yönünden olduğuna dikkat çeker. Bir biyologun, fizikçinin, matematikçinin konuları neden ele aldıklarını, temellendirmelerini nasıl yapacaklarını bilmeleri ve anlamaları lazımdır. Sadece deneysel sonuç ile yetinmek eksik kalır.⁸⁵ Bolay bilimsel gelişmeler üzerinde bir felsefi düşüncenin, onları derleyip toparlayacağı, muhakeme yaparak yeni görüş ve buluşlar ortaya koymaya yardımcı olacağını söyler.

Bolay felsefi düşüncenin din ve sanat açısından da oldukça önem arz ettiğine dikkat çeker ve Türkiye'de bu yönlerin ihmal edildiğini düşünür. Bolay ayrıca günümüzde iletişim, spor, çevre, iktisat felsefelerinin de gelişmeye başladığını, ülkemizde de bu konulara ilişkin çalışmaların yapılması gerektiğini vurgular. Burada Bolay'ın felsefeyi bilim, sanat, din, iletişim, iktisat vb. açısından gerekli görmesi onun düşünce ufkunun genişliğini gösterdiği gibi; felsefenin pratik hayata aktarıldığında neler kazanılacağına işaret etmesi de onun çok yönlü bir fikir adamı olduğunu gösterir.

Bolay Türkiye de felsefenin ancak belli bir ölçüde kabul gördüğünü ifade eder. O, bizde felsefenin tam olarak kabul görmemesinin nedenlerini şöyle açıklar: "Birçok yüksek seviyede felsefeyi çok soyut, ulaşılmaz, gökyüzünde asılı ama hayranlıkla seyredilen avize gibi bir yıldızlar topluluğu

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006 s.404,405

⁸⁵ Bolay, a.g.e.s, 405

gibi sunarsanız insanlar ona ulaşamayacaklarını düşünürler. Bu ne işe yarar? Gecenin karanlığında ışığı gelirse biraz işe yarar; yani [bizde felsefenin tam olarak kabul görmemesinin nedenlerinden] birincisi takdim şeklidir, ikincisi oldukça geniş tabakalara ulaştırılabilecek bir tarzda felsefi eserlerin yeterince yazılmamış olması. Üçüncüsü bizdeki felsefi eserlerin tercüme, telif büyük çoğunluğu, toplumumuzun ahlak yapısıyla uyuşmaz. Uyuşmaması noksanlık değildir. Ancak topluma ters gitmek toplumun zıddına gitmek, zıddına bir şeyler söylemek esas felsefedir, esas ilericiliktir dediğimiz zaman vatandaş da ben burada yokum, gelenek ve görenekle uyuşmayan, hatta onları yıkmaya çalışan bir anlayış ötede dursun diyor. Felsefeciler bunlarsa benim onlarla bir münasebetim olamaz diyebiliyor. Dolayısıyla aleyhte yazılıyor ve konuşuluyor.”⁸⁶

Görüldüğü gibi Bolay daha öncede belirttiğimiz gibi felsefenin halkın, yaşamın içine uygun bir şekilde girmesi gerektiğine, felsefenin ulaşılabilir bir şey olduğu görüntüsünün olmaması gerektiğine vurgu yapar.

Bolay Türkiye’de felsefenin hak ettiği yeri bulmamasının nedenlerinden biri olarak da felsefenin tamamen Batılı felsefe çalışmaları içinde görülmesini ve örneğin felsefenin “İslam Felsefesi” diye bir alanının olmayacağını söyleyenlerin tutumunu yani Batı Felsefesi dışında bir felsefe olmayacağını söyleyenlerin felsefeye yaklaşımını gösterir.

⁸⁶ Bolay, a.g.e.s, 407

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEMEL FELSEFİ KONULARA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Bolay'ın temel felsefi konulara ilişkin görüşleri genel olarak iki temel başlık altında ifade edilebilir. Bunlardan birincisi onun “continge problemi ışığında tabiat kanunları, bilim, irade hürriyeti ve tarih felsefesi hakkındaki görüşleri”, ikincisi de ahlak, insan, kültür, akıl ve din üzerindeki felsefi tahlillerinin yer aldığı “insan ve kültür ortamına ilişkin görüşleri”dir.

3.1. ZORUNSUZLUK (CONTINGENCE) PROBLEMİ IŞIĞINDA TABİAT KANUNLARI, BİLİM, İRADE HÜRRİYETİ VE TARİH HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

3.1.1. Zorunsuzluk Probleminin Önemi ve ‘Zorunluluk-Zorunsuzluk’ Ayrımı

Bolay'ın contingency (zorunsuzluk) problemine olan ilgisinin en başta gelen nedeni muhtemelen onun pozitivist ve materyalist felsefeye olan eleştirel bakışıdır. Ona göre pozitivist ve materyalist felsefe zorunlulukçu, determinist ve indirgemeci karakteri nedeniyle insanın manevi yönünü, onun din, sanat ve ahlak alanlarındaki deneyimlerini ve bilhassa da ahlaki varlık olmanın olmazsa olmaz koşulu olarak gördüğü irade hürriyetini temellendirmede başarısız kalmaya mahkûmdur. O yüzden Bolay felsefi araştırmalarında zorunsuzluk problemine önem vermiş ve birçok filozofun bu konudaki görüşlerini incelemeye yönelmiştir.

Bolay, felsefi araştırmalarında Emile Boutroux başta olmak üzere, Japon filozof Kuki Shuzo, İbn-i Sina ve Gazali’de zorunsuzluk anlayışlarını incelemiştir. Ancak bunlar arasında Bolay'ın en fazla üzerinde durduğu onun doğentlik tezinin konusunu oluşturan Boutroux ve Boutroux’un zorunsuzluk anlayışıdır.

Bolay'ın Boutroux 'un zorunsuzluk doktrini doçentlik tezi olarak ele alması Bolay'ın daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz Spritüalist tavra yakınlığı ve Pozitivizmi eleştiren bakış açısı ile tutarlılık göstermektedir. Zira insanın manevi ve ruhsal yönünü ihmal eden, ilmi bir takım verileri Sosyoloji ve hatta Psikolojiye indirgemeye çalışan Pozitivist ve Materyalist yaklaşımların karşında olan Bolay, Boutroux'un zorunsuzluk felsefesini benimseyerek Spritüalist tavrını daha da pekiştirmiş ve bu tavrını farklı bir açıdan bir kez daha temellendirmiştir.

Bu temellendirmenin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla Bolay'ın Zorunsuzluk Doktrini felsefesinde Boutroux'un hangi görüşlerinden etkilendiği, Boutroux 'un hangi noktalarını önemseyip vurguladığına değinmek isterim. Ancak bu doktrin hakkında söylenenleri anlayabilmek için öncelikle zorunluluk ve zorunsuzluğun ne anlamlara geldiğine değinmenin faydalı olacağı görüşüneyim.

Bolay Contingence'in Türkçedeki karşılığı konusunda bir ittifak olmadığını düşünür. Olumsal, olasılık, imkân, olağanlık gibi birçok karşılık bulunmaya çalışıldığını ancak hiçbirinin Contingence'i tam karşılayamadığını ifade eder. Bolay olabilirlik, olabilme kelimelerinin Contingence manasına gelebileceğini ancak bunların da birleşik kelime olduğu için söylenişlerinin pek rahat olmadığını söyler. Ona göre daha iyi bir teklif gelene kadar Contingence karşılığı olarak "olumsu" kelimesi çok uygun düşmektedir. Çünkü "mavimsi" gibi "maviye yakına benzer olarak "olmaya yakın" anlamında kullanılabilir.⁸⁷

Bolay kavram olarak Contingence nedir sorusuna ise şöyle yanıt vermektedir: "Felsefe sözlükleri onu umumiyetle "Var olabilen veya var olmayabilen yani ne zorunlu nede imkânsız olan şey" yahut olduğundan başka bir şey olabilen şey şeklinde tarif etmektedir. Mutlak manada şöyle ifade edilmektedir:

⁸⁷ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2006 s.115

Gelecekteki bir olayın gerçekleşmesinin veya gerçekleşmemesinin aynı derecede mümkün olmasıdır. İzafi olarak ise bir olgunun herhangi bir genel kanuna veya arketipe nispetle zorunlu olmaması demektir.”⁸⁸

Bolay contingency’nin bir şeyin olduğundan başka bir hale geçebilmesi bakımından genel olarak değişmeyi, başkalaşmayı ifade ettiğini söyler.⁸⁹

Bolay ilmi anlayışta ise onun belli bir olayın belli şartlarda bazen şöyle bazen de böyle daha başka bir sonucu doğurması olduğunu söyler ve bunu şöyle örneklendir: ”Mesela bir toplumda nüfusun fazla artması, bazen iş bölümünün gelişmesine, bazen iktisadi hayatın bozulmasına, bazen suçların artmasına, bazen bir harbin doğmasına, bazen de bunların birkaçına yahut hepsine birden yol açabilir.”⁹⁰

Her türlü sahada zorunluluğun olmadığı fikri aslında her şey değişir fikriyle örtüşüyor. Hatta belki de ilkçağlardan Herakleitos’un söylediği gibi “değişmeyen tek şey değişimin kendisidir.” Bolay contingency ile zorunluluğun karıştırılmaması gerektiğini söylerken bu fikre dikkat çekiyor.

O, değişmeyen esasın zorunluluğu, değişenin de contingency’ni ifade ettiğini söyler. Bolay’a göre “zorunluluğu inkâr ederek contingency’i kabul etmek mümkün değildir. Burada mühim olan, bizim dışımızda tabiatta zorlayıcı kanunların bizi zorlayıp zorlamadığı meselesidir. Eğer tabiatta Boutroux’un dediği gibi contingency hâkim ise; biz insan olarak mükellefiyetleri olan üstün varlık olarak kendimizi tabiata hâkim olduğu ileri sürülen zorunluluktan kurtarabiliriz. Böylece kendi hür fikrimizi kendimiz seçebiliriz ve onu yapacak kanunları da kendimiz koyabiliriz.”⁹¹

⁸⁸ Bolay,a.g.e.,s. 116

⁸⁹ Bolay,a.g.e.,s. 116

⁹⁰ Bolay,a.g.e.,s. 116

⁹¹ Bolay,a.g.e.,s. 117

Bolay böylece zorunsuzluğun etik ile ilgisinin ortaya çıktığını, doktrinin insan hürriyeti ile ilgisi ve öneminin kendini gösterdiğini belirtir. Zira Bolay’a göre “bu doktrinin esas hedefi insan hürriyetinin tabiattaki olaylardan itibaren mevcut olduğunu ortaya koymak; böylece tabiat ilimlerinin ve tabiat kanunlarının zorunsuz olduğunu göstermek suretiyle ahlakın, dinin ve sanatın yani değerler sahasının onların baskısında olmadığını ortaya koymaktır.”⁹²

Zorunsuzluğun anlam amaç ve mahiyetinden kısaca bahsettik. Konuyu daha da anlaşılır kılmak için Bolay’ın doktrini açıklaması ve yorumlarına değinelim.

Bolay’ın Boutroux ve zorunsuzluk doktrinde dikkati çektiği en önemli nokta bu doktrinin ahlaki yönden bizleri ilgilendiriyor olmasıdır.

Çünkü Bolay’a göre; “Boutroux’un esas maksadı 19.asırda Batı dünyasında ortaya çıkmış mutlak determinist ve mekanik felsefelerin insanın serbest hareket etme, davranma hürriyetini ilmi kanunlara bağlama arzu ve gayesine karşı çıkmak idi”.⁹³

Hatta Bolay bu görüşünü temellendirmek için şu örneği verir: “Fransız fizikçisi ve astronomu Laplace, bin sene sonra kâinatın herhangi bir yerinde ne olabileceğini, şimdiden bazı verilere dayanarak tayin etmenin olabileceğini öne sürcek kadar mutlak bir determinizmin ve mekanizmin içine giriyordu”.⁹⁴

Bolay’a göre bu determinist ve mekanik anlayışın biyolojide daha sonra psikoloji ve sosyolojide ve diğer ilim alanlarında hakim olmaya başlaması gelecek açısından endişe verici bir durumdur. Öyleki Bolay Pozitizmin bir kolu olan ilimci anlayışın temel temsilcilerinden olan Ernest

⁹² Bolay,a.g.e.,s. 117

⁹³ Muhammed Sarıtaş, “İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma”,**Türkiye Kültür ve Sanat Yılı** 1985,s.17

Emile Boutroux,Tabiat Kanunlarının Zorusuzluğu MEB yay.,İstanbul,1998,(2.bsk),(içinde),s. IV

⁹⁴ Muhammed Sarıtaş İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma ,**Türkiye Kültür ve Sanat Yılı** 1985,S.17,18

Emile Boutroux,Tabiat Kanunlarının Zorusuzluğu MEB yay.,İstanbul,1998,(2.bsk),(içinde),s. IV,V

Renon 'ın "İlmin Geleceği" adlı kitabında "yarının amentüsünü ilim yazacak ifadesinin altını çiziyor."⁹⁵

Bolay'a göre bu ilimci anlayış adeta ahlakın, sanatın, dinin ilmi kanunlara dayanılarak yeniden meydana getirilebileceğinin ışığını yakmaktadır. Bolay bu fikrini şu cümlesiyle özetliyor: "bunlar değerler sahasını ilimle tanzim etmek kafasındaydılar".⁹⁶

Bolay'a göre Boutroux 'unda söz konusu fikre asıl karşı çıkmasındaki maksat budur. Bolay Boutroux'un ahlaki alanda zorunluluk vardır diyebilmek için, öncelikle zorunsuzluğu maddi âlemden, tabiatın içinden alarak ve tabiat ilimlerinin yapısını inceleyerek ahlaki sahaya çıkardığını söyler.⁹⁷

Bolay "Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini" adlı kitabında Boutroux'un bu felsefeyi nasıl ayrıntılarıyla oraya koyduğunu geniş olarak anlatmıştır. Zorunsuzluk felsefesinin Boutroux daki ana hatlarını ortaya koymanın Bolay'ı anlamada etkili olacağını düşündüğüm için Boutroux'un zorunsuzluk doktrininden Bolay'ın anlatımıyla bahsetmek istiyorum.

3.1.2. Tabiat Kanunlarında ve Bilimde Zorunsuzluk

Hem Bolay'ın hem de Boutroux'un zorunsuzluğu savunmalarındaki asıl maksad ahlaki sahanın zorunsuzluğunu ortaya koymak olduğuna daha önce değinmiştik. Bolay Boutroux'un bunu yaparken öncelikle mantık, matematik, mekanik, fizik, kimya, biyoloji ve buna bağlı olarak fizyoloji, zooloji, psikoloji ve sosyoloji'nin yapılarını incelediğini ve bu bilimlerin elde ettiği evrensel kanunların ne derece geçerli olup olmadığını araştırdığını belirtir. Daha sonra tüm bunlardan yola çıkarak tabiat kanunlarının zorunlu

⁹⁵ Muhammed Sarıtaş İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma ,**Türkiye Kültür ve Sanat Yılı** 1985,S.17

Emile Boutroux,Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu MEB yay.,İstanbul,1998,(2.bsk),(içinde),s. IV

⁹⁶ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2006 s.125,126

⁹⁷ Bolay,a.g.e.,s. 126

olamayacağını, cemiyet hayatını ve dolayısıyla Sosyolojiyi de buna dayandırmanın mümkün olmadığını söyler.⁹⁸

Bolay'a göre Boutroux tabiat kanunlarının izafi ve zorunsuz olduğunu ortaya koyarken alemin sekiz ayrı varlık tabakası halinde mertebeli olarak sıralamasını yapmış ve bu tabakaların bir bütün teşkil ederek kendi aralarında bağımsız olduklarını ileri sürmüştür ve onların istikrarlı bir tarzda daima yetkinliğe doğru ilerlediklerini savunmuştur. Çünkü ona göre tabiatın sunduğu bu mertebeli tabakalar serisi deneyin verisidir. Bu varlık derecelerinin her birisi bir gerçektir. Çünkü bu varlığa yahut cinslere, olgulara ait sınıfların, tabakaların mevcudiyeti bilimin ilerlemesi ile ortaya çıkmıştır.⁹⁹

Buna göre Boutroux âlemde şu sekiz varlık tabakasının varlığını kabul etmekte ve savunmaktadır:

1. Sırf Zorunluluk Âlemi
2. Mümkün ve Belirsiz Varlıklar Âlemi
3. Cinsler ve Neviler Âlemi
4. Yer Kaplayan ve Hareketli Madde
5. Matematik Âlemi
6. Fizik Âlemi
7. Organik Canlı Âlemi
8. Düşünen Âlem Yahut İnsan¹⁰⁰

Bolay'a göre Boutroux'un sırf ve sade varlıktan insana doğru sıralanmış bu mertebeli âlemler serisinde üstün varlık, aşağı varlık şekline zorunlu bir bağla bağlanmamıştır. Bu da onlarda zorunsuzluk olmasından ileri

⁹⁸ Bolay, a.g.e., s. 126

⁹⁹ Bolay, **Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini**, MEB, 1999 s.324

¹⁰⁰ Bolay, a.g.e., s. 325-329

gelmektedir. Bu âlemler serisinde yeni unsur olarak şuur hayata, hayat maddeye, maddedeki fizik ve kimya özellikleri geometrik ve mekanik özelliklere, bunlar da farklılık ve benzerliklere, farklılık ve benzerlikler ise belirsiz varlığa ilave edilmiştir; dolayısıyla varlık tabakaları teşekkül etmiştir. Bu tabakalarda her şey ne zorunlu ne de arızidir. Aksine zorunsuz yani hürdür.¹⁰¹

Bolay'a göre Boutroux'un tabiat ilimleri ve kanunları gibi âlemi ve içindeki varlıkları birtakım tabakalara ayırmakla elde etmek istediği sonuç nedir? Bu sonuç herhalde varlıkların kendi aralarındaki ilişkileri ile kanunlarının zorunlu değil, zorunsuz olduğunu ortaya koymaktır.¹⁰²

Bolay Boutroux'un anlatışına göre hiçbir yerde zorunluluk olmadığını belirtir. Tabakalar içerisinde ve âlemde de yok. En küçük canlının en küçük maddenin hareketinde bir zorunluluk olmadığı gibi bu tabakalarda da, bu âlemlerde de zorunluluk yok. Bolay daha önce belirttiği gibi şunu da tekrar ifade eder: "Boutroux'a göre en üstün âlem olan insani âlemde tabiat kanunu geçerliliğini kaybeder. Onun yerine insanın ruhundan ve aklından çıkarmış olduğu kendi ihtiyaçlarına göre kendisinin koymuş olduğu, kendisinin uymak zorunda olduğunu hissettiği ahlak kuralları geçerlidir."¹⁰³

Bolay Boutroux'un varlık tabakalarıyla bu tabakalara paralel olarak kanun çeşitlerini de ayırdığını belirtir. Bolay bahsedilen tabakalardaki kanunların Boutroux tarafından şöyle sıralandığını söyler:

- a. "Her tabakanın kendi özel kanunları vardır. Gözlem ve akıl yürütme bize sadece olayların sabit bir düzene göre meydana geldiğini ve her bir varlık tabakasının özel bir kanunla idare edildiğini gösterir.
- b. Âlemdeki varlık tabakalarında üstteki daima alttaki tabaka tarafından taşınır. Aşağı derecedeki tabakalar yalnız kendileri için bulunmayıp

¹⁰¹ Bolay,a.g.e.,s. 330

¹⁰² Bolay,a.g.e.,s. 330

¹⁰³ Muhammed Sarıtaş , "İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma", Türkiye **Kültür ve Sanat Yılı** 1985

yüksek derecedeki varlıkların var oluş ve şartlarını hazırlar; buna karşılık yüksek derecedeki varlıklarda aşağı derecedekileri kendi başlarına ulaşamayacakları bir yetkinlik derecesine yükseltirler. Böylelikle varlıklar birbirlerine karşılıklı dayanak olurlar.

- c. Üstteki tabakanın alttaki tabakaya bağlılığı, onun bağımsızlığına hanel getirmez ve onu sınırlandırmaz. Her üst tabaka aşağı derecedekine nispetle bir bağımsızlık derecesi taşıdığından aynı zamanda her âlem kendisinde bir iç kader olarak olaylarını kendi başına idare eden bir kanuniyet taşır.”¹⁰⁴

Bolay’a göre tabiat kanunu ilim adamının tabiata sorduğu sorudur. İlim adamı bu soruya aldığı cevabı beğenmezse değiştirir.¹⁰⁵ Bolay Boutroux’a dayanarak tabiat kanunu ilim adamının kafasındaki yorumdur der ve şöyle devam eder: “Tabiat kanunu zihinde yok ama ilim adamı olgular planında derinliğine çalıştığı zaman, tabiat kanunu onun kafasında teşekkül edecektir. Dolayısıyla olgulara dayanan tabiat kanunu olacak; ama tabiat kanununa dayanan olgular, olguların çalışması değil.”¹⁰⁶

Bolay Boutroux’un burada sistemi tersine çevirdiğini ve bizim Türkiye’deki ilim anlayışının aksini savunduğunu belirtir.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Bolay Boutroux ile ilgili tezinin Türkiye’deki ilmin yapısı, meydana geliş ve muhtevasını kavramak açısından daha derin bir anlayışa ulaşma imkânını hazırlayacağına inanır.

Bolay Yeni ontoloji’nin fenomenolojik bir yapı göstermesinin de Boutroux’dan kaynaklandığı öne sürer. Bolay bu iddiasını şöyle açıklar: Bolay’a göre Nikolai Hartman görüşlerini Boutroux’dan almıştır. Hartman’ın zorusuzluk tarifi Boutroux’un aynısıdır, ayrıca onun Materyalizme,

¹⁰⁴ Bolay, **Emile Boutroux’da Zorunsuzluk Doktrini**, s. 335 -338.

¹⁰⁵ Muhammed Sarıtaş İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma, **Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı** 1985 s,23

¹⁰⁶ Muhammed Sarıtaş İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma, **Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı** 1985 s,27,28

Pozitivizme, Marksizme yönelttiği tenkitler de aynı şekilde Boutroux'unkilere oldukça benzerdir.¹⁰⁷

3.1.3. Zorunsuzluğun İnsandaki Yansıması: Zorunsuzluk ve İrade Hürriyeti İlişkisi

Bolay'ın felsefi görüşlerinin temelinde insan olduğunu daha önce söylemiştik. Bolay'ın Boutroux ve diğer filozofları incelemesinin temel nedeni de bu olsa gerek. Dolayısıyla Bolay'ın Zorunsuzluğu ele almasındaki maksat Boutroux'unkiyle aynı diyebiliriz: zorunsuzluğun ahlaki sahada da olduğunu ortaya koymak.

Bolay tabiat alanındaki varlık kanunlarının ahlaki alanda geçerli olamayacağını belirtmişti. Çünkü değerler sahasının ana taşı olan insan fizik ve kimyaya konu olan varlıklardan çok farklıdır. Bu alanların kanunları toplum hayatına uygulanamaz. Dolayısıyla insan kendi kanunlarını kendisi koyunca, yeni kanunlara uyma serbestisini kendisi seçecektir. Bu noktada zorunsuzluğun insan hürriyeti ile ilgisi ve önemi kendini gösterir.

Bolay'ın bu konuda Boutroux'dan naklettiği görüşleri biraz daha açalım.

Rene le Senne'in "Zorunsuzluk olmadan hür irade anlaşılmaz" görüşüne atıfta bulunan Bolay, zorunsuzluğun hürriyetin şartı olduğuna dikkat çeker. Bolay'a göre insan için irade ve hürriyetin önemi büyüktür. Zira irade ve hürriyet olmadan insanın varlığı anlaşılamaz. İnsan hür ise determinizm, insanın hürlüğü'nün bir sonucu olacaktır. Eğer hür değilse, insan determinizmin esiri olacaktır.¹⁰⁸

Bolay 'a göre "insanın hür olabilmesi için önce "Teşebbüs Hürriyeti"ne sahip olması gerekir. Bu aslında insanın ilk hareketini ve bunun için bir seçim yapmasını gerekli kılar. Seçmeden ve ilk hareketten sonra "Uygulama Hürriyeti" olması gerekir. Hür uygulama için önce insan psikolojik hürriyete

¹⁰⁷ Muhammed Sarıtaş İlimlerde ve Tabiat kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Süleyman Hayri Bolay ile Konuşma ,**Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı** 1985 s,21

¹⁰⁸ Bolay, **Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini**, s. 542.

sahip olmalı yani onu çeşitli kararlarında içten birtakım şeyler etkilememeli, iradesi baskı altında olmamalıdır.”¹⁰⁹

Bolay Boutroux’un, dıştan, tabiat kanunlarından ve olaylarından gelebilecek çeşitli zorlamaların yanında, içten gelen psikolojik etkilerin de insan fiillerini belirlemesine yani psikolojik determinizme de karşı çıktığını belirtir: “Hürriyetin karakteri olan akıl, kendiliğindenlik ve zorunsuzluk bu doktrinde de mevcuttur. Bundan dolayı zorunsuzluk doktrini, aynı zamanda bir hürriyet doktrinidir. Bunun için Boutroux’nun gözünde zorunluluk ilk sebep değil kazanılmış bir formdur/biçimdir ona sahiptir. O, zorunsuzluğun üzerine konmuş olup yüzeyseldir ve onu ortadan kaldıramaz. Zorunsuzluk düzenin inkârı olmadığı gibi aksine rasyonel düzenin tam bir ifadesidir.

Çünkü onun gerçekleşmek için bir varlık sebebine sahip olması lazımdır. Bunun için zorunsuz fiil tipi hür fiil tipidir. Çünkü mesela ben, şöyle; şu değil de bu şeyi veya iki ya da daha fazla şeyden birini yapmaya karar verirsem bu, birini diğerine tercih için bir seçme sebebine sahip olmaklığım ile mümkündür. Şu halde bu doktrinde determinizme karşı hürriyet hâkimdir. Zorunsuzluk doktrini, insan hürlüğünde hâkimdir. Zorunsuzluk doktrini, insan hürlüğünde bulunması gereken bir zafer unsurunu nazara alır ve hür olan insanın mekanik dünyaya olduğu kadar, fizyolojik ve psikolojik kadere karşı da zafer kazanmasını hedef alır. İnsan ruhunun yeni ve üstün hür hamlelere ve fetihlere kavuşmasına fırsat hazırlar. Bunun için o, insanın daima bir ideale bağlı olarak şuurlu bulunmasını ister ve alışkanlıkların mekanizmine düşerek gerilemesini ve çürümesini önlemeye çalışır. O yüzden bu doktrine göre insan daima bir dinamizm ve şuurlu hamle içinde bulunmalıdır. Bu da zorunsuzluk doktrininin hamleci, ilerleyici ve değişken yapısına uygundur.”¹¹⁰

Bolay dolayısıyla Boutroux’un maddi alemde olduğu gibi insanın ruhsal aleminde ve ruhsal olaylar arasında da mekanist ve determinist bir işleyiş olmadığını savunduğunu söyler. Ona göre Boutroux insanın manevi

¹⁰⁹Bolay, **a.g.e.**, s. 542-543

¹¹⁰ Bolay, **a.g.e.**, s. 542

dünyasında zaruretin değil zorunsuzluğun bulunduğunu, bunun da ruhsal dünyada mevcut belirsizliğin büyük payından ileri geldiğini, dolayısıyla psikolojik olaylar gibi kanunların da insanın fiillerini tayin edemeyeceğini iddia etmektedir.¹¹¹

Bolay'ın İslam Filozoflarında zorunsuzluk anlayışına geçmeden önce bu fikrin Allah'ın varlığına nasıl delil olarak kullanıldığının açıklamasına bakalım. Bolay'a göre zorunsuzluk Allah'ın varlığına delil olarak da kullanılmıştır: "Buna göre âlem zorunsuzdur. Çünkü var olmayabilirdi veya başka bir şekilde var olabilirdi. Âlem bizzat kendisinde varlık sebebine sahip değildir. Bu takdirde ondan ayrı bir varlık olması gerekir. Zorunsuz, zorunlunun karşıtı olduğu için zorunluluğu gerekli kılar. Zira yokluk olarak düşünülen şeyin, önceki varlıkta var oluş sebebine sahip olmaması gerekir. Hâlbuki önce gelen varlık zorunsuzdur; o halde daha önceki varlığa yükselmek icab eder. Fakat meseleyi sonsuza irca etmekten sakınmak için önceki bir terimde varlık sebebi olmayan yahut varlık sebebi kendisinde olan ilk terime, ilk sebebe yükselmek lazımdır. Bu varlık da zorunlu olan Allah'tır."¹¹² Bolay'ın bu açıklaması ile felsefi tavrındaki tutarlılığı bir kez daha görmüş oluyoruz.

3.1.4. İslam Filozoflarında Zorunsuzluk

Bolay zorunsuzluk düşüncesindeki yerini temellendirmek ve tutarlı fikir dünyasını zenginleştirmek adına zorunsuzluğun gerek İslam filozoflarında gerekse Kur'anı Kerimdeki uzantısına da değinerek çıkarım yapma ve yorum gücünü ortaya koymuştur.

Bolay Boutroux daki zorunsuzluk fikrinin Gazalide de hemen hemen aynen olduğunu Gazali'nin Boutroux dan 8 asır evvel aynı şeyi söylediğini ileri sürer. Bolay bu fikrini şöyle açıklar: "Boutroux'un "contingence" yani zorunsuzluk, olağanlık fikri Gazali'de de var. Tabii Gazali o günün şartları içerisinde bu fikri yakalamış olmakla beraber, Boutroux gibi enine boyuna

¹¹¹ Bolay, "a.g.e, s. 139.

¹¹² Bolay, "Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini", s. 300-301.

kitaplar halinde işlememiştir; ama esas olarak vardır ve Gazali kendi sistemini buna dayandırmıştır. Kendisinden önceki filozoflara gerek Aristo'yu gerekse Farabi ve İbni Sina'yı zorunluluk bahsinde tenkid ederken bu fikri benimsemiştir. **Tehafüt-ül Felasife**'de bilhassa, bu fikrin üzerinde durur. **Mi'yarül-ilim** adlı mantık kitabında da var. Orda kavramları açıklarken "imkân-ı has" diyebileceğimiz zorunsuzluk veya contingency fikrini açıklamaya çalışmıştır. Yalnız Gazali'nin bunu yapmaktan maksadı esasen mucizeyi tasallutlardan kurtarmaktır. Gazali Tabiat kanunlarında zorlayıcılık yoktur; sebeple netice arasında zorlayıcı sebep bağı yoktur, yani şu sebep mutlaka şu neticeyi doğurur denilemez, diyor. Bakınız bu bağı inkâr etmiyor, sebeple netice arasındaki bağı zorunlu değildir, yani her zaman bulunmayabilir diyor. Dolayısıyla tabiatta bizim bildiğimiz kanuniyetler sebep-netice münasebetlerine bağlı olmayan birtakım şeyle cereyan eder, bunları biz, neyle izah edeceğiz? Bunları zorunsuzluk fikriyle izah edeceğiz."¹¹³

Boutroux'un Gazali'yi bildiğine işaret eden Bolay, bu noktada önemli bir tespit yapar. İngiliz filozofu D.Hume'un da Gazali gibi düşündüğünü söyler ve bu durumu şöyle örneklendirir: Gazali Tehafüt'te ne diyor? Adam yer, karnı doymaz, adam doyumluk duygusunu duymaz. Hume ne diyor? O da tencerenin altını yakarsınız, su ısınmayabilir veya güneşin doğudan doğması bizim duygularımız buna alıştığı içindir. Tabiat kanunları alışkanlıktan ibarettir, demek istiyor."¹¹⁴

Bolay Kur'anı Kerim'de de zorunsuzluk fikri olduğunu belirtir ve tutarlı spritüalist tavrını burada da belli eder: "Mesela insanın halife olarak yaratılmış olması ve dağlara taşlara, yere göğe teklif edilen emaneti onların kabul etmemesine karşılık insanın kabul etmesi fikri, insanın dağlardan taşlardan yani tabiattan ve her şeyden üstün olduğunu onları aşabileceğini,

¹¹³ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006 s.135

¹¹⁴ Bolay, a.g.e., s. s.136

tabiatüstü âlemle irtibat kurarak ruhun yeni hamlelerine ulaşabileceğini ifade etmesi bakımından mühimdir.”¹¹⁵

Bolay İbn-i Sina’da da zorunsuzluk anlayışından bahseder. Bolay’a göre gerek toplum olaylarında gerekse tabiat olaylarında zorunsuzluğun artması, determinizmin azalmasına, mekanizmin daralmasına neden olur. Bu açıda bakıldığında İbn-i Sina’nın kâinatı ne determinizmin ne de mekanizmin hâkim olduğu bir kâinattır.¹¹⁶

Bolay ibn-i Sina da zorunsuzluk anlayışını açıklamaya çalışırken onun ontolojik görüşünden yola çıkar. Bolay’a göre İbn-i Sina’nın sisteminde zaruri varlık olan “Vacib-ul Vücud” varlığı başka bir varlığa bağlı olmayan, sebebi kendisinde olan yaratıcı varlıktır. Allah önce unsurları yaratmıştır. Sonra onlardan çeşitli bileşimler, tabiatta muhtelif varlık örnekleri yani mümkün varlıkları yaratmıştır.¹¹⁷ Bundan yola çıkarak Bolay İbn-i Sina’da zorunsuzluğun olduğunu söylemek eğilimine girer ve bu fikrini şöyle açıklar: ” zorunsuzluğun “olduğundan başka türlü olabilen” manası mümkün varlıklarda zaruri olan sıfatın bazen geçerli olamayacağını gösterir. Mesela ateşin vasfı yakmaktır. Ateşin yakması zorunlu ve çoğu zaman geçerli olduğu için bir tabiat kanunudur. Fakat bu kanun bazı hallerde geçersiz olursa, bu durumda bir üstün müdahaleciye ihtiyaç var demektir. Üstün müdahaleci, o kanunu koyan ve bazen de yürürlükten kaldıran mutlak ve zorunlu varlıktır. İşte zorunsuzluk bu olsa gerektir. Böyle bir anlayışın da İbn-i Sina’da ontolojik olarak bulunduğunu söyleyebiliriz.”¹¹⁸

Bolay zorunsuzlukğu ele aldığı diğer filozoflarda olduğu gibi İbn-i Sina’da da zorunsuzluğun ahlaki yönü olduğunu belirtir. Bolay bunu ortaya koymak için İbn-i Sina’nın “uçan adam” misalini verir. Buna göre ruhun bütün dış tesirlerden, duyuların, maddenin, bedenin bağlarından kurtulmuş olarak varolabileceğini, bilebileceğini ve yapabileceğini söyler. Bolay buna bir de

¹¹⁵ Bolay,a.g.e.,s.136

¹¹⁶ Bolay,a.g.e.,s. 121

¹¹⁷ Bolay,a.g.e.,s. 122

¹¹⁸ Bolay,a.g.e.,s. 123

ruhu asli temizliğine ulaştırmak için yapılması lazım gelen ibadetleri, duaları ve yaşamayı tavsiye ettiği tasavvuf hayatını ilave edersek İbn-i Sina'da zorunsuzluk anlayışının daha iyi anlaşılacağını savunur.¹¹⁹

Görüldüğü gibi Bolay zorunsuzluğu İslam filozoflarının bakış açısıyla nasıl ele aldıklarını örneklendirerek açıklamış ve temellendirmiştir. Özellikle dikkatimi çeken noktalardan biri de Bolay'ın filozofları ele alırken, onların fikirlerini açıklarken kıyas ve karşılaştırmalara yer vermesidir. Aristo ve Gazali metafiziğinin karşılaştırılmasında olduğu gibi, zorunsuzluk fikrini de Boutroux ve diğer İslam filozoflarında karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bu da bizlere Bolay'ın felsefi fikirleri ele alış ve yorumlayışındaki başarısını gösterir.

3.1.5. Zorunsuzluğun Tarihe Yansıması: Zorunsuzluk ve Tarih İlişkisi

Bolay tarihe tarihi olay ve durumlara meraklı bir düşünce insanıdır. Geniş araştırma çabası ve merakını bu alanda da sürdüren Bolay oldukça geniş olarak ele aldığı zorunsuzluk doktrininin tarihteki yansımalarını da merak etmiş ve bu konuya da doyurucu açıklamalar getirmiştir.

Bolay tarih hadiseleri ele alınırken toplumların ana unsurunun insan olduğunun unutulmaması gerektiğini belirtir ve bazı filozofların tarihi hadiseleri yorumlarken beşeri unsuru hesaba katmadıklarını söyler. Bolay'a göre insanın ele alınış tarzına göre çeşitli tarih felsefeleri çıkmıştır ortaya. Mesela; insanı bir bitki, bir hayvan veya hayvanın tekâmül etmiş şekli olarak gören maddeci ve tabiatçı tarih felsefeleri; insanın manevi hususiyetlerine ağırlık veren ruhçu tarih felsefeleri; akli ön palanda tutan rasyonalist tarih felsefeleri; Allah'ın ve dini idealin hâkimiyetini esas alan teist, dini veya ilahiyatçı tarih felsefeleri gibi.¹²⁰

¹¹⁹ Bolay,a.g.e.,s. 124

¹²⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Dünyasında Gezintiler*; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,2006 s.171-172

Gelelim “Tarihte zorunsuzluk Mümkün müdür?” sorusuna. Bolay’a göre Tarihte zorunsuzluğun olup olmadığı problemi tarihte determinizmin hâkim olup olmadığı probleminin çözümüne bağlıdır.

Bolay Tarihte Determinizm/Tarihte zorunsuzluk var mıdır? Sorusunu açıklayıcı soruları şöyle sıralar: “Tarih denilen süreç, ör ve şuursuz bir akış mıdır? Tarihi hadiselerde insanın, akıl ve iradesinin rolü var mıdır? Varsa bunun derecesi nedir? Tarihi hadiselerin meydana gelişinde amil olan büyük şahsiyetlerin gerisinde, onları sevk ve idare eden tayin edici güçler var mıdır? Yahut tarihte insanların iradesini elinden alan kör bir kader mi hâkimdir? Yoksa Fichte’nin dediği gibi insan âleme hürriyetini gerçekleştirmek için mi gelmiştir? İnsanın şuuru ve akli dış şartları ne derece yenebilir? Tarihi yapan kahramanlar, tesadüflerin ve bir takım zaruretlerin esiri midir? Yoksa onlar iradeleriyle hareket edebilmekte midir? Tarihi bir akıl var mı? Tarih hangi manada rasyoneldir veya değildir?”¹²¹

Bolay bu sorulara cevap vermeden bir noktaya dikkat çekmek istiyor: Tarihi determinizm ile tarihte determinizm ayrımı. O, “Tarihte Contingence Mümkün müdür?” adlı makalesinde tarihi determinizm ile tarihte determinizmi birbirinden ayırır.

Tarihi determinizm anlayışı, determinizmden çok zaruret veya zorunluluktur. Stocıların, Spinaza’nın, Marx’ın, Hegel’in Durkheim’in tarih anlayışında böyle bir zaruret fikri hâkimdir. Tarihi determinizm, tarihi tarihin akışı içindeki ya bir kaderin, yahut tabii, iktisadi ve sosyal zorunlulukların hakimiyeti ile izah etmektedir.¹²²

Tarihte determinizm ise, tarihi olayların seyrinde sebep – netice münasebetinin hakimiyeti ile tarihi izah etmektedir: Bu görüş daha kolay kabul edilebilmiş, daha çok taraftar bulmuştur. Tarihin akışında sebep –

¹²¹ Bolay, a.g.e.,s. 193

¹²² Süleyman Hayri Bolay, “Tarihte Contingence Mümkün müdür?” **II. Felsefe – Mantık – Bilim Tarihi Sempozyumu**, Ankara,1991, s.350.

netice münasebetinin daima işleye geldiği kabul edildiğinden tarih bir müspet ilim sayılmıştır.¹²³

Bolay tarih sahasında tabiat olayları arasındaki gibi bir determinizmin mümkün görünmediğini şöyle açıklar: “Tabiat olayları arasında görülen sebep-netice münasebeti aynı şartlarda bir determinizmi gerektiriyorsa da olayların gittikçe karmaşıklaştığı insan cemiyetlerinde fizik kanunların tatbiki güçleşir; güneş ve ay tutulmasını önceden görmenin mümkün olması gibi bir kesinlik ve önceden görme, tarihte ve cemiyette imkânsızlaşır ve orada tahminler, ihtimaller, hâkim olmaya başlar. Bu bakımdan tarih düne ait olup orada “önceden görmek” mümkün değildir. Bundan dolayı tarih sahasında, tabiat olayları arasındaki gibi bir determinizm mümkün görünmemektedir.”¹²⁴

Bu görüşleri ile Bolay’ın tarihi determinizmi, tarihi ve tarihi olayları açıklamakta yetersiz gördüğünü anlıyoruz. Çünkü O’na göre tarihi, insan şekillendirmektedir.

Bolay tarihi olaylarda insanın rolü üzerinde durur ancak buna geçmeden önce Bolay’ın tarih tanımına bir göz atalım. Bolay’a göre “Tarih birbirinden çok farklı olaylar zinciridir. Fakat bu olaylar zinciri, mekân olarak tabiatla, zaman olarak insan toplumlarında cereyan eder. Bundan dolayı tarih, tabiat ve toplum ile iç içedir; dolayısıyla tarihi olayları tabii ve sosyal şartlardan tecrid etmek mümkün değildir. Binaenaleyh tarihte zaruret ile hürriyet bir arada bulunmaktadır. Buna dayanarak tarih insan zihninin, insan aklının ve ruhunun da bir ilerlemesidir; yani tarih bir bakıma aklın başarısı veya başarısızlığının tarihidir, denebilir.”¹²⁵

Bolay’ın tarih tanımında da yine insan faktörünün ön plana çıktığını görüyoruz. İnsan gerek akli gerek ruhu gerekse seçim gücüyle tarihi olayları etkiler. Bu noktada Bolay tarihi olay çeşitlerinde insanın hür iradesi ile ortaya koyduğu faaliyetlerin eseri olarak, zarurettten çok zorunsuzluğun payının göz

¹²³ Bolay, “Tarite Contingence Mümkün müdür?”, s. 350.

¹²⁴ Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler** s.191-192

¹²⁵ Bolay, “Tarihte Contingence Mümkün müdür? ”, s. 350.

önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeker. Yani tarihi olaylar yorumlanırken tarihi suje'nin psikolojik durumu da göz önüne alınmalıdır.

Bolay tarihte aklın ve hissin aynı şekilde rol oynadığını, dolayısıyla tarihin “zihnin ve ruhun bir terkip halinde gerçekleşmesi, insan hürriyetinin tezahür sahası, insanın meydana getirdiği bir süreç, kâinatın bir özümlemesi, olarak görülmesi gerektiğini söyler.¹²⁶

Bolay ruhla aklın, hürriyetle zaruretin, düşünce ile varlığın, obje ile süjenin bir terkibi olarak tarihe şu açılardan bakmanın mümkün olduğunu ifade eder:

1. İnsanın hürriyetinin ve ruhunun gerçekleşmesi olarak tarih ve
2. İnsanın inşası olarak tarih¹²⁷

Bolay bu noktada zorunsuzluğun anlamına yeniden dikkat çekmek ister. Ona göre” zorunsuzluk’tan bir şeyin olduğundan başka türlü olabilmesini, yani bir zorunluluğun esiri olmamasını anlamaktayız. Buna göre zorunsuzluk, olguya ait bir gerçekliktir. Bir şey, şöyle iken böyle de olabilirse, o şey, contingent’dır.

Demek ki zorunsuzluk değişebilen, değiştirilebilen, gelişebilen dolayısıyla insani veya üstün müdahaleyi kabul edebilen şeydir. Zorunsuzluk iradi fiile bağlı olmakla beraber, ne dış şartlarla, ne de failin deruni tabiatıyla tayin edilmiş olması gerekir.”¹²⁸ Bolay bu açıdan bakıldığında tarihte zorunsuzluğun mümkün olduğunu söyleyebilir miyiz? sorusunu sorar ve bu soruya şöyle yanıt verir: “İnsan, yapısı ve taşıdığı güçleri itibarıyla, maddeyi ve kuvveti yaratma imkânına sahip değildir. Bu üstün güce sahip olmadığına göre, onun yapabileceği iş, kendisinden önce var olan madde ve kuvvetin ve bunların bileşimli eserlerinin kullanılma tarzı üzerindeki tasarrufu olacaktır. Onun bu tasarruf biçiminin çok çeşitli, adeta sonsuz olmasından ilim, teknoloji,

¹²⁶ Süleyman Hayri Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler**; Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2006 s, 195

¹²⁷ Bolay, **Felsefe Dünyasında Gezintiler** s, 195

¹²⁸ Bolay, “Tarihte Contingence Mümkün müdür? ” s. 351.

kültür, medeniyet ve tarih meydana gelmiştir. ¹²⁹ O, halde bu manada Bolay’a göre tarihte zorunsuzluğun (contingence’ın) mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

3.2. İNSAN VE KÜLTÜR ORTAMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Bolay’ın felsefesini anlatmaya başlarken de belirttiğimiz gibi onun felsefesinde en temel nokta insanı temele alan bir felsefe anlayışını benimsemiş olmasıdır. Dolayısıyla insanın içinde olduğu her türlü durum, ortam ve kavram Bolay’ın felsefesinde yerini almıştır. Biz bunların başlıcalarını ele almaya çalıştık.

3.2.1. Ahlak

Bolay ahlaki fiili, “her şeyden evvel olması gereken, bir seçmeye dayanan hür bir fiil” olarak ifade eder. ¹³⁰ Ahlakın felsefi açıdan ele alınması ve temellendirilmesi ahlak felsefesini oluşturmuştur. Böylece insanların yaşamlarının bir parçası olan ve bireylerin bilinçli eylemlerini konu edinen ahlakın kavram ve ilkeleri sistemli bir şekilde araştırılmış ve sorgulanmış olur. ¹³¹ Ahlaki eylemlerimizin ancak onları eylemlerimizin gayesine göre ele aldığımız zaman ahlaki bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz. Bolay’a göre, bir fiilin lüzumlu olup olmadığını bize ancak bir mesuliyet şuuru anlatabilir. ¹³² Özgürlük beraberinde sorumluluğu da gerekli kıldığı için fiillerimizin ahlaki bir nitelik taşımasını sağlar. ¹³³ Bolay insanın ahlaki eylemlerde bulunurken özgür iradeye sahip olduğunu bu şekilde açıklar ve iyi-kötü kavramını bir plana uygunluğuna göre seçer. Bunun aynı zamanda “iyi”ye de uygun olmasını göz önünde bulundurur. Böylece ona göre yaptığımız işlere bir değer koymuş oluruz. ¹³⁴ Demek ki Bolay’a göre iyi kavramı bu kavramın bir kurala veya ahlaklılık idealine uygunluğuna göre oluşmaktadır. Bolay ahlakın temelleri

¹²⁹ Bolay, “Tarihte Contingence Mümkün müdür?” s. 352.

¹³⁰ Süleyman Hayri Bolay, “Terbiye ve Ahlak” **Doğu Anadolu’nun Meseleleri Sempozyumu**, Tunceli, 1985, s.165.

¹³¹ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.181.

¹³² Bolay, “Terbiye ve Ahlak”, s.166.

¹³³ Öncü, **a.g.e.**, s. 106.

¹³⁴ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.189.

üzerinde bir anlaşmanın bile olmadığı görüşünün benimsenmesinin, toplum için fazla yararlı olmayacağını düşünür.¹³⁵ Nitekim, ona göre, “ahlaki doktrinler ne kadar çeşitli ise, iyi ve kötü hakkındaki görüşler de o kadar çeşitlidir. Filozoflar ahlakın temelleri üzerinde hiç anlaşamamışken, onların kurduğu kanunsuz, kaidesiz, müeyyidesiz ahlak teorilerinin insanları ve cemiyetleri düzeltmesini, onları mesut etmesini beklemek fazla iyimserlik olur.”¹³⁶

O, ahlakın yaptırım gücünün din ile güçlendiğini şu sözleriyle ifade etmektedir. “Felsefe ve ilim, niçin ahlaklı olmalıyım sorusuna çoğu zaman ferdi ve sosyal ihtiyaçlar açısından cevap verir. Dinin verdiği cevaplarda buna farklı ilaveler vardır. Mesela yalan söylemek sırf ahlaki bakımdan kötüdür; ama İslami ahlak açısından bakılınca bunun hem kötü hem de ilahi emre karşı gelmek olduğu görülür. Bunun gibi günah, sevap, haram, helal, kutsal, tevazu, tevekkül gibi fikirler benzeri ahlakın mahiyeti icabı temin edemeyeceği fikirlerdir. İnanc bu bakımdan, ahlakta büyük rol oynar ve ahlaka yeni bir boyut getirir.”¹³⁷

“Ahlak” kelimesi; Arapça asıllı olup huy, karakter gibi anlamlara gelir. “Moral” kelimesi de Latince asıllı olup “ adet, karakter, hal ve hareket tarzı” anlamları taşıması, onun insanda yerleşmiş bir karakter olduğunu göstermektedir. Ahlak terimini huy terimi ile, insana doğuştan biyolojik olarak geldiği kabul edilen bedensel bir özellik ile açıklamak, ona biyolojik bir temel kazandırmak anlamına gelir. Nitekim Türkçede “*Can çıkar, huy çıkmaz.*” atasözü bunu ifade etmektedir. Yani ahlak, insanın yapıp etmelerini, karakter yapısını ve bunlarla ilgili değerlendirmeleri düzenleyen genel kurallar bütünüdür. Etik ise ahlakın felsefi olarak temellendirilmesidir ve günlük dilde “*tıp etiği*”, “*iş etiği*” “*medya etiği*”, “*işletme etiği*” biçimlerinde karşımıza çıkmaktadır.¹³⁸

¹³⁵ Öncü, **a.g.e.**, s. 106.

¹³⁶ Bolay, “Terbiye ve Ahlak”, s.166.

¹³⁷ Bolay, **a.g.m.**, s.167.

¹³⁸ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.181.

Ahlak, kişilerin bilinçli hareketlerini konu edinir. Ahlak, her yerde ve her zaman günlük yaşamın içindedir. Ahlakı filozoflar bulmuş değildir; o, ilk insandan beri vardır, ama ahlak felsefesini (etik) filozoflar ortaya koymuştur. Ahlakı derinliğine ve felsefi olarak ele alan da yine ahlak felsefesidir.¹³⁹

Ahlak felsefesi, ahlak alanında hâkim olan ilkeleri, iyi ve kötünün ne olduğunu, ahlakiliğin ne anlama geldiğini araştırır. İnsanın eylemlerinde bağımsız olup olmadığını soruşturur. Ne çeşit eylemlerin ahlaki olabileceğini irdeler. Ahlak felsefesi, ahlakın toplumsal boyutunu da ihmal etmez. Öyleyse ahlak felsefesi, ahlaki yaşam hakkında sistemli bir biçimde düşünme, araştırma ve soruşturmadır. Ahlak felsefesinde iyi, kötü, özgürlük, erdem, sorumluluk, vicdan, ahlak kanunu, ahlaki karar, ödev ahlaki eylem gibi kavramlar olmadan bir şeyler yapmak olanaklı değildir. Çünkü ahlak felsefesi, bu kavramlar üzerinde derinliğine düşünerek ayrı bir felsefe disiplini olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰

İyi – kötü: İyi, kurala veya ahlaklılık idealine uygun olandır. İyi, istenilen şeydir. İyi, aslında karşılık beklemeden yapılan harekettir. Gereksimlerimize yanıt veren davranıştır.¹⁴¹

Ahlaki anlamda iyiyi de ikiye ayırabiliriz:

1. Kendi başına iyi olan,

2. Başka bir şey için iyi olan. Örneğin; haz ve mutluluk kendi başına iyidir, araç değildir.

Oysa para, ihtiyaç için iyidir. Öyleyse burada iyi “*araç*”tır, ama “*bilgi*” hem amaç hem de araç olarak iyidir.¹⁴²

Ahlakta iyi kavramı gibi özgürlük kavramının da temel bir kavram olduğuna dikkat çeken Bolay’a göre, özgürlük, insanın iradesini kullanarak

¹³⁹ Bolay, **a.g.e.**, s.182.

¹⁴⁰ Bolay, **a.g.e.**, s.182.

¹⁴¹ Bolay, **a.g.e.**, s.182.

¹⁴² Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.183.

istediğini yapabilme halidir, “zorlamanın, engellemenin yokluğu”dur. Bilinçli olarak özgürlük, “seçme olanağı”dır. Çünkü birçok seçenek ve eylem vardır. Bazen seçenekler aynı değerde olursa seçme olanaksız olabilir. Böyle bir durumda da insan, aklını iyi kullanarak seçim yapmalıdır.¹⁴³

Özgürlük, aynı zamanda bilinçli bir gerçekleştirmedir. Çünkü ahlaki eylemlerimiz, sadece kişisel bir seçimin ifadesi değildir; aynı zamanda o, bütün insanlar tarafından kabul edilip akli olarak uygulanacak bir seçimin de ifadesidir. Şu halde özgürlük bir uygulama, hareket etme gücüdür. *Özgürlük nerededir?*” sorusuna şöyle yanıt verebiliriz: O, aklımızın düşünme, ruhumuzun hareket, bilincimizin ve bedenimizin uygulama gücündendir; aynı zamanda başkalarına ait özgürlüğün sınırlandığı çizgidedir. Özgürlüğün değeri çok önemlidir, çünkü ancak hür insan ve hür bir yaşam ahlaki değer taşır. Zorlamalı eylemlerin ise değeri yoktur, çünkü zorlayıcı eylemlerde insan bilinci ve sorumluluğu ortadan kalkar.¹⁴⁴

Ahlakın bir diğer temel kavramı erdemdir Erdem (fazilet) İyiye yapmaya yönelmek veya toplumun ya da grubun yararını kendi yararına tercih etmektedir. İradenin iyiye yönelme gücü, ödevi uygun olan cesaretli davranmak gibi anlamlarda da kullanılmıştır.¹⁴⁵

Temel ahlaki bir kavram olarak sorumluluk ise insanın, bilerek ve bilinçli olarak yaptığı bir işin sonuçlarını kabul etmesi ve yaptırımına katlanmasıdır. Kişi, yaptığı şeyin sonunda karşılaşacağı sonuçlara göre pişman olabilir. Bu pişmanlık, insanın özgürlüğü, dolayısıyla sorumluluğu olduğunu gösterir. Çünkü başka türlü de yapabiliirdi.¹⁴⁶

Ahlaki sorumlulukta şu üç koşulun bulunması gerekir:

1. İnsanın sağlıklı bir aklı olmalıdır.

¹⁴³ Bolay, **a.g.e.**, s.183.

¹⁴⁴ Bolay, **a.g.e.**, s.183.

¹⁴⁵ Bolay, **a.g.e.**, s.183.

¹⁴⁶ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.183.

2. İnsan özgür olmalıdır.

3. İnsan iyyinin bilgisine sahip olmalıdır.¹⁴⁷

Ahlakta vicdan da önemli bir yer işgal eder. Vicdan, eylem ve davranışlarımızı ahlaki yönden değerlendiren içimizdeki bir çeşit mahkemedir. Vicdan, insanın kendisini zaman zaman aşmasıdır. İnsanın kendisini öz eleştirisi veya hesaba çekmesidir. Ahlaki vicdan öz eleştiri yapar, karar verir ve kararını insana uygulatır. Bizim psikolojik bilincimiz ise sadece bize ait olduğundan zamanla sınırlı sayılır, ama ahlaki vicdan (bilinç) olarak o, insanın kendisini aşmasına yol açtığı ve gücünü dışarıdan, toplumdan ve evrenden aldığı için sonsuz ve evrenseldir. İnsan için itici, motive edici bir güçtür. Vicdan ile ahlaki ödev arasında sıkı bir ilişki vardır. Üzerimize düşen görevi yerine getiremezsek “*vicdan azabı*” çekeriz, getirirsek “*vicdanen huzurlu*” oluruz.¹⁴⁸

Bolay ahlaktaki bazı temel kavramları ise şöyle tanımlar:

Ahlak kanunu: Ahlaki bakımdan gerekli, genel geçerliliği olan ahlak kurallarıdır. Bu kurallar kişinin davranışlarını düzenleyen ölçütleri belirler.

Ahlaki karar: Kişinin, ahlak kanunlarına hür iradesi ile uymasıştır. Yani bu uyma, içten kendi isteği ile olmalı, dışarıdan herhangi bir zorlama ile olmamalıdır. İşte o zaman ahlaki karar, ahlak açısından “iyi” bir karardır.

Ahlaki Eylem: Ahlak kanununa uygun ve bilinçli olarak bir şeyi yapmaktır; her zaman ve her yerde bu eylemle karşılaşırız. Ahlaki eylem, kahramanın hareketinde, vatandaşın ödevini yapmasında, esnafın alışverişindedir. Günlük yaşamda daima eylemin her rengiyle yüzyüze geliriz.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Bolay, **a.g.e.**, s.183.

¹⁴⁸ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.184.

¹⁴⁹ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s.184.

Ahlak felsefesinin temel birçok kavramı vardır. Ahlak felsefesi bunlara dayanarak kişiler arası etik ilişkileri, kişi – toplum, kişi – doğa, kişi – evren ilişkisini inceler. Bunu yaparken olanı göz önüne alarak olması gerekeni de ele alır. Dolayısıyla ahlaki ilkelerin, ahlaki değerlerin, kişinin ve toplumun yaşamındaki önemini kavramaya çalışır. Aynı zamanda, insanlara nasıl ahlaki eylemde bulunmaları gerektiğini (olması gerekeni) belirtir.¹⁵⁰

3.2.3. İnsan

Felsefi düşüncenin yaygınlaştırılmasının insanın sahip olduğu nitelikleri azami ölçüde geliştirecek yegâne şey olduğuna inanan Bolay, felsefenin esas konusu olarak insanı ele almış ve yazılarında bunun önemini çeşitli boyutları ile açıklamayı gaye edinmiştir. Yazılarında sürekli buna vurgu yapan ve toplumu bu yönde bilinçlendirmeye ve eğitmeye çalışan Bolay için bu adeta bir idealdir.

Bu çerçevede de ona göre, felsefenin esas konusu olan insan, toplumun, kültür ve medeniyetin, ilim ve tekniğin, kalkınmanın asli unsuru, esas belirleyicisidir. Bu sorumluluğu taşıması gereken bir varlık olarak insan, iradesi ve seçme gücü ile bunu ruhunda duymalı, insan olduğunun bilincine ve ayırdına varmalıdır.

İnsanın bu bilince varması ise hürriyet ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Bolay'a göre hürriyet, ruh ve aklın bağımsızlığıdır. İnsanın hür yaşayabilmesi, maddi tutkulardan ve bağlardan kendisini kurtarabilmesi ile ilişkilidir. Yani maddesel boyuttan, hayat boyutuna, hayat boyutundan zihin boyutuna geçmesidir. Madde, hayat ve zihin insanda iç içe geçmiş üç boyutu temsil etmekte ve bu geçiş ile bir tür olgunlaşma ve yücelmeyi göstermektedir. Öte yandan bu geçişler birbirinden kopuk aşamalar arasında değil, birbirini tamamlayan, bütünleyen nitelikler arasında olmaktadır. Burada hayat ve zihin, maddesel boyuttan ayrı, ruhi nitelikli varlıklardır. Ayrıca burada zihin, beyin ile de ilişkilendirilmemektedir. Bolay'a göre zihni, beyin ile ilişkilendiren bir

¹⁵⁰ Bolay, a.g.e., s.185.

yaklaşım doğru da değildir. Çünkü beyin zihin işlemlerini açıklamada yetersiz kalır. Bundan başka zihin ile beyni ilişkilendirmek ya da zihni beyne indirgemek, ruh ile bedeni bir tutmak, maddeci bir tavır olup, Bolay'ın mücadele ettiği bir tavidir. Ona göre, ruh ile maddeyi birlikte düşünmek, ruhu maddeleştirmenin ötesinde maddeye de metafizik güçler yüklemek olur ki, bu, materyalizm de kabul etmediği bir şeydir.

O halde insan, ruh ve bedenin ahenkli bir bütündür. İnsanın ayırıcı özelliği de insan tarafından belirlenen ve insanın onun tarafından belirlendiği mana alanıyla ilişkili olarak çıkmaktadır. Yani insan hem alanını oluşturur, hem de mana alanı ile biçimlenir. Mana alanını biçimlendiren ise kişinin yaşadığı kültür ortamıdır. Mana alanı insanın kültür ortamı ile bağlantılıdır. Çünkü Bolay'a göre, kültür, insanın anlamlandırma ve anlam verme fonksiyonuna dayanmaktadır.

İnsan toplumun etkisindedir. Çünkü toplumsal miras, gelenekler ve inançlar birliği olarak kültür, bir hayat tarzı bir yaşama şeklidir.¹⁵¹

Bolay, insanı hürriyetten arı düşünmez, onun insan hürriyetinden anladığı da insan ruhu ve aklının bağımsızlığıdır. İnsan, varlık âleminde diğer tüm varlıklardan daha ayrıcalıklıdır. Çünkü ona akıl, ruh, serbest düşünme ve seçme gücü verilmiştir. Bu sebeptendir ki sadece insan, bir bütün olarak evrenden sorumlu tutulmuştur.¹⁵²

Bolay, zihni beyinle özdeş tutan maddeci görüşe karşıdır. Bu düşüncesini maddeci görüşün kendisi ile çelişkisi olarak değerlendirir. Bolay zihin için “beyinde bulunur, ama ondan çok farklı bir varlıktır.” der. Zihin, insanı hayvandan ayırır, çünkü insan ve hayvan, her ikisi de beyin sahibidir, ancak, sadece insan zihin sahibidir.¹⁵³

¹⁵¹ Nurten Gökalp, “Süleyman Hayri Bolay’ın Düşüncesinde İnsan ve Kültür”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, (içinde) s.45.

¹⁵² Öncü, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁵³ Öncü, **a.g.e.**, s. 104.

Maddeci görüşlerin insanı da maddeye indirgemesi insanı bulunduğu sorumlu ve yüksek mevkiden indirmektedir. İnsan sadece maddeden ibaret olsaydı ruhun bedenden ayrılması ile beden yine de işe yarar iş yapabilirdi ancak durum bunun tersidir.¹⁵⁴

Bolay bu yüzden maddeci ve duyumcu, nasılcı açıklamalarla evreni ve insanı izaha yönelik felsefi görüşleri benimsememiştir.¹⁵⁵

3.2.4. Kültür

Bolay'ın kültür üzerine görüşleri ise, Sarıkavak ile yapmış olduğu görüşmede şu ifadelerle belirtilmiştir: “İnsan, bir kültür ortamında yetiştiği, yaşadığı ve kültür yaratıcısı olduğu için, kültür meseleleri üzerinde de durdum. Kültürü tek kelimeyle “anlamlandırma, anlam verme” olarak tarif etmekteydim. Türkiye’de mozayik kültür olmadığını iddia ediyorum. Görüşüme göre insan için en önemli problem, güven ve güvenlik problemidir. İnsanın bütün korkularının, endişelerinin kaynağı, güvensizlik ve varlığını kaybetme tehlikesidir. Bu kavram, insanın kendinden başlayarak, aileyi, toplumu, milleti, devleti, insanlığı ve bütün evreni de içine alan çok kapsamlı bir kavramdır. İnsan problemi üzerine düşünenler, bu probleme yeterince eğilmiş değildirler.”¹⁵⁶

Öte yandan Bolay’a göre geleneksel kültür, kişiye, dış dünyaya baktığı zaman onun algılarına ait kavramları yansıtan bir ekran vazifesi görür. Bu kültürde akılcı bir ağ yapısı vardır. Burada ahenk içinde bütünleştirici bir rol oynayan bu ağ geçişlere izin veriyor, yeni gelişmelere ait yeni kavramlar kullanıyor, eski kavramlara atıf yapıyor veya onlardan kaynaklanıyordu. Modern veya mozaik kültürde ise Bolay, Abraham A. Moles’in düşüncesine

¹⁵⁴ Öncü, **a.g.e.**, s. 104.

¹⁵⁵ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 11–12.

¹⁵⁶ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 11-12.

dayanarak, “gelişigüzel toplanmış iplik parçalarından oluşan bir referans ekranı” sunulduğuna işaret ediyor.¹⁵⁷

Öte yandan milli kültürü de “bir milletin dünya görüşünün, inançlarının, bu inançlara uygun hayat tarzının eşyaya ve olaylara verdiği mana bakımından somut hale getirilmiş şekli; tabiatla kendi toplumu arasında gerçeğe uygun olarak kurulan bir dengenin daimi hamlesi”¹⁵⁸ olarak tanımlayan Bolay, milli kültürün mozaik olup olamayacağını tartışmaktadır. Ona göre, kültürümüzün kaynağında Orta Asya, İslam, biraz eski Çin, biraz İran, eski Hint, eski Anadolu, Balkan ve bugünkü Batı kültürü bulunmaktadır.

Bütün bu kültürlerle olan münasebette hâkim kültür olan bizim kültürümüzdür. Her kültür başka kültürlerden etkiler alır. Ancak aldığı bu etkileri özümsemez, bir ahenk ve uyum meydana getiremezse, kültür mozaikleşir. Özümser, kendi bünyesi ve tarzı içinde kendi şeklini ve rengini verirse o zaman mozaik olmaz, milli kültür olur. Dolayısıyla bizim kültürümüz de mozaik bir kültür değildir. Hâkim kültürün milli sınırları içindeki renkleri de ona bağlı alt kültürler olmaktadır. Şu halde milletimizin bünyesinde görülen farklılıklar alt kültür gruplarına özgüdür.¹⁵⁹

Milli kültürlerin küreselleşme karşısında kendisini koruyabilmesi için uyum içinde olması gerekmektedir. Uyum içindeki milli kültürler, canlı kalabilir, yenilenebilirse mukavemet gücü artar, kendini ve milli kimliğini korur.

Bu da ancak eğitim ve öğretim ile gerçekleşebilir. Eğitim-öğretim ile kişi hem kendini hem de toplumu geliştirme imkânına sahip olur.¹⁶⁰

Bir topluluğun bütün fertlerinin sahip olduğu, olayları ve meseleleri karşılayan duyuş, düşünüş şekilleriyle, tarih içinde meydana gelen fikir ve sanat eserleri ve değer hükümlerinin bütün, hars, irfan¹⁶¹ anlamında

¹⁵⁷ Gökalp, a.g.m., s.46.

¹⁵⁸ Bolay, **Küreselleşme ve Milli Kültürler**, s. 63.

¹⁵⁹ Gökalp, a.g.m., s. 46.

¹⁶⁰ Gökalp, a.g.m., s. 47.

¹⁶¹ Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Vadi Yay., Ankara 2003, s.834.

kullanılan kültür, Bolay'ın *Felsefesi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*'nde şu şekilde yer alır: Kültür “genel olarak bir ferdin, sosyal ve zihni formasyonu, şahsiyetinin, gıda, zevk, duyarlılık ve zekâ yönünden olgunluğa ermesi [dir]. Bu anlamda kültür, bir açılma bir ayıklama anlamına gelir. Terim olarak, uğraşarak bedenin, zihninin, ruhun ve aklın güçlerini, yetilerini geliştirmek, öznel olarak, yetişmiş, kültürlü bir kişinin karakteri, yani genel olarak veya özel bir alanda derinlemesine araştırarak düşünen kimsenin özelliği[dir]”.¹⁶²

Batı dünyasında kültüre bugünkü anlamıyla gerçek tanımını getiren Aydınlanma çağı Alman filozofu Herder'dir. O, kültürü, bir ulusun bir halk ya da topluluğun yaşam tarzı¹⁶³ olarak ifade etmiştir. Bu tarif, aynı zamanda Erol Güngör'ün “ bir hayat tarzı, bir dünya görüşü”¹⁶⁴ biçiminde kültür tanımıyla da örtüşmektedir.

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesiyle yeni bir Türk Devletinin oluşumu hızlanmıştır. Bu devletin kendine kötü sosyal bir tarih oluşturma çabası, Batı medeniyeti çerçevesine girip İslam medeniyetinden ayrılma düşünceleri farklı kültür değişimlerinin ülkemizde yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan kültür değişmelerini çeşitli gruplara ayırarak ele almak mümkündür.¹⁶⁵

Aydınlarımızın bir kısmı batı medeniyetinin bir bütün olarak alınmasını Türkiye için gerekli görürken bazı aydınlarımız yerli kültürün saf kalmasını savunmuştur. Bu düşüncüyü destekleyen bazı münevverlerimizden bazıları milli kültürümüzün İslami unsurları, bazıları da İslamiyet tesiri dışında olan orijinal unsurları üzerinde durmuştur. Bu kültür değişikliklerinin hepsinde II. Meşrutiyet dönemindeki yenilik arayışının bugüne intikal etmiş halleridir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'de Batı medeniyeti karşısındaki ideolojik görüşlerin etkisinin devamlılığını da gösterir.¹⁶⁶

¹⁶² Bolay, *Felsefe Doktrinler ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçay yay. 2004, s.254.

¹⁶³ Ahmet Cevizci, *Paradigma*, Paradigma Yay., İstanbul 2003, s. 641 – 642.

¹⁶⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı” *Tarihte Türkler*, c.17, s. 757.

¹⁶⁵ Öncü, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁶⁶ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken yay. İstanbul, 1976, (2. Bsk.), ss.98-99.

Nitekim Türkiye'nin Batı medeniyetleri arasına girme çabaları Ziya Gökalp'in bir kısım terimlerle ilgili yeni yorumlar yapmasına neden olmuştur. O, kültürü milli, medeniyeti ise külli olarak görmüş ve bunun da ötesinde onun Hristiyanlık, Müslümanlık gibi dinlerden çıkamayacağını ileri sürmüştür. Böylece kültür değiştirilemezken medeniyetin değiştirilebileceğini söylemiştir. Türklerin bu zamana kadar girmiş oldukları birçok medeniyette kimliklerini, milli kültürlerini koruyabildiklerini bundan dolayı da Batı medeniyeti içinde de milli hüviyetlerini koruyarak ayakta kalabileceklerini savunmuştur.¹⁶⁷

Bolay, Ziya Gökalp ve onun gibi düşünen aydınlarımızın bu fikirlerini eleştirel bir bakış açısıyla ele alır. Böyle bir düşüncenin Türkiye'nin yaşamış olduğu Osmanlı Tarihini hiçe saydığını söyler ve kültürün tamamen bin küsur sene önceki Orta Asya medeniyetine izafe edilmesinin, bu aradaki çağ ve fikir farklarının toptan yok sayılmasının ideolojik bir sapma olduğunu ifade eder.¹⁶⁸ Bolay, kültürün olması için toplumların etnik kökenlerinde asgari bir birlik sağlamaları gerektiğini ifade eder,¹⁶⁹ kültürü oluşturan etmenleri yok sayarak bu kavramın içeriğini boşaltmaktan ileri gidemeyiz.

Nitekim kültür, eski ve yeni şekliyle maddi ve manevi unsurlardan meydana gelir. Bu unsurlar kültürün malzemesidir. Eşyalar, aletler, silahlar, taşıt araçları. Kültürün maddi yönünü temsil ederken fikirler, inançlar, kanatlar ise manevi yönünün temsilcisidir.¹⁷⁰ Bunların bir kısmını ayakta tutup diğerlerini göz ardı edemeyiz. Çünkü kültürün malzemeleri her zaman iç içe bir özellik gösterir. Ziya Gökalp düşüncesinde kültürden dini soyutlamak, Türk toplumunu, ferdi ve toplumsal olarak ahlaki bakımdan kalıcı şekilde yok saymak anlamına geliyor.¹⁷¹

¹⁶⁷ Süleyman Hayri Bolay, "Türk Sosyolojisine Yeni Bir Ses" **Türk Kültürü**, sayı: 258, yıl: XXII, Ekim 1984, s.609.

¹⁶⁸ Bolay, **a.g.m.**, s. 609.

¹⁶⁹ Bolay, "Yeni Dünya Düzeni ve Milli Kültür", **Yeni Dünya Düzeninin Getirmek İstedikleri**, (Haz: Mustafa Kahramanoğlu), Türk Yurdu Yayınları, 2001, s.13.

¹⁷⁰ Bolay, "Yeni Dünya Düzeni ve Milli Kültür" s.13.

¹⁷¹ Bolay, "Cumhuriyet Döneminde Zihniyet ve İdeolojiler", Yayınlanmamış makale, s. 6.

Globalleşme süreci içinde bulunan Dünya Devletleri milli kültür, milli şuurların etkisiz kılınmasına, küresel dünya görüşü içinde milli kimliklerin yok olmasına neden olmaktadır. Küreselleşme olgusunun bu şekilde milli kültürü yok sayması, ezici tavırlarının bulunması aynı zamanda milli şuurun hareketlenmesine de neden olmaktadır. Bolay küresel kültürün temel özelliğini, devletlerin farklılıklarının mümkün mertebe azaltılarak ortak paydada toplanmaya çalışılması ya da kültürlerin karşılıklı fayda içinde iken güçlü olanın hâkimiyet kurması veya hâkimiyet kurmaya çalışması olarak ifade eder.¹⁷² Ancak Bolay, kültürün tanımı gereği tekilci olduğunu, bütünün yanında, bu sebeple, küresel kültürün enternasyonal yapısının kültür tanımı içinde yer alamayacağını söyler.¹⁷³

Bolay'ın, kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurları göz önünde bulundurarak kültür hakkında "bir bütün parçasının içindeki değerler ve pratik manzumesi"¹⁷⁴ yorumunu yaptığını görmekteyiz. O kültürü, aynı şeyi düşünmeyen, hissetmeyenlerin yanında aynı şeyleri hisseden ve yapan toplulukların eylemleri, yaşayışları olarak niteler.

Bolay küresel bir kültür anlayışına olumlu bir düşünce olarak bakmaz. Ancak kültürün de evrensel bir boyutunun olduğunu söyler. Tekilci olan kültürün milli kültür unsurları denilen kısmının evrensel bir boyut taşıdığını savunur. Bunu da Türk kültürü içinde yer alan Yunus'umuz'un, Hacı Bektaşımız'ın, Mevlana'mızın ya da Osmanlı'mızın dünyaya verdiği ve vereceği şeylerle olduğunu ifade ederek örneklendirir.¹⁷⁵

Peki, küresel kültür anlayışının hızla Dünya ülkeleri içinde yer almaya çalıştığı bu dönemde milli kültürümüzü nasıl ayakta tutabiliriz? Bolay milli kültürün canlı ve ayakta kalabilmesi için toplum içindeki tarih şuurunun sağlam olmasını ve kültür unsurlarının sağlam tutulması fikrini ileri sürer. Bunun için de devletin halkına güvenmesi ve bunun yanında halkın,

¹⁷² Bolay, "Yeni Dünya Düzeni ve Milli Kültür" s.13.

¹⁷³ Bolay, **a.g.m.**, s.14

¹⁷⁴ Bolay, **a.g.m.**, s.14

¹⁷⁵ Bolay, **a.g.m.**, s.16.

aydınların milli kültürü ayakta tutabilme çabalarının da devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini söyler.¹⁷⁶ Bolay'ın aldığı bu kültür unsurları dil ve dindir. O, milli kültürün temelli olarak din ve dili görür. Teknoloji çağı ve bilimin hızı oranında değişken olurken dil ve din esas olarak değişmez. Milli Devlet güçlü ve şuurlu olduğu müddetçe teknik ve teknolojinin bir inancın gölgesinde olmasından endişe etmemelidir. Çünkü kültür, güçlü bir devletin silahı olduğu kadar güçsüz bir devletin de silahı olmuştur. Sağlam bir milli şuurla kendisinin yıpratılmasına göz yummaz.¹⁷⁷

Bolay, milli kültür ve milli şuurun ancak dil ve din şuru ile korunması ve kuvvetlenmesi ile geleceğe yönelebileceğini ifade eder.¹⁷⁸ Sağlam bir şuur ile her düşünce ve kültürden rahatça faydalanılabileceğini söyler. Çünkü bu sayede farklı kültür ve düşünce ve düşüncelerden aldığımız her şeyi kendi potamız içinde yoğurabiliriz. Öz kültürümüz dışındaki kültürlerle tabiiyet bizde ancak şahsiyetsizlik doğurmaktan öteye gidemez. Onun için de yararlandığımız her çeşit kültürü önce dilimize inançlarımıza ve kendi kültür zeminimize oturtmamız gerektiğini düşünür.¹⁷⁹

Toplum içinde varolan her bir birey aynı zamanda kültür içinde de yoğrularak büyümüştür. Birey yetiştiği toplumun kültürü içinde şekillenir. Birey doğduğu günden itibaren bulunduğu toplumun kültür hamulesi içine girer. Eğer Hristiyanlıkta ise vaftiz edilir, Müslümanlıkta ise kulağına ezan okunur. Aile dindar olmasa bile içinde bulunduğu toplumun gelenekleri ona kültürünü bazı terimler ve yaşayış örnekleri ile yansıtır.¹⁸⁰

Bolay, kültürün canlı kalmasının, tarih şuurunun, dil ve din şuurunun kuvvetli ve hâkim olması ile mümkün olacağını ifade eder. Önemli olan küresel eritme karşısında milli şuurun ayakta tutulmasıdır.¹⁸¹

¹⁷⁶ Bolay, **a.g.m.**, s.16.

¹⁷⁷ Bolay, **a.g.m.**, s.14.

¹⁷⁸ Bolay, **a.g.m.**, s.16.

¹⁷⁹ Bolay, “Türk Düşüncesi Nasıl Canlandırabilir?”, **Türk Yurdu**, 1994, s.4 – 5.

¹⁸⁰ Öncü, **a.g.m.**, s. 118.

¹⁸¹ Bolay. “Yeni Dünya Düzeni ve Milli Kültür”, s.16.

3.2.5. Milli Akıl

Bolay’a göre zihniyet, zihni çeşitli organlarıyla kullanma şekli yani bir düşünme tarzıdır. İnsan zihninin olaylara, eşyaya ve çeşitli konulara karşı aldığı bir tavidir. Zihnin herhangi bir durumdaki halidir. Zihniyet farklılığı da mantığın muhtevasını teşkil eden bilginin, inancın, kültürün yani sosyal muhtevanın farklılığından ileri gelmektedir. Çünkü zihin çalışırken önermeleri, onların muhtevalarını teşkil eden kavramları kullanmaktadır. Kavramlar ise bize kabul ettirilen inançlar, dünya görüşümüz, sosyal hayatımız yani kültürümüzden kaynaklanmaktadır.¹⁸²

O halde eğitim – öğretimin zihniyet ve kültürle olan içten bağınyansıtacak şekilde gerçekleşmesi çok önemlidir. Zihniyet kişiyi mensubu olduğu topluma, millete ve inanca bağlayan en sağlam bağ olması sebebiyle, onun bilgi ve değerlere dayalı kavramların yoğurduğu bir muhtevaya sahip olması gerekmektedir. Bu muhteva Bolay’ın “Milli Akıl” olarak adlandırdığı şeydir. “Milli Akıl” milletçe ortak olan zihniyetin sahip olduğu bilgi ve değerlere bağlı kavramlardan oluşan ve onlarla çalışan bir düşünüş olarak tanımlanmaktadır.

Ferdi aklın tecrübelerle gelişmesi gibi, “ Milli Akıl” da milli tecrübelerle tarih içinde gelişmekte ve yetişmektedir. Çocuğun yakın çevresinden öğrendiği ilk bilgilerden başlayarak, günlük hayattaki tecrübelerinin artması neticesinde, düşüncesinin ve aklının gelişmesi gibi, millet hayatı da binlerce yıldır edinilmiş tecrübelerden geçerek, bir milli zihniyet, bir milli düşünüş şekli, yani bir milli akıl oluşturur. O uzun ve derin tecrübelerin bir terkihi, bütün bireysel akılları belli noktalarda birleştiren evrensel aklın alt basamağıdır. O etnik farklılıkların üstündedir. Ortak inançlara, ortak değerlere, ortak geleneklere bağlılıktan gelen bir beraberliğe, mutabakata dayanır. “Milli Akıl” ortak tecrübelerin, ortak değerlerin, ortak inançların, ortak yaşayışın, tarihi hayatın ve bunlardan edinilmiş ortak kavramlara dayanan muhakemelerin, sayesinde ulaşılan bir düşünüş şeklidir. Bu akıl ile ulaşılan hükümlerle,

¹⁸² Gökalp, a.g.m., s. 47

milletin hayatında ve tarihinde büyük hamleler görüleceğini, önemli hadiselerin gerçekleşeceğini düşünen Bolay, bunun eğitim ile, Milli Eğitim ile ilişkilendirilmesi gereğini savunmaktadır. O, milli aklın, milli tecrübenin, milli hayatın mahsulü olan bir milli eğitimin bu toplumun geleceğini olumlu yönde etkileyeceğini kabul etmektedir. Zira zihniyet, bir toplumun ve kültürünün referans sistemidir. O temel kurumların ilkelerini, görevlerini, sınırlarını, başarılarını sorgular ve gerektiğinde müdahale eder. Bu temel kurumların meydana getirdiği, geliştirip muhafaza ettiği değerlerin hayata geçirilmesi, bu değerler, eğitim kurumu vasıtasıyla millet fertlerin zihinlerine sokulur; onların bu konudaki bilgisi davranışlarına ve tutumlarına yansıdığı zaman bu değerler hayata geçirilmiş olur. Değerler ve zihniyet birbirlerini karşılıklı olarak etkiler.¹⁸³

Bolay Sarıkavakla yapmış olduğu görüşmede milli akıl ve eğitim arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamıştır:

“Bana göre, bu ikisi arasında sıkı bir münasebet vardır. Milli akıl, milletin fertlerinin benimsediği, yaşadığı inançlara, örf ve adetlere, geleneklere, kültür esaslarına dayandığına göre bunların yeni nesillere kazandırılması önem taşır. Bunun için öğretim, eğitim veya terbiye en isabetli yoldur. Değerlerin yeni nesillere kazandırılması için ailede, okulda ve toplum hayatında alınan tedbirlerin tamamı o milletin “Eğitim sistemi”ni; bu eğitim sisteminin devlet eliyle teşkilatlı hale getirilip uygulanagelmesi ise, “Milli eğitim sistemi”ni meydana getirir. Dolayısıyla “Milli akıl”, siyasette, ekonomide olduğu gibi eğitimde de uygulama alanı bulabilmektedir.”¹⁸⁴

Ayrıca, Sarıkavak’a Milli Akıl hakkında düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir:

“Özellikle Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi’nde çıkan “Milli Aklın Milli Eğitimdeki Rolü” başlıklı makalem ile “Milli Eğitim Felsefesi Temelleri” başlıklı diğer makalemden Türk düşüncesinin gündemine yeni bir kavramı

¹⁸³ Gökalp, **a.g.m.**, s. 48.

¹⁸⁴ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 18.

getirdim. Bu kavram ise, “Milli Akıl” kavramıdır. “Milli akıl” tabirinden “Milli düşünüş şekli”, “bir milletin hayatındaki zihniyet şekillerinin millet hayatına yansıma biçimini” anlamaktayım. Dolayısıyla milli akıl ile milli zihniyet arasında doğrudan bir bağ olduğu muhakkaktır. Milli akıl yahut milli zihniyet, bir milletin ortak değerlerinin, inanışlarının mutabakat noktalarının, o milletin fertlerine ve o fertlerden oluşan topluma kazandırdığı ortak kavramlara dayanır. Çünkü ferdi veya milli düşünüş, milli akıl, bu ortak kavramlardan meydana getirilen önermeler sayesinde mümkün olmaktadır. Zira bu ortak kavramlar olmazsa düşünemeyiz. Bu kavram, içi boş bir kavram değildir. Bunun muhtevası tarih boyunca yaşanan tecrübelerle zaten dolmuştur.”¹⁸⁵

“Milli akıl, müşterek akıldan (raison collective) farklıdır. Çünkü o, mütecanis/homojen bir toplum yapısı arz etmeyen her hangi bir kabilede veya gruplarda da ortaya çıkabilir. Halbuki milli akıl, milletin bütün fertlerinin etnik farklılığının üstüne çıkarak ortak inanç ve değerler bağlılığın fişkıran bir beraberliğe dayanır.”¹⁸⁶

“Bizim “ Milli akıl” dediğimiz şeyin Hegel’in Geist dediği evrensel aklıyla ilgisi yoktur. Hegel’in Geist’i Hristiyanlığın Tanrısıdır. Bunun tecellileri, evrendeki varlıkları aileyi, hukuku yaratan hep bu akıldadır. Onun gücü ve iddiası çok büyüktür. “ Milli akıl”ın böyle büyük kudreti ve iddiaları yoktur. O, milli mutabakat halinde bu milletin eskiden olduğu gibi dünyada söz ve itibar sahibi olmasını istiyor. Buna da kimsenin itiraz edeceğini sanmıyorum.”¹⁸⁷

“Şunu da belirtmekte fayda var: Milli akıl, Gökalp’in “mefkûre”sinden de farklıdır. Gökalp’te mefkûre, adeta milli vicdan veya maşeri şuurdur. O, normal zamanlarda toplum şuuru altında uyur, ama felaketli zamanlarda birdenbire uyanır ve milleti birleştirir. Milli akıl ise, hiç uyumaz, gece gündüz,

¹⁸⁵ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 13.

¹⁸⁶ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 13.

¹⁸⁷ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 13.

çalışır, fikir üretir, bilim, sanat ve müşterek hayat tarzı üretir ve bunun hayata geçirmenin yollarını bulup gösterir.”¹⁸⁸

Bolay’ın Türk Düşünce sisteminde öne sürmüştüğü “Milli Akıl, Milli Zihniyet” anlayışı da özgün ve orijinal bir kavram niteliğindedir. Bu tabiri ilk olarak “Yeni Türkiye” dergisinin mart 1996 özel sayısında yayımlanan “Milli Eğitim Felsefesi Temelleri” adlı makalede ortaya atan Bolay’ın bu konu ile ilgili hazırlanmakta olan bir çalışması mevcuttur.¹⁸⁹

Türk milletinin düşünce yapısının Batı’dan farklı oluşu, yeni sistem arayışlarında Batı’yı taklit etmesini neticesiz bırakmıştır. Bu da her milletin her sistemin akıllı kullanmasına rağmen ihtiyaçlardan ötürü onu şekillendirişinde farklılıkların söz konusu olmasındandır. Bolay’ın ortaya koymuş olduğu “Milli Akıl” kavramı bu doğrultuda çıkmış olan bir düşünüş şeklidir kanaatindeyiz. Bu perspektifle, o, Milli Akıl kavramını şu şekilde tanımlar: “Aynı toplum fertlerinin, aynı inanış ve yaşayış biçimlerinden kaynaklanan kavramların düşünerek ortak noktalara ulaşmasına Milli Zihniyet diyebiliriz. Bu milli düşünüş şekline de Milli Akıl dememiz uygun olacaktır”.¹⁹⁰

Burada Milli Zihniyetimizi oluşturan unsurlar: millet içinde ferdi farklılıkları yok etmeden, onların üstünde bir müşterekliği, bu zihniyet yapısı oluşturur. Bolay bir başka makalesinde de Milli akıllı “ortak değerlerin, ortak tecrübelerin ortak kavramlara dayanan muhakemelerle akıl yürütmelerle, hep beraber ulaşılan bir düşünüş şeklidir. Aynı sonuç ve ortak kararlara varabilmedir.”¹⁹¹ şeklinde ifade eder.

¹⁸⁸ Sarıkavak, **a.g.m.**, s. 13.

¹⁸⁹ Öncü, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁹⁰ Süleyman Hayri Bolay, “Milli Akılın Milli Eğitimdeki Rolü”, **Yüzüncü Yıl Eğitim fakültesi II. Eğitim Felsefesi Sempozyumu**, 1997, s.215.

¹⁹¹ Bolay, “Milli Eğitimimizin Felsefî Temelleri”, s. 114.

Milli Akıl anlayışının benzer gibi görülen fikirlerle olan farklılıklarını ortaya koyan Bolay'ın, bu düşünüşün özelliklerine ilişkin görüşlerini birkaç madde ile sunmaya çalışacağız.¹⁹²

1) Milli Akıl bir süreç içinde meydana gelir, O, tarihten gelen bir sürecin olgunlaşmış bir sürecidir. Bolay'ın “ Milli Akıl, aslında millet fertlerini meydana getiren manevi ruhun ve milli kültür unsurlarının tarih üzerinde uzun tecrübelerle gelişerek olgunlaşarak ortaya çıkmış şeklidir.” düşüncesi bu anlayışın süreç özelliğini ifade etmektedir.

2) Milli Akıl, insanlığa ait olan Evrensel Akıl ile aynı değildir. Milli Akıl evrensel aklın sadece bir alt basamağıdır.¹⁹³ Milli Aklın varlığı evrensel akıl ile mutabakat kurulmasında yardımcı olur. Milli Akıl ile evrensel akıl arasındaki ilişki ferdi akılla Milli akıl arasındaki ilişki gibidir. Farklılıkları olmakla birlikte apayrı unsurlar değildirler. Birbiriyle dayanışma içindedirler.

3) Milli Akıl ve Milli Zihniyet yeniliğe açıktır. Kendisini tarihi seyre göre değiştirebilmektedir. Bu değişme sadece muhtevada olmaktadır. Akılda, zihinde ve dış dünyanın bilgisi ile kavramlarda olan bir değişme değildir. Bu da onun evrensel akıl ile irtibatının devamlı olmasını sağlar.

4) Temel kanunlar ve kurumlar Milli zihniyete tesir etmesi ile ancak hayata geçebilir. Bu temel kurumlar yönlendirici ve düzenleyici kurumlar şeklinde iki bölümde ele alınır¹⁹⁴: Yönlendirici kurumlar, insanı kucaklayan, mensubiyet duygusu kazandıran, hayata ve topluma intibakı kolaylaştıran, din, dil, ahlak, aile, hukuk gibi sosyal kurumlardır. Düzenleyici kurumlar ise farklı insanlarla, farklı gruplar ve farklı toplumlarla temasını sağlamada yardımcı olan, onlarla kültür – bilgi alışverişine girmeyi ve çeşitli ilişkiler geliştirmeyi sağlayan siyaset, iktisat ve eğitim gibi kurumlardır. Milli zihniyete tesir eden değerlerimiz, eğitim kurumu vasıtası ile milletin bireylerin zihniyetlerine yerleştirilir ve böylece değerler hayat bulmuş olur.

¹⁹² Bolay, **a.g.m.**, s. 115.

¹⁹³ Bolay, **a.g.m.**, s. 215 -217.

¹⁹⁴ Bolay, **a.g.m.**, s.212.

Bolay, Milli Akıl anlayışını bu şekilde tanımlarken kalıcı bir eğitim sisteminin de nasıl olması gerektiğini ifade eder: “Milli eğitimde kalıcı sistem kurabilmek veya kalıcı bir değişiklik yapabilmek için milli eğitimin, milletin kalıcı olan değerlerinden kaynağını alan, onlarla beslenen milli zihniyete milli akla dayanması lazımdır.”¹⁹⁵ Görülüyor ki kalıcı bir eğitim sistemi milli zihniyete dayanarak oluşur. Bu durum eğitimin merkezden çevreye doğru açılmasına neden olacak, toplumca benimsenerek kalıcı olmasını sağlayacaktır.¹⁹⁶

3.2.6. Din

Dini, “Allah ile (mutlak varlık ile) veya O’nun yerine geçirilen bir varlık ile kurulmuş bir bağ”¹⁹⁷ olarak tanımlayan Bolay, bu bağın da epistemik yollarla oluştuğunu, yani dinde asıl olanın, Allah’ın bildiklerini doğru anlamak ve bu anlayış sayesinde yaşam tarzına doğru bir şekilde yerleştirip, uygulamak olduğunu söyler. Bu noktada dinin esasını Allah’ın bildirdiği bilgiler oluşturmaktadır. Allah’ın mutlak varlık olması sebebiyle O’nun ilgisi de mutlak ve değişmezdir bunun yanında insan bilgisi mutlaklık taşımadığı için değişebileni de içinde barındırır. Dolayısıyla din, bir bilgi türü olmasına rağmen onu, diğer bilgi türlerinden aşkın varlıkla olan ilişkisi ayırmaktadır.¹⁹⁸

Bolay, dinin çeşitli şekillerde alınarak değerlendirilebileceğini söyleyerek onun hem ferdi hem ictimai, hem de psikolojik yanının olduğunu ifade eder.¹⁹⁹ Din bireylere bir dünya görüşü, bir inanç sistemi ve bu doğrultuda bir yaşam tarzı sunar. Bu özelliğiyle onun ictimai yanı ortaya çıkar. Birey, doğduğu ilk andan itibaren sosyalleşme sürecine de adım atmış olur. Bu topluma intibakı sürecinde büyük ölçüde din, ona biçim kazandırır. Birey din sayesinde, iyi, kötü, güzel, çirkin gibi ahlak kavramları ile tanışır. Dindarlık insanın, kötü alışkanlıklarından sakınmasına yol açtığı gibi güvenilir, inanılır

¹⁹⁵ Bolay, **a.g.m.**, s.218.

¹⁹⁶ Bolay, **a.g.m.**, s.218.

¹⁹⁷ Süleyman Hayri Bolay, “Eğitim, Din, ve Değer”, **Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu**, Ankara,1999, s.30.

¹⁹⁸ Öncü, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁹⁹ Bolay, “Eğitim, Din, ve Değer”, s.30.

olma gibi özelliklere de sahip olmasına neden olur. Bolay, bu nedenle Türk toplumunda dindar insanın, ahlak sahibi insan olarak algılandığını ifade eder.²⁰⁰

Bolay, ayrıca her dinin varlık nedeninin “ya bir cemiyeti, ya bir kavmi, ya da bütün insanlığı insanileştirmek, ahlaken seviyesini yükseltmek, kötülüklerden uzaklaşmalarına yardım etmek iddiasıyla geldiğini”²⁰¹ söyler. Dinin bu gayesi de bireyin dindar olmak için “ilişkileri arttırmak” için evvela dinin aslını, yani Allah’ın bildirdiklerini doğru bilmek ve anlamak olduğunu gösterir.²⁰² O, bu noktada günümüz insanlarında yaşanan bir probleme, Aşkın Değer Buhranı problemine de dikkat çeker. Bolay, çeşitli röportajlarında bu meseleyi dile getirmiş ve Aşkın Değer Buhranının, önce tarihsel gelişimini ortaya koymuştur.²⁰³

Ona göre “Aşkın Değer”lerin göz ardı edilmesi Rönesans’la başlar. Bolay aydınlanmacı hareketle birlikte Tanrı ile insanın arasının açıldığını vurgular.²⁰⁴ Ona göre bizde mevcut olan hümanizm anlayışı, zamanla değiş(tiril)miş, onun yerine Tanrı’yı aşan ve ilahlaştıran insan konmuştur. Bu hümanizm anlayışında tanrısal tüm değerler doğaya atfedilmiş, her şey doğa ve tarih yasaları ile açıklanır hale gelmiştir. Ona göre aydınlanmadan sonra Marks ve Sartre bu anlayışı kendi “materyalist” ve varoluşçu felsefeleri ile geliştirmişlerdir.²⁰⁵

²⁰⁰ Süleyman Hayri Bolay “Din Eğitiminin Anlamı” **Türk Eğitim Sistemi, Alternatif Perspektif**, (Haz. Prof. Dr. S. H. Bolay, Prof .Dr. Mustafa İsen, Doç. Dr. Mumtazer Türköne, Doç.Dr. Zuhal Cafoğlu, Yrd. Doç. Dr. İrfan Erdoğan, Dr. Ömer Kabasakal, Alparslan Yasa), TDV, Ankara, 1996, s.122.

²⁰¹ Bolay, “Eğitim, Din ve Değer”, s. 31.

²⁰² Öncü, **a.g.e.**, s. 110

²⁰³ Öncü, **a.g.e.**, s.110.

²⁰⁴ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Aşkın Değer Buhranı üzerine...”, **Altınoluk Dergisi**, İstanbul, 2005, sayı 227, s.12 -13.

²⁰⁵ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Aşkın Değer Üzerine ...” s.14 -15 .

Bunun yanında Descarte, Hegel, hatta J. Locke, Kierkegaard, Schleiermacher gibi temelini Hristiyanlık'tan alan ve dinden beslenen filozoflar da yok değildir.²⁰⁶

Aslında Batı'da Aydınlanma Hareketi'nin ve materyalist felsefenin ortaya çıkmasının temel nedeni kilisenin düşünceye karşı yaptığı aşırı baskıdır. Kilise, düşünen insanlara ve düşünceye o kadar bağnazca yaklaşmıştır ki bu baskılar sonucunda aydınlar tamamen Tanrı karşıtı olmuşlardır.²⁰⁷

Hâlbuki İslam tarihinde asla böyle bir şey olmamıştır. Allah'a inanıp peygamberlere inanmayan Ebu Bekir er – Razi gibi en aşırı uçtaki filozoflar bile devlet başkanlarının yanında ihtimamla karşılanmıştır.

Zamanla akıl–bilim, dinin yerine ikame edilmiştir. Bolay, aşkın değer bunalımının “Aşkın varlık'ın inkârlarından”²⁰⁸ O'na giden yolların tıkanmış olmasından ötürü meydana geldiğini ifade eder. Ayrıca, o, bu düşüncenin sadece inanmayanlarda değil inanan Müslümanlarda da olduğunu söyler ve bunu bir tür “pratik materyalizm” olarak görür.

Bolay, günümüzde para, makam, mevki gibi birçok seküler değer inancın yerini geçtiğine dikkat çekerek insanların Aşkın Varlığa olan bağlılıklarında artık samimi olmadıklarını vurgular. Bu nedenle dilde Müslüman ama pratikte materyalist insanların ortaya çıktığını belirtir.²⁰⁹

Ona göre din insanlık kadar eski bir sosyal kurumdur. En ilkel toplumlara kadar din, daima var olmuştur. Her dinin inanç, ibadet ve eylem üzerine ilkeleri ve uygulamaları vardır. Çünkü her din bir tez ile gelir. Bu tez, kişileri ruhen temizlemek ve zihniyetlerini değiştirerek ahlakını yükseltmek; dolayısıyla toplumu manevi ve ahlaki yönden yüceltmektir. Onun işi, kişinin iç dünyasını, ait olduğu toplumu ve dış dünya ile ilişkilerini düzene sokmaktır.

²⁰⁶ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Aşkın Değer Üzerine ...” s.14 -15 .

²⁰⁷ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Aşkın Değer Üzerine ...” s.14 -15 .

²⁰⁸ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Aşkın Değer Üzerine ...”, s.14.

²⁰⁹ “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Aşkın Değer Üzerine ...” s.14 -15 .

Özellikle tek tanrıcı ilahi dinler bunu, Tanrı-insan ilişkisini kurmak ve geliştirmek yoluyla gerçekleştirmek isterler. Öyleyse evrensel dinler önce bireyleri, sonra toplumları düzeltmeyi hedef almaktadır. Bu açıdan din, inananlara bir inanç ve eylem bütünlüğü içinde sunduğu yaşama biçimini, bir dünya görüşü çerçevesinde kurallaştıran sosyal kurumdur.²¹⁰

Din, hayatın her yanı ile ilgilidir. Bu bakımdan, çok çeşitli bilgi alanlarının konusu olmuştur. Din psikolojisi, din sosyolojisi, din pedagojisi, din felsefesi bunlar arasında sayılabilir.²¹¹

Bunlardan din felsefesi, dine felsefi açıdan yaklaşır; yani din felsefesi, dinin temel tezleri hakkında rasyonel, tarafsız, kapsamlı, tutarlı ve eleştirel bir tarzda düşünmek demektir.²¹² Başka deyişle, din felsefesi dinin doğası veya özü ile dinin değeri hakkında fikir üretmek; dini, bir araştırma ve düşünme konusu yapmaktadır. Dine rasyonel olarak bakmak aklın bütün olanaklarıyla dinin temel tezlerini gözden geçirmek, onları sorgulamaktır. Bu, aynı zamanda akıl ilkelerine dayanarak yapılan bir temellendirmedir.²¹³

Din felsefesinde problemler üzerinde düşünmek, sonra ulaşılan sonuçları çok açık bir dil ile ifade etmek büyük önem taşır. Bu açıdan din felsefesinin temel kavramlarını; Tanrı, vahiy, peygamber, iman, ibadet, yüce, kutsal, ahiret, laiklik vb. olarak belirtebiliriz. Bolay bu kavramları kısaca şöyle açıklar:

“Tanrı: Mutlak varlık, varlığı zorunlu olan varlık. **Vahiy:** Tanrı’nın, insanlar için mesajlarını peygamberleri aracılığıyla bildirmesidir. Vahiy, dolaylı veya dolaysız olabilir. **Peygamber:** Buyruklarını insanlara ulaştırmak için Tanrı’nın seçtiği elçidir. Kur’an’a göre Hz. Muhammed ve diğer peygamberler, bizim gibi birer insandır. Peygamberlerle insanlar arasındaki fark, sadece onlara vahiy gelmiş olmasıdır. **İman:** Dinin temel doğrularına

²¹⁰ Bolay, *Felsefeye Giriş*, s. 271.

²¹¹ Bolay, *a.g.e.*, s. 272.

²¹² Bolay, *Felsefeye Giriş*, s. 271.

²¹³ Bolay, *a.g.e.*, s. 272.

inanmak demektir. İman, bütün dinlerde ilk koşuldur. İman esaslarına bağlanmadan o dine girilmiş olmaz. İman, bilgideki süje – obje çatışmasını üstün bir kuşatıcı varlığa inanarak aşmaktadır. **İbadet (kült)**: Tanrı'ya, Tanrı'nın istediği şekilde tapınmadır. İbadet, Tanrı'ya saygıyı ve bağlılığı ifade eder; amacı, ruhu arındırmak ve disipline sokmaktır. Tanrı'nın hoşnutluğunu kazandırıcı her hareket ibadettir; ama her dinde, düzenli ve kendine özgü ibadet şekilleri vardır. **Yüce**: İnsanı ve evreni aşan üstün varlıktır ki, yüceliği dolayısıyla kendisine sevgi ve saygı ile tapınılır. Sevgisini ve yardımını kaybetmekten çekinilir, korkulur. Peygamberlere ve din ulularına yüce denmesinin sebebi, Allah'a yakınlık derecelerine inanılmasıdır. **Kutsal**: Üstün varlığa kıyasla saygı değer kabul edilen varlıklardır. **Ahret**: Ölümden sonraki yaşamın geçeceği öteki dünyadır. Ahret inancı ruhun ölümsüzlüğü fikrine dayanır. **Laiklik**: Din felsefesi gibi, dinlere tarafsız ve üstten baktığı için din felsefesinin kavramları arasında laiklik de yer alabilir. Bu kavramın siyasi anlamından, siyaset felsefesinde söz edildi. Laiklik, her çeşit inanca ve dine taraf tutmadan eşit davranır ve saygı duyar.”²¹⁴

Din felsefesi, genel olarak şu sorulara yanıt arar: Tanrı var mıdır? Evren yaratılmış mıdır? Vahiy mümkün müdür? Ruh ölümsüz müdür? Bir bilgi kaynağı olarak vahiy ve dini tecrübe nedir? Din dilinin mantıki yapısı nedir? Dinde simgeselliğin önemi ve anlamı nedir?²¹⁵

3.2.7. Laiklik

Laik kelimesi dilimize Fransızca'dan geçmişse de aslında bu kelime Latince Laicus'dan, o da Grekçe Laikos, din adamlığı sıfat ve yetkisi teşimayan ya da dinle ilgisi olmayan, halkla ilgisi olan anlamında kullanılmıştır. Buna göre Laik kimse halkla olan, ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir.”²¹⁶

²¹⁴ Bolay, **Felsefeye Giriş**, s. 274.

²¹⁵ Bolay, **a.g.e.**, s. 274.

²¹⁶ Ethem Ruhi Fırlı “İslam ve Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1995, c.XI, s.33, s.99.

Bu kelime, devletin, bireyin ya da varlıkların ve beşeri ilişkilerin dini normlara bağlı olmayan niteliklerini belirtmektedir ve bu anlamda 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanılmıştır. Buna göre günümüzde laiklik ortak bir tanımla dini ve dünyevi otoritelerin birbirinden tamamen ayrılması, devletin ülkede mevcut bulunan dinleri tanıması mensuplarına karşı tamamen tarafsız olması, kamu düzenine, genel adap ve erkana aykırı olmamak kaydıyla her dine mensup kişilerin kendi dinlerini serbestçe öğrenmeleri, yaymaları, ibadet ve ahkamını yerine getirmeleri, böylece din hürriyetinin sağlanması, buna karşılık ülkedeki dinlerin, bu dinlerin teşkilatlarının, inanış ve yaşayış biçimlerinin hiçbir suretle devlet ve dünya işlerine ve siyasete karışmamaları anlamına gelir.²¹⁷

Bolay, yukarıdaki paragrafta geniş bir tanımını verdiğimiz laiklik kavramını, *Felsefi Doktrinler ve Terimler sözlüğü*'nde felsefi, ahlaki ve siyasi-hukuki olarak üç boyutta ele almıştır. Felsefi anlamda laikliği, iman ile aklın sahalarının ayrılmasını ve birbirlerinin alanlarına müdahale etmemelerini savunan görüş olarak tanımlar. Ahlaki mana da laikliği ise “ahlaki fiillerin ve ahlaki hayatın dinin tesirlerinden tamamen uzaklaştırılıp aklın prensiplerine ve ilmin gelişmelerine bağlanması” olarak tanımlar. Laikliğin siyasi ve hukuki anlamına gelince ona göre bu manadaki laiklik “devlet otoritesini ve hukuk prensiplerini dini unsurlardan ve tesirlerden uzak tutmak” demektir²¹⁸

Bolay laiklik tabirinin bize meşrutiyet yıllarında girdiğine ve o zaman “la dini” diye tercüme edildiğine işaret eder. Fakat ona göre Hristiyanlığın aksine İslamiyet'te rahipler ve ruhanîyeler diye ayrı ve imtiyazlı bir sınıf olmadığından bu tabirin günümüzde dahi içinin nasıl doldurulacağı tartışma konusu olmaktadır.²¹⁹ Bolay'ın da ifade ettiği gibi, Cumhuriyet döneminde Batı'yla bütünleşmek maksadıyla saltanat ve hilafetin kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkarılmış ve sosyal hayatı düzenleyici bir takım inkılâplar yapılmıştır. Tüm bunlarla tedricen laikleşme yoluna gidilmiş ve en nihayetinde

²¹⁷ Fırlı, **a.g.m.**, ss. 99 - 102

²¹⁸ Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, ss.258 – 259.

²¹⁹ Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, Yağmur yay, İstanbul, 1962, (2.bsk,) s.148.

laiklik, 1982 Anayasasında daha da muhkem hale getirilerek “Laik Devlet” niteliğinin değişmeyeceği kesin bir hükme bağlanmıştır.²²⁰ 1961 Anayasasında da yer alan laiklik ilkesi anayasaya geçmiştir.²²¹

Bolay’a göre Cumhuriyet’in ilk dönemlerinden itibaren birçok aydın laiklik adına din karşıtlığı yaparak İslamiyet’i geriliğin sebebi olarak göstermiştir. Bu aydınlara göre Batılaşmayı veya çağdaşlaşmayı gerçekleştirebilmek için dinin bütün alanlarda gücünün kırılması ve varlığının asgariye indirilmesi gerekir.²²² Bu yüzden ülkede inançlı insanları mağdur edecek uygulamalara gidilerek halkın devlete olan güveni sarsılmış ve gittikçe halk, devlet ve aydın kesim birbirinden koparak kutuplaşmalar oluşmuştur.²²³

²²⁰ Süleyman Hayri Bolay. ”Cumhuriyet Döneminde Zihniyetler ve İdeolojiler” , yayınlanmayan makale, s. 8.

²²¹ Necip Bilge, **İslam Dini ve Laiklik, Laisizm İlme Göre Din-Dünya Münasebeti**, Yesevizade Hakikati Arayış Neşriyatı, İstanbul 1986,s.193.

²²² Fırlıklı, **a.g.e.**, s.197.

²²³ Bolay, **a.g.m.**, s.8.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmamızda Çağdaş Türk Düşüncesi içinde Süleyman Hayri Bolay'ı tanıtmaya çalıştık.

Bu çalışma sonunda, Bolay'ın felsefeyi “bir düşünme vasıtası” olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Onun için felsefe ilimlerin kendisinde toplandığı bir saha, tefekküre ve tenkide ön planda yer veren bir düşünce tarzıdır. Felsefenin bu özelliğinden ötürü, Bolay felsefeyi insan zihninin ufkunu açan bir unsur olarak görür. Ona göre insan felsefe sayesinde düşüncelerinde bir derinlik kazanır. Böylece âlemi anlamlandırır, insanın varlığının oluşumunu daha rahat yorumlar. Bolay bu düşüncelerinden ötürü felsefenin pratikleşmesinden yanadır.

Bu yüzden çeşitli konferanslara katılmış, sempozyum ve paneller düzenlemiş, halk ile bağıını hiçbir zaman koparmamıştır. Tarihte ve hala günümüzde, gerek Avrupa'da gerekse ülkemizde felsefenin sadece aydınlar arası entelektüel bir faaliyet olarak algılanmasına karşı çıkan Bolay, kuruluşuna imza attığı birçok merkez ile ilmi araştırmayı Anadolu'ya yaymaya çalışmış, kültürel değerlerimize sahip çıkarak milli kültürün gelişmesi amacını gütmüştür. Bu amacın uzantısı olarak Üniversite-İdareci-Halk işbirliğini temele alan bir felsefi yapı oluşturma fikri Bolay'ın özgünlüğünün bir göstergesidir.

Bolay'ın düşüncelerinde zorunsuzluk fikrinin etkisi görülür. Bolay, düşünce karakterini “ılımlı spiritüalist” olarak ortaya koyması ile contingency'in aşırılıklarından uzak “orta yolda” olma fikri ile bir paralellik taşımaktadır. İnsan iradesinin hürlüğü, tarihi bir determinizm olmayışı, maddeci, duyumcu görüşlere olan tepkisi contingency felsefesinin bu konulardaki anlayışlarıyla örtüşmektedir.

Bolay madde ruh ilişkisi açısından maddenin varlığı kadar ruhun da varlığını kabul eder. Böylece ne ruhu maddeye ne de maddeyi ruha indirgemiş olur. Bu ikisinin ahenkle işleyişinin, insanı mutluluk ve huzura götüreceğini ifade eder.

Bolay, ahlakı, felsefi ve ilmi olarak iki şekilde ele alır ve felsefi ahlakın toplum içinde fazla yaptırım gücünün olmayışından ötürü geçerli bir değerinin olmadığını düşünür. Ahlakın, dinin müeyyide gücü ile etkisini daha çok göstermiş olduğunu ifade eder.

Bolay insanın varoluş problemi olarak ele aldığı güvenlik problemini bireyin varlığını devam ettirebilmesi için gerekli görür. Toplumu hatta insanlığı, her yönden güven çemberine İslamiyet'in aldığını düşünür.

Bolay kendi düşünce tarihimizin daha iyi değerlendirilebilmesi için Batı felsefesinin de gerekliliğini vurgular. Ancak batı felsefesini her şey olarak algılayıp onu taklit etmekten ziyade kendi fikir dünyamızda yoğurabilmemizin önemli olduğunu ifade eder. Tarihte Türklere ait bir felsefenin olmadığını iddia edenlere karşı tarih içinde yetişen Türk mütefekkirlerini örnek göstererek bu düşüncenin yanlışlığını ortaya koyar. *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi* adlı kitabında Materyalist ve Spiritualist Türk mütefekkirlerini ele alırken, *Osmanlıda Düşünce Hayatı ve Felsefe* adlı kitabı ile sahasında ilk olan bir çalışma yapar. Böylece düşünce tarihimizin korunup aktarılmasına ve bu sayede milli şuurun kazanılmasına yardımcı olmaya çalışır.

Bununla birlikte Bolay *Zorunsuzluk Doktrini* hakkında en kapsamlı ve açıklayıcı çalışmayı oluşturmuş; Zorunsuzluğun Tarih, toplum ve insandaki yansımalarını vurgulayarak felsefi çizgisinin temelini oluşturan insandan hiçbir zaman vazgeçmediğini göstermiştir. Bolay milli bir kimliğin oluşması ve gelişmesinde o milletin düşünce şeklinin, düşünce tarihinin ortaya konmasının önemini vurgular. Dolayısıyla Bolay Türk düşünce hayatına katkı sağlamaya çalışırken ana kaynağa inmiş Osmanlı ve Selçuklu düşünme

hayatını inceleyerek bizlere kendi kültürünü temele alan bir felsefi sistem oluşturmanın gerekliliğini öğretmiştir. Bolay bu görüşünü milli şuurun, milli benliğimizin ortaya konmasında ortak yaşamın bir ürünü olarak birlikte ulaşılan bir akıl yürütme olan “milli akıl” kavramını öne sürerek taçlandırır.

Bolay, milli şuurun milli benliğin ortaya konabilmesi için “milli aklın” önemine değinir. Ona göre “milli akıl” yaşamın bir ürünü olarak birlikte ulaşılan bir akıl yürütmedir. Onun milli akıl anlayışı, değerlerimizi ayakta tuttuğu gibi gençliğin içine düşmüş olduğu buhranlara da bir çözüm ortaya koymaktadır. Kalıcı bir milli eğitim sisteminin oluşumu için kaynağını değerlerimizden alan milli bir akıl düşüncesinin benimsenmesi son derece önemlidir. Böylece Bolay’ın milli eğitim sistemimizin problemlerinin önüne geçilmesi için yeni bir fikir olan “milli akıl” kavramını öne sürdüğünü söyleyebiliriz.

Bolay’ın kültür anlayışı “mozaik kültür” anlayışını kabul etmez. Ancak Bolay’a göre küresel bir kültürden ziyade tekilci olan kültürün evrensel boyutları söz konusudur. Bunun da dünyaya hitap edebilen aydın ve ediplerimiz sayesinde olduğunu belirtir. Kültür zemini sağlam bir milletin milli şuurunun da yıpratılamayacağı kanaatindedir. Milli şuurun dil ve din şuuru ile korunup güçlendirilmesi sayesinde sağlam bir gelecek oluşturulabileceğini düşünür.

Bolay Ahlak, Kültür, Din, Laiklik, Milli Akıl vb. gibi temel konular üzerinde ortaya koyduğu fikirleri; yazdığı ve halen de yazmakta olduğu kitapları, makale ve tebliğleri ile Türk felsefe tarihindeki yerini almıştır. Özellikle şu duruma da değinmeden edemeyeceğim: Felsefe ile yakından ilgilenen veya farklı alanlarda olup zaman zaman temel felsefi kavram ve konular hakkında bilgiye ihtiyacı olanlar için onun Felsefeye Giriş kitabı ve Felsefi Doktrinler sözlüğü temel başucu kaynakları olması yönüyle çok önemli kaynaklardır.

Bu çalışmamız gösteriyor ki ağdaş Türk dşnesi içerisinde Süleyman Hayri Bolay, zgn fikirler üreterek Türk felsefesine katkıda bulunmuş olan önemli bir mtefekkimizdir.

KAYNAKÇA

Süleyman Hayri BOLAY'ın Eserleri:

BOLAY, Süleyman Hayri; "Milli Aklın Milli Eğitimdeki Rolü", **Yüzüncü Yıl Eğitim fakültesi II. Eğitim Felsefesi Sempozyumu**, 1997, s.215.

BOLAY, "Süleyman Hayri Eğitim, Din ve Değer", **Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu**, Ankara,1999, s.30.

BOLAY, S.Hayri; YEDİYILDIZ, B.; YAZICIOĞLU, M.Sait'in **Şeyhülislam İbn Kemal**, TDV, Ankara, 1986,s.309; **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu**, (haz. S.Hayri Bolay, B.Yediyıldız, M.Sait Yazıcıoğlu), Gelişim Matbaası, Ankara, 1987, s.687.

BOLAY, Süleyman Hayri "Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı" **Tarihte Türkler**, c.17, s. 757.

BOLAY, Süleyman Hayri "**Tazimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi**" tarihte Türkler, Ankara, 2002, c.14, (içinde), s. 518-519.

BOLAY, Süleyman Hayri "Terbiye ve Ahlak" **Doğu Anadolu'nun Meseleleri Sempozyumu**, Tunceli, 1985, s.165.

BOLAY, Süleyman Hayri **Emile Boutroux'da Zorunsuzluk Doktrini**, MEB Yayınları, İstanbul, 1999, s. 36.

BOLAY, Süleyman Hayri; "Türk Sosyolojisine Yeni Bir Ses" **Türk Kültürü**, sayı: 258, yıl: XXII, Ekim 1984, s.609.

BOLAY, Süleyman Hayri; "Cumhuriyet Döneminde Zihniyetler ve İdeolojiler", **Cumhuriyetin 75. Yılı** adlı kitapta yayınlanmamış makale, s. 4.

BOLAY, Süleyman Hayri; "Din Eğitiminin Anlamı" **Türk Eğitim Sistemi, Alternatif Perspektif**, (Haz. Prof. Dr. S. H. Bolay, Prof. Dr. Mustafa İsen, Doç. Dr. Mumtazer Türköne, Doç.Dr. Zuhal Cafoğlu, Yrd. Doç.

Dr. İrfan Erdoğan, Dr. Ömer Kabasakal, Alparslan Yasa), TDV, Ankara, 1996, s.122.

BOLAY, Süleyman Hayri; **“Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe”**, Akçay yay., Ankara, 2005.

BOLAY, Süleyman Hayri; “Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile Hayatı ve Çalışmaları Üzerine ...”, **Altınoluk Dergisi**, İstanbul, sayı: 228, Şubat 2005, s. 42.

BOLAY, Süleyman Hayri; **“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”**, Tarihte Türkler, Ankara, 2002, c. 14., s. 540.

BOLAY, Süleyman Hayri; “Tarihte Contingence Mümkün müdür?” **II. Felsefe – Mantık – Bilim Tarihi Sempozyumu**, Ankara, 1991, s.350.

BOLAY, Süleyman Hayri; **“Tazimattan Cumhuriyete Türk Düşünce Tarihi”** Tarihte Türkler, Ankara, 2002, c.14, (içinde), ss. 532; Süleyman Hayri Bolay, **Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe**, ss. 293-294.

BOLAY, Süleyman Hayri; “Türk Düşüncesi Nasıl Canlandırabilir?”, **Türk Yurdu**, 1994.

BOLAY, Süleyman Hayri; **“Yirmibirinci yüzyılın başında Türk Düşünce Hayatı”**, **Yirminci Yüzyıldan Yirmibirinci Yüzyılda Türkiye ve Dünya**, (ed. Erdinç Yazıcı), İlke-Emek Yay., Ankara.

BOLAY, Süleyman Hayri; **“Cumhuriyet Döneminde Zihniyetler ve İdeolojiler”**, yayınlanmayan makale, s. 8.

BOLAY, Süleyman Hayri; **Felsefe Doktrinler ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Akçay yay. 2004, s.254.

BOLAY, Süleyman Hayri; **Felsefeye Giriş**, Akçay Yay., Ankara, 2007, s.119.

BOLAY, Süleyman Hayri; **Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Akçağ yay., Ankara, 1995.

BOLAY, Süleyman, Hayri; **“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Düşünce Tarihi”**, Tarihte Türkler, Ankara, 2002, c. 14., s. 543.

BOLAY, Süleyman Hayri; “Yeni Dünya Düzeni ve Milli Kültür”, **Yeni Dünya Düzeninin Getirmek İstedikleri**, (Haz: Mustafa Kahramanoğlu), Türk Yurdu Yayınları, 2001.

BOLAY, Süleyman Hayri; **“Cumhuriyet Döneminde Zihniyet ve İdeolojiler”**, Yayınlanmamış makale, s. 6.

BOLAY, Süleyman Hayri; **Felsefe Dünyasında Gezintiler**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2006.

BOLAY, Süleyman Hayri; “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı” **Tarihte Türkler**, c.17, s. 757.

BOLAY, “Yeni Dünya Düzeni ve Milli Kültür”, **Yeni Dünya Düzeninin Getirmek İstedikleri**, (Haz: Mustafa Kahramanoğlu), Türk Yurdu Yayınları, 2001, s.13.

BOLAY, **“Cumhuriyet Döneminde Zihniyet ve İdeolojiler”**, Yayınlanmamış makale, s. 6.

BOLAY, **Emile Boutroux’da Zorunsuzluk Doktrini**, MEB, 1999, s,324.

BOLAY, **Küreselleşme ve Milli Kültürler**, s. 63.

Diğer Eserler:

BAŞGİL, Ali Fuat; **Din ve Laiklik**, Yağmur yay, İstanbul, 2.bsk 1962.

BİLGE, Necip; **İslam Dini ve Laiklik, Laisizm İlme Göre Din-Dünya Münasebeti**, Yesevizade Hakikati Arayış Neşriyatı, İstanbul 1986.

BOU Troux, Emile; **Tabiat Kanunlarının Zorusuzluğu**, MEB yay., İstanbul,1998,(2.bsk),(içinde),s. IV.

CEVİZCİ, Ahmet; **Paradigma**, İstanbul, Paradigma Yay., 2003.

- DOĞAN, Mehmet; **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Vadi Yay., 2003.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; “İslam ve Laiklik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1995, c.XI, s.33, s.99.
- GÖKALP, Nurten; “Süleyman Hayri Bolay’ın Düşüncesinde İnsan ve Kültür”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005.
- GÖRGÜN, Tahsin; “Süleyman Hayri Bolay’ın Entelektüel Biyografisi İle İlgili Bazı Notlar”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005.
- GÜNGÖR, Erol; **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ötüken yay., 2. Bsk., 1976.
- KILIÇ, Recep; “Aksiyon Adamı Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay ve Kutlu Doğum Haftası”, **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**.
- ÖNCÜ, Ayşe Betül; Süleyman Hayri Bolay Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 2005.
- SARIKAVAK, Kazım; **Kendi İfadeleriyle Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay; Hayatı, Düşünce Dünyası ve Eserleri**, Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı, Ankara, Gazi Kitabevi, 2005.
- SARITAŞ, Muhammed; “İlimlerde ve Tabiat Kanunlarında Zorunluluk ve Zorunsuzluk Üzerine Doç. Dr. Süleyman Hayri Bolay ile konuşma”, **Tabiat Kanunlarının Zorunsuzluğu**, MEB yay., İstanbul, 1988.

SARITAŞ, Muhammet **Zorunsuzluk Doktrini** üzerine yaptığı röportaj, Birliğin 1986 yılığında ve E.Boutroux'un “**Tabit Kanunlarının Zorunsuzluğu Hakkında**” adlı eserinin 2. Baskısının Başı Tarafında yayımlanmıştır, İstanbul, MEB. Yay., 1988.

TÜRKÖNE, M; **Osmanlı Modernleşmesinin Kökleri**, İstanbul, 1995.

ÖZET

Bu çalışmamızda Çağdaş Türk düşüncesi içinde Süleyman Hayri Bolay'ı tanıtmaya çalıştık. Çalışma da Bolay'ın hayatını, ele aldığı felsefi konulara bakışını ve ortaya koyduğu fikirlerini betimlemeye ve tanıtmaya çalıştık.

Çalışmada Bolay'ın bütün eser ve makalelerine, ayrıca onun yazılmış fakat henüz basılmamış olan yazılarına ulaşmaya çalışılmıştır. Üç bölümden oluşan tezin I. Bölümünde Bolay'ın hayatına, II. Bölümünde Türk düşüncesine ilişkin görüşlerine III. Bölümünde ise ele aldığı temel felsefi konulara yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler:

1. İnsan
2. Kültür
3. Ruh
4. Zorunluluk
5. Zorunsuzluk
6. Tarih
7. Din
8. Ahlak
9. Milli kimlik
10. Milli akıl
11. Milli benlik
12. Milli şuur

ABSTRACT

In this work we tried to introduce Süleyman Hayri Bolay who has a very important place in contemporary Turkish thought. In the study we aimed to explain and describe Bolay's life of thought, the way of his philosophical looking and the opinions he exposed.

It is tried to reach Bolay's whole works and articles including his writings which have not been published. The thesis consists of three parts; In the first part Bolay's life, in the second part his Turkish thoughts and in the third part his basic philosophical subjects are mentioned.

Key Words :

1. Human
2. Culture
3. Soul
4. Obligation
5. Lack of Necessity
6. History
7. Religion
8. Ethics
9. National Identity
10. National Mind
11. National Personality
12. National Conscience